

ΑΧΑΪΚΑ

ΠΑΤΡΑ, ΙΟΥΝΙΟΣ 1943

ΤΕΥΧΟΣ ΚΩΣΤΗ ΠΑΛΑΜΑ

ΑΧΑΪΚΑ

ΓΡΑΜΜΑΤΑ - ΕΠΙΣΤΗΜΑΙ - ΤΕΧΝΑΙ

ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ ΕΚΔΙΔΟΜΕΝΟΝ ΕΝ ΠΑΤΡΑΙΣ

ΑΠΟ ΤΟΥ 1937

Διευθυντής: Κ. Ν. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΥ

Τὴν ἔκδοσιν τοῦ τεύχους τούτου ἐπεμελήθησαν καὶ οἱ κ. κ. ΚΩΣΤΑΣ ΚΥΡΙΑΚΟ-
ΠΟΥΛΟΣ, ΝΙΚ. Γ. ΤΡΙΑΝΤΗΣ, Μ. ΖΩΓΡΑΦΟΣ, ΑΝΔΡΕΑΣ ΠΕΠΟΝΗΣ.

Τὸ περιοδικὸν ἐκτυπῶνται : εἰς τὰ ἐν Πάτραις Τυπογραφεῖα Θ. Κούκουρα.

Πωλεῖται : εἰς τὰ πρακτορεῖα Τύπου ΠΑΤΡΩΝ, ΑΙΓΙΟΥ, ΜΕΣΟΛΟΓΓΙΟΥ, ΠΥΡΓΟΥ
εἰς τὰ κεντρικὰ βιβλιοπωλεῖα ΑΘΗΝΩΝ καὶ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ καὶ εἰς τὸ
βιβλιοπωλεῖον Θ. Κούκουρα ἐν Πάτραις.

ΤΙΜΗ ΕΚΑΣΤΟΥ ΤΕΥΧΟΥΣ ΔΡΑΧΜΑΙ 3.000

*Ἀλληλογραφία, ἀποστολαὶ καὶ πᾶσα πληροφορία εἰς τὸ γραφεῖον τοῦ διευθυ-
νοῦ (ὁδὸς Κανακάρη 160α, Πάτραι).

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ :

ΚΩΣΤΗΣ ΠΑΛΑΜΑΣ	Ἄφροδιτη. Τὸ χέρι καὶ τὰ χεῖλη (ἀνέκδοτα) Κ***	Ὁ Παλαμᾶς καὶ ἡ Πάτρα (μελέτη)
ΗΛΙΑΣ ΛΑΓΙΟΣ	Ὁ Παλαμᾶς καὶ ἡ ἐκπαίδευση	
Κ. ΑΘ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗΣ - ΞΕΝΑΚΗΣ	Στὸν Παλαμᾶ (ποίημα)	
ΧΡ. Γ. ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΣ	Πῶς πρωτοήκουσε ὁ Κ. Παλαμᾶς τὸν Ἄχ. Παράσχον	
Κ. Μ. ΠΑΛΑΜΑΣ	Τῆ Ε.. Διὰ τὰ ῥόδα τῆς (ἀνέκδοτον ποίημα)	
ΜΙΧ. Γ. ΠΕΤΡΙΔΗΣ	Ὁ Κωστής Παλαμᾶς σ' ἀδρὲς πινελιᾶς	
ΚΩΣΤΑΣ ΚΑΡΑΧΑΛΙΟΣ	Ἡ χώρα ποῦ τὸν γέννησε (ποίημα)	
ΓΙΑΝΝΗΣ ΣΙΔΕΡΗΣ	Οἱ θεατρικὲς ἐκδηλώσεις τοῦ Παλαμᾶ (ποίημα)	
ΑΝΤΡΕΑΣ ΠΕΠΟΝΗΣ	Τὰ Σατιρικὰ Γυμνάσματα (μελέτη)	
ΝΙΚΟΣ Γ. ΤΡΙΑΝΤΗΣ	Ὁ Ποιητὴς (ποίημα)	
ΚΩΣΤΑΣ ΠΑΠΑΜΑΚΑΡΙΟΣ	Στὸ δοξασμένο (ποίημα)	
Κ. ΑΚΤΑΙΟΣ	Τὸ σπῖτι ποῦ γεννήθηκε	
Γ. ΑΘΑΝΑΣ	Τὸ σπῖτι ποῦ γεννήθηκες (ποίημα)	
ΤΗΣ ΣΥΝΤΑΞΕΩΣ	Εἰδύλλιον τοῦ ποιητῆ στὴ Πάτρα	
ΓΙΑΝΝΗΣ Κ. ΜΗΤΣΟΠΟΥΛΟΣ	Στὸ μισμὸ Σου (ποίημα)	
ΧΡΙΣΤΟΣ ΡΙΖΟΠΟΥΛΟΣ	Ὁ Παλαμᾶς καὶ ἡ ζωὴ (μελέτη)	
Ν. Α. ΛΟΒΕΡΔΟΣ	Ἀπὸ τὸ Nietzsche στὸν Παλαμᾶ (μελέτη)	
ΧΡΟΝΙΚΟΝ. Τὸ ἄγγελμα τοῦ θανάτου τοῦ Παλαμᾶ στὴν Πάτρα. Τὸ φιλολογικὸ μνημόσυνο τοῦ Δήμου Πατρέων.		

Τὸ σκίτσο τοῦ ἐξωφύλλου εἶναι τοῦ ἀειμνήστου Πατρινοῦ διανοουμένου Ἀριστείδη Μικρούτσικου

ΑΧΑΪΚΑ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ : Κ. Ν. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΥ

ΕΚΤΑΚΤΟΝ ΤΕΥΧΟΣ (16ον) — ΠΑΤΡΑΙ, ΙΟΥΝΙΟΣ 1943

ΑΦΡΟΔΙΤΗ (*)

Ἄπο τὸ παραθύρι σου στὸ ἔρημικὸ σου σπῖτι
Τᾶστρο γιὰ ἰδὲς τὸ χωριστό, γιὰ ἰδὲς τὴν Ἄφροδιτη.

Ἡ αὐγὴ τὸ λέει αὐγερινό,
κ' ἡ νύχτα ἀποσπερίτη.

Διπλὸ τὸ ἀστέρι, Ἐσὺ κ' ἐγώ. Μιὰ μαῖρα μᾶς ἐνώνει.

Ἐσὲ ἡ αὐγὴ σὲ χαίρεται κ' ἐμὲ ἡ βραδιά μὲ ζώνει.

Ἐσὺ τὸ ῥόδο στὴ ζωῆ, στὸν Ἰσκιο ἐγὼ τᾶηδόνι.

ΤΟ ΧΕΡΙ ΚΑΙ ΤΑ ΧΕΙΛΗ

Τὸ χέρι π' ἄγγιξαν τὰ χεῖλη μου,
νὰ εἶναι πιὸ πολὺ
κι' ἀπὸ θησαυρός·
ὅπου στέκει, νὰ ξυπνᾶ τὴ μουσικὴ,
ὅ,τι δείχνει, νὰ εἶναι ὁ οὐρανός.

Τὰ χεῖλη π' ἄγγιξαν τὸ χέρι σου,
θὰ εἶναι μιὰ φωλιά·
μέσα θὰ τὰ ζῆ
τῆς βαθειᾶς ἀγάπης ὄλα τὰ πουλιά·
γιὰ νὰ κελαῖδουῦν ὄλα μαζὶ.

ΚΩΣΤΗΣ ΠΑΛΑΜΑΣ

(*) Ἀνέκδοτα καὶ τὰ δυὸ ποιήματα δοσμένα ἀπὸ τὸν κ. Λέανδρο Παλαμᾶ
στ' «Ἀχαικά».

Η ΠΑΤΡΑ ΚΑΙ Ο ΠΑΛΑΜΑΣ

«Εγώ ξέρω από την ιστορία, μόνο τα γράμματα να ευεργετήσανε την Ελλάδα, να την ευεργετούνε ακόμη... Το Έθνος, αν υπάρχει, το χρωστά μόνο και μόνο στην Ποίηση.»

ΨΥΧΑΡΗΣ

«Η Μοῖρα ανάγκασε τὸν Παλαμᾶ ν' ἀφίση τὴν πόλη πού γεννήθηκε σὲ πολὺ τρυφερὴν ἡλικία, ὥστε ἀπὸ τὴ ζωὴ του στὴν Πάτρα νὰ μὴ μείνουν στὴ μνήμη του παρὰ μονάχα οἱ γνωστὲς μισοσβυσμένες ἐκεῖνες εἰκόνες. Τὸ περιβόλι, τὸ γειτονικὸ στὸ σπίτι του, τῆς Βασιλίσσας τὸ περιβόλι, μὲ τὰ δενδρολίβανα καὶ τὶς νερατζιές του, πού ὁ ἴδιος τὶς λέει κάπου κιτριές. Τὸ Γεροκομειό, αὐτὸ πιὸ πολὺ σὰν ὄνομα παρὰ σὰν τόπος. Τὰ Ψηλαλώνια μὲ τὰ μοναδικὰ ἡλιοβασιλεματά τους. Ὁ Μῶλος καὶ τὸ Φανάρι. Κάτι ἀκόμη πού δὲν ξέρει νὰ μᾶς βεβαιώσῃ ἂν ἦταν στὴν πραγματικότητα ἐνθύμηση ἢ κατασκευάσμα τῆς φαντασίας του, ἢ γειτόνισσά του, ἢ παιδούλα, ἢ Φωτεινή, πού ἴσως στάθηκε τὸ φανέρωμα τῆς πρώτης ἀγάπης του γιὰ τὴ γυναῖκα. Καὶ τέλος τὸ σχολεῖο τοῦ Πορφυρόπουλου, ὅπου ἤρθε στὴν πρώτη ἐπαφὴ μὲ τὰ Γράμματα, πού στάθηκαν ὁ σκοπὸς τῆς ζωῆς του. Δὲν πρόφθασε νὰ δημιουργήσῃ ἐκεῖ ἄλλες ἀγάπες ἐκτὸς ἀπὸ τὴ μεγάλη, τὴν ἀτέλιωτην ἀγάπη του πρὸς τὴ θάλασσα, πού ἄρχισε ἀπὸ τὴν Πατρinh θάλασσα, ὅπως ὁ ἴδιος ξεχωρίζει.»

«Ἡ Μοῖρα αὐτὴ πού δδῆγησε σ' ἄλλον τόπο τὸ μικρὸ ὄρφανὸ νὰ ξαναχτίσῃ τὴ φωλιά του καὶ πού ὁ τόπος αὐτὸς ἔγινε ἡ δευτέρα πατρίδα του, «κ' ὕστερα ἡ μόνη μέσα του πού τοῦ ἀπόμεινε, μικρὴ πατρίδα ἀγνάντια στὴ μεγάλη», — ὄλ' αὐτὰ κατὰ τὰ ἴδια του τὰ λόγια, — ἡ Μοῖρα αὐτὴ πού ἐσπρωξε σὲ καινούργια χῶματα τὸ ἄγρια ξεριζωμένο βλαστάρι, γιὰ νὰ ξαναριζώσῃ καὶ νὰ φουντώσῃ ἐκεῖ, ἡ ἴδια αὐτὴ Μοῖρα, θαρρῶ, δὲν ἐδείχτηκε σκληρὴ μονάχα στὸν ποιητὴ ἀλλὰ καὶ στὴν Πάτρα.»

Γιατὶ ἂν ὁ Παλαμᾶς ξέμενε στὴν πρώτη πατρίδα του, ἂν ἀνδρωνόταν ἐκεῖ, ἂν ἐδημιουργοῦσε ἐκεῖ δεσμούς καὶ ἀγάπες, ἂν κρατοῦσε μιὰ μεταγενέστερη συνεχὴ ἐπαφὴ μὲ τὴν κοινωνία της, φυσικὸ θὰ ἦταν καὶ τὸ ἐνδιαφέρον τῆς Πατρinh κοινωνίας γιὰ τὸ γέννημα καὶ θρέμμα της νὰ στεκόταν θερμότερο, ἢ παρακολούθησὴ του ἀμεσότερη κ' οἱ συμπάθειες γι' αὐτόν, ἔστω καὶ μέσα σ' ἕναν ὀρισμένο ἀκόμη καὶ περιορισμένο κύκλο, μεγαλύτερες. Διαφέρει ἂν ὁ ποιητὴς θὰ γινόταν ὅ,τι ἔγινε, ἂν δὲν περνοῦσε ἀπὸ τοὺς δρόμους πού ἡ ἄστοργη—γιὰ τὴν ἀνθρώπινη κρίση μας—αὐτὴ Μοῖρα τὸν δδῆγησε νὰ περάσῃ. Στὸ δύσκολο αὐτὸ ἐρώτημα ἄς ἀφίσωμε κάποιους εἰδικούς νὰ δίνουν τὶς παρακινδυνευμένες ἀπαντήσεις τους. Τὸ βέβαιο εἶναι πὼς ὁ Παλαμᾶς δὲν ἐκέρδισε κανένα ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον καὶ καμιά ἰδιαίτερη συμπάθεια μέσα

στὴν Πατρinh κοινωνία ἀπὸ τὸ λόγο ὅτι γεννήθηκε ἀνάμεσά της. Καὶ αὐτὸ τὸ ἴδιο γεγονός τῆς γέννησῆς του ἐδῶ ἄρχισε νὰ γίνεται γνωστὸ πολὺ ἀργά, ὅταν ὁ ποιητὴς εἶχεν ἐπιβληθεῖ πιά πανελλήνια. Τὸ σκληρὸ αὐτὸ ξεριζωμὸ του ἀπὸ τὴν Πάτρα δὲν μποροῦμε νὰ ξέρωμε ἂν τὸν ὀφέλησε ἢ τὸν ἔβλαψε. Ἐκεῖνο πού μποροῦμε μὲ συντομία νὰ παρατηρήσωμε στὸ σημεῖο αὐτὸ εἶναι πὼς καὶ τὸ οἰκογενειακὸ καὶ τὸ κοινωνικὸ περιβάλλον, ὅπου βρέθηκε στὴν παιδικὴ καὶ ἐφηβικὴ ἡλικία του, δὲν ἦταν καθόλου ἀκατάλληλο ἔδαφος γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τῶν τάσεών του. Ὅπως ὅποτε ὅμως εἶναι καὶ αὐτὸ ἕνα δευτερο ἐρώτημα πού θὰ μείνῃ ἐδῶ ἀναπάντητο. Ἐκεῖνο ὅμως πού πιστεύω εἶναι πὼς ἐξήμωσε τὴν Πάτρα, πού ἡ πνευματικὴ της προκοπὴ θὰ ἦταν ἀξιολογώτερη κατὰ τὸν τελευταῖο μισὸν αἰῶνα, γιατί ἔχω τὴν ἰδέα ὅτι, καὶ μὲ ὅλες τὶς ἀντιδράσεις, ἤθελε δημιουργηθεῖ καὶ ἐκειμῆσα μιὰ παράδοση ἀγάπης καὶ ἐκτίμησης πρὸς τὸ πνεῦμα καὶ τὰ γράμματα, ὅσο ἡ φήμη τοῦ ποιητῆ θὰ στερεωνόταν, ὅσο τὸ τέκνο αὐτὸ θὰ κατακτοῦσε τὴν τιμὴ καὶ τὴ δόξα, ὅπως ἔχει παρατηρηθεῖ πὼς γίνεται συνήθως σὲ τέτοιες περιπτώσεις, ἐνῶ ἡ παράδοση αὐτὴ ἐδῶ ἔλειψε ὀλότελα.

* *

Ὅπως ἤρθαν ὅμως τὰ πράγματα, κατὰ τὰ χρόνια τῆς δημιουργικῆς ἀκμῆς τοῦ Παλαμᾶ, ὅταν εἶδανε τὸ φῶς τὰ πιὸ μεγαλόπνοα ἔργα του, στὰ ὕστερὰ τοῦ περασμένου καὶ τὰ πρώτα χρόνια τοῦ αἰῶνα μας, ὅταν ὁ ἀγῶνας γιὰ τὴν ἑλληνικὴ ψυχικὴ καὶ πνευματικὴ ἀναγέννηση, πού ἕνας ἀπὸ τοὺς πρωτεργάτες της καὶ τοὺς κυριώτερους συντελεστὲς της στάθηκε αὐτός, βρισκόταν στὸ κορυφωμὸ του, κατὰ τοὺς ἡρωϊκοὺς χρόνους τοῦ μεγάλου κινήματος, πιστεύω πὼς τὰ πρόσωπα πού παρακολουθοῦσαν καὶ τιμοῦσαν τὸ ἔργο του στὴν Πάτρα ἦταν ἐξαιρετικὰ ὀλίγα, ἐλάχιστα. Πρωτίτερα, ὡς τὰ 1893, πού ἔβγαине ἡ φιλολογικὴ «Ἐστία» τοῦ Κασδῶνη καὶ τοῦ Δροσίνη, πού μὲ ὅλη τὴν προοδευτικότητά της εἶχε τὴν κατάλληλη μορφὴ, ὥστε νὰ κυκλοφορῆ ὄχι μονάχα στὴν Πάτρα ἀλλὰ καὶ σὲ μικρότερες κοινωνίες, ἢ ἐπαφὴ μητέρας πόλης καὶ τέκνου μὲ τὸ μέσον αὐτὸ ἦταν ἀσφαλῶς ἀξιόλογη. Ἀλλὰ τότε ὁ ποιητὴς βρισκόταν στὰ πρώτα φτερουγίσματα τῆς δημιουργίας του, δὲν εἶχεν ἀκόμη φημισθεῖ οὔτε γιὰ καλὸ οὔτε γιὰ κακό. Οἱ εἰσοσούμενοι τοῦ κοινοῦ ἦταν οἱ ποιητὲς τῆς παλαιᾶς ρομαντικῆς Ἀθηναϊκῆς σχολῆς. Ἐκεῖνη τὴν ἐποχὴ θὰ κρινόταν ἴσως σὰν ἕνας παραστρατημένος νεαρός, ἕνα ἀπὸ τὰ «παιδαρέλια»—ὅπως καλοῦσαν τὴν ομάδα του—μὲ ἐπιείκεια, ὡς νὰ ξαναγυρίσῃ στὸ κοπάδι. Τὸ τέκνο πού τιμοῦσε τότε τὴν Πάτρα καὶ πού ἡ Πάτρα θὰ τιμοῦσε τὴ μνήμη του, πρέπει νὰ ἦταν ὁ Βασιλειάδης, ἐκεῖνος πού νωρὶς στήθηκε κ' ἡ προτομή του. Κατὰ τὴ νῶτερη ὅμως περίοδο πού μελετᾶμε, τὰ πράγματα ἦταν διαφορετικὰ. Ἡ «Τέχνη», ὁ «Νουμᾶς», «Τὸ Περιοδικόν μας» τοῦ Βώκου καὶ τὰ «Παναθήναια», ὅπου συνεργαζόταν ὁ Παλαμᾶς, τὰ δυὸ

πρώτα ριζοσπαστικά, επαναστατικά, τὰ δεύτερα πολὺ προοδευτικά, θεωρῶ πολὺ ἀπίθανο πὼς ἔφταναν στὴν Πάτρα σὲ ἀξιοσημείωτο ἀριθμὸ τευχῶν. Καὶ ὁ ἰσχυρισμὸς αὐτὸς δὲν εἶναι αὐθαίρετος. Οἱ τόμοι τῶν ἔργων του, πού ἕνας κοντὰ στὸν ἄλλο ἔβλεπαν τώρα τὸ φῶς, σὲ πολὺ λίγα πατρινὰ χέρια θὰ ξέπεφταν.

Τὸ πολὺμορφο καὶ πολὺτροπο ἔργο τοῦ Παλαμᾶ, τὸ ἔργο αὐτὸ πού ἀγκάλιασε τὴν ἑλληνικὴ ψυχὴ στὸ δισβὰ τῶν αἰῶνων, ἀκόμη τὴν ἀνθρώπινη καὶ τὴν πανανθρώπινη, ἦταν τόσο συνυφασμένο τότε μὲ ἕνα γενικότερο ἀγῶνα ριζικῆς πνευματικῆς μεταρρύθμισης, ἦταν τόσο βαλμένο μέσα στὸ πλαίσιο ἑνὸς καθολικότερου πνευματικοῦ κινήματος, τοῦ Δημοτικισμοῦ—μιας ἰδέας ἀπὸ τίς σπουδαιότερες πού ἔχει νὰ δεῖξει μέσα ἀπὸ τὰ βάθη τῶν αἰῶνων ἡ ἑλληνικὴ πνευματικὴ ζωὴ, κατὰ τὸν Παλαμᾶ—ὥστε ἡ στάση τοῦ κοινοῦ ἀντίκρου στὸν ἀγῶνα αὐτὸ πρέπει ὑποχρεωτικὰ νὰ ἐξηγηθῆ καὶ σὰν στάση του ἀπέναντι στὴν προσωπικότητα τοῦ ποιητῆ καὶ στὸ ἔργο του, χωρὶς καμιά εἰδικὴ παραχώρηση. Μπροστὰ στὶς ἰσχυρὲς προσωπικότητες καὶ τὰ μεγάλα ἔργα ὁ καθένας παίρνει μιὰ στάση ἢ θαναμαστῆ καὶ ὀπαδοῦ ἢ μιὰ στάση ἔκδηλα ἐχθρική. Οἱ συμβιβασμοὶ φυλάγονται γιὰ τίς μετριότητες καὶ τὰ μικρὰ ἔργα τους. Καὶ στὸν ἀγῶνα αὐτὸ ἡ Πάτρα ὀνομάστηκε ἡ ἀκρόπολις τῆς ἀντίδρασης. Ἡ Βανδέα της. Ἡ Πάτρα ἦταν ἐκείνη πού πρόσφερε μέσα στὴν Ἐθνοσυνέλευση τοῦ 1911 τὰ πρωτοπαλλήκαρα τῆς ἀντιδημοκρατικῆς ἐπίθεσης, μολοντί ἀξίζει νὰ ἀναφερθῆ πὼς δυὸ τέκνα της, νωρὶς ὅμως ἀπομακρυσμένα ἀπὸ τὸν ἀέρα της, ὁ Σπῆλιος Ἀγαπητὸς καὶ ὁ ἡρωϊκὸς νεκρὸς τῆς μάχης τῆς Τσουμαγιάς, ὁ λοχαγὸς Νικόλαος Κοινογούρης, ἐτίμησαν τὴν Πατρινὴ διάνοηση βρισκόμενοι στὴν ἀντίθετη ὀμάδα, πού ὁ κυριώτερος ἐκπρόσωπός της στάθηκε ὁ ποιητὴς Μαβίλης, ὁ ἄλλος ἡρωϊκὸς νεκρὸς τοῦ Δρίσκου. Ἐδῶ πάλι ἀξίζει ν' ἀναφερθῆ γιὰ τὴν ἱστορία πὼς ἕνας ἀπὸ τοὺς Πατρινοὺς πληροεξουσίους στὴν Ἐθνοσυνέλευση ἐκείνη, πού ἔκανε καὶ τὸ μεγαλύτερο ντόρο (γιὰ νὰ μεταχειρισθοῦμε μιὰ Πατρινὴ ἔκφραση) ἐναντίον τοῦ Δημοτικισμοῦ καὶ φυσικὰ ἐναντίον τοῦ ποιητῆ, πού ζητιόταν τὸ κεφάλι του στὸ πιάτο, εἴκοσι ἀκριβῶς χρόνια ἀργότερα, στὰ 1931, πρωτοστάτησε στὴν ἐντοχισμό μιᾶς ἀναμνηστικῆς πλάκας στὸ σπίτι πού γεννήθηκε ὁ Παλαμᾶς (ἀπὸ πρωτοβουλία τῆς Τοπικῆς Ἐπιτροπῆς Τουρισμοῦ Πατρῶν, πού ἦταν μέλος της), καὶ ἔβγαλε καὶ λόγο, ἄγνωστο ἂν ἀναθεωρῶντας τὴν παλιὰ ἰδεολογία του ἢ ἀπλῶς ἐκτελώνοντας ὑπηρεσιακὸ καθῆκον.

Ὅσο ὅμως κι' ἂν εἶχε ἀποξενωθεῖ ὁ ποιητὴς ἀπὸ τὴν κοινωνία τῆς Πάτρας, ὅσο κι' ἂν ἔλειψε ἡ φυσικὴ συμπάθειά της γιὰ τὸ τέκνο της κι' ἡ παρακολούθησή της δημιουργικῆς σταδιοδρομίας του καὶ τὸ στοργικὸ ἐνδιαφέρον της, τὸ ὄνομά του τουλάχιστον δὲν μπορούσε νὰ ἔχη ἀπολησμονηθεῖ ἀπὸ τὸ πλῆθος γιὰ ἕναν ἄλλο λόγο.

Ὁ Παλαμᾶς ἦταν τώρα ἕνας ἀπὸ τοὺς λίγους ἐκείνους ἀφορισμένους ἀνθρώπους, τοὺς πούλημένους σὲ ξένη προπαγάνδα πού σκοπὸν εἶχε τὸν ἀφανισμό τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ πού γι' αὐτοὺς ἡ μοναδικὴ ἀπορία τοῦ κοινοῦ ἔμενε γιὰ τὴν πολιτεία δὲν τοὺς μάζευε ἕνα πρῶι, νὰ τοὺς κάψῃ ζωντανούς, νὰ γλυτώσῃ τὸ ἔθνος ἀπὸ τὴ φοβερὴ αὐτὴ ἀπειλὴ καὶ νὰ ἐξαγισθῆ ὁ τόπος ἀπὸ τὸ ἄγος. Ἀπὸ τοὺς πρώτους καὶ καλύτερους ἀνάμεσα στοὺς προδότες αὐτοὺς ἦταν ὁ Παλαμᾶς. Καὶ ἐπειδὴ οἱ ἄλλοι ἀρχηγοὶ τοῦ ἀγῶνα βρισκόντουσαν μακριὰ, ἔξω ἀπὸ τὰ ὄρια τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους—Ψυχάρης, Πάλλης, Ἐφταλιώτης—αὐτὸς ἐρχόταν πρῶτος στὴ σειρά πού μπορούσε νὰ βάλῃ ἀπάνω του χέρι σὲ κάθε στιγμὴ τὸ ὀχλοκρατημένο Κράτος ἢ τὸ καταδημαγωγημένο κοινόν.

Ζαγίρια καὶ τσακάλια καὶ κοκκόροι,
σηκωτοὶ κάθε τόσο στὸ ποδάρι,
μόρηδες, λούστροι, ἀργοί, λιμοκοντόροι.
Στὸν ἀρέντη χαρὰ πού τοὺς λανσάρει!

Καὶ ποιὰ εἶναι τὰ σωστά, ποιὰ τὰ μεγάλα
πού τὴν ὀρμὴ τοὺς δίνουν καὶ τὴ χάρη;
Προδότες οἱ Τρικούπηδες, Κρεμάλα!
Κ' οἱ Ψυχάρηδες; Γιούχα! Πλερωμένοι...

Ἴδου ἡ εἰκόλα ἀνάγλυψη, ξεχύλισμα ἀγανάκτησης, θείας ὀργῆς, δουλεμένη στὰ Σατυρικά Γυμνάσματα, μὲ μιὰ σκληρότητα πού μονάχα ἡ μεγάλη ἀγάπη μπορεῖ νὰ γεννήσῃ, τὴν ἴδια ἐκείνη σκληρότητα πού συναντᾶμε, θαρρῶ, καμιά φορὰ καὶ μέσα στὸ Ἐὐαγγέλιο.

Τὴ στιγμὴ λοιπὸν πού βρισκόταν ἀφθονο τέτοιο ἔμφυχο ὕλικὸ στὴν πρωτεύουσα καὶ μὲ τέτοιους πνευματικὸς ἡγέτες, δὲν ἐχρειαζόταν νὰ ἐνοχληθῆ ἡ ἐπαρχία. Τὸν καιρὸ πού αὐτὴ ἦταν ἡ Ἀθηναϊκὴ ἀτμόσφαιρα, μπορεῖ νὰ κριθῆ γιὰ ἐλαφρυντικὸ γιὰ κάθε ἐπαρχιακὴ κοινωνία, ἂν ἀδιαφοροῦσε γιὰ τὸν Παλαμᾶ καὶ τὸ ἔργο του, ἂν λίγο σκοτιζόταν γιὰ τὸ ποῦ καὶ πότε γεννήθηκε. Καὶ καλύτερα πού δὲν ἔγινε καὶ πολὺς θόρυβος γύρω στὸ ζήτημα αὐτὸ τότε στὴν Πάτρα. Τὸ σπιτάκι τῆς ὁδοῦ Κορίνθου, πού ζητιέται τώρα νὰ διατηρηθῆ γιὰ ἐθνικὸ προσκύνημα, μπορεῖ νὰ ἦταν καὶ καημένο γιὰ νὰ ἐξαγισθῆ ὁ τόπος.

* *

Ἄν ὅμως ἡ πρώτη αὐτὴ περίοδος ἐπῆρε ἔτσι εὐκόλα τὴν ἀφεση τῶν ἀμαρτιῶν της, ἐπειδὴ οἱ ἀντιλήψεις ἐκείνες ἦταν πανελλήνιες—μὲ κάποια ἐξαίρεση τῶν Ἴονίων Νήσων—καὶ, ἂν θέλετε, ἴσαμε ἕνα σημεῖο ἀκόμη δικαιολογημένες, σὰν φυσικὴ ἀντίδραση ἐμπρὸς στὸ ξάφνιασμα μιᾶς νέας ἰδέας πού ἔτσι ὀρμητικὰ ἔπεφτε στὴ μέση, τὴν ἀφεση αὐτὴ δὲν μπορεῖ νὰ τὴν πάρῃ μὲ τὴν ἴδια εὐκολία καὶ μιὰ δεύτερη περίοδος, ἐκείνη πού ἀρχίζει

μέ τους Βαλκανικούς πολέμους και πού θα μου έπιτραπή νά τήν σταματήσω στά 1936, γιά λόγους πού θα εξηγήσω παρακάτω.

“Αν θελήσωμε νά παρακολουθήσωμε τὸ ἐνδιαφέρον τῆς Πατρινῆς κοινωνίας στὸ τέταρτο αὐτὸ τοῦ αἰῶνα πού ἀναφερόμαστε τώρα, κατὰ τὸ διάστημα πού συντελέστηκε ἡ ἀναθεώρηση τῶν ἰδεῶν καὶ ἀντιλήψεων σ’ ἓνα ἐπιβλητικὸ μέρος τῆς μορφωμένης Ἀθηναϊκῆς κοινωνίας, ἀκόμη ὡς ἓνα βαθμὸ καὶ τῶν ἐπαρχιακῶν, καὶ προπάντων γενικώτερα τῆς νεολαίας, ὅταν ἄλλαξε κ’ ἡ στάση τοῦ Κράτους, ὅταν ὁ Λογιοτατισμὸς ξεθρονίστηκε πιά δρι-στικά, ὅταν ὁ ἀγώνας θεωρήθηκε κερδισμένος πιά θεωρητικά.θὰ διαπιστώσωμε πὼς ἡ Πατρινὴ κοινωνία σὰ σύνολο, ἀπόμεινε ἢ συνειδητὰ ἐχθρική καὶ καταφρονητικὴ ἀντίκρου στήν Ἀναδημιουργία ἐκείνη ἢ ἀπληροφόρητη καὶ ἀδιί-φορη, πού εἶναι τὸ ἴδιο καὶ χειρότερο. Καὶ πρέπει νά ὑπάρχουν κάποια εἰδικὰ αἷτια, πού χρέος ἔχομε νά τὰ μελετήσωμε, καὶ κάποιες εὐθύνες, πού δίκαιο εἶναι νά καταλογισθοῦν, ὅπου ἀνήκουν. “Ἐνας Πατρινὸς πού δὲν μπορεῖ ν’ ἀνακαλέσῃ πιά τὴν ἀπόφασή του, γιὰτὶ δὲ ζῆ, ἔγραφε] παραστατικά ἐδῶ καὶ λίγα χρόνια. «Ἡ Πάτρα εἶναι ὁ τόπος τοῦ γεροντικοῦ συντηρητισμοῦ κι’ ἔτσι εἶναι γνωστή. Ἡ ἐπανάσταση πού ἐχάραξε τὰ ὄρια τῆς νέας κοσμο-γονίας κι ἐσφυροκόπησε μὲ τὸ θρίαμβο τῆς δημοτικῆς τὴν πνευματικὴ καὶ ψυχικὴ ζωντάνια τῆς φυλῆς, μᾶς ἄφισε ἀξύπνητους».

Δὲν ξέρω ἂν θὰ βρεθῆ καμιὰ ὑπερβολὴ μέσα στὰ λόγια αὐτὰ ἢ πουθενὰ ἄλλοῦ ἐδωμέσα ἢ καμιὰ ἀθέλητη ἀνακρίβεια, ἀλλὰ δὲν πιστεύω πὼς μπορεῖ νά ὑποστηριχθῆ ὅτι στὸ διάστημα τῆς 25ετίας αὐτῆς ἔγινε καμιὰ σοβαρὴ ἐργασία γιά τὴν πνευματικὴ προαγωγή τῆς Πατρινῆς κοινωνίας, πού θὰ εἶχε φυσικὸ ἐπακόλουθο καὶ τὴ μελέτη τοῦ παλαμικοῦ ἔργου, τὴν κατανόησή του, τὴν ἐκτίμησή τῆς προσωπικότητάς τοῦ ποιητῆ, καμιὰ ἐργασία γιά τὴν πνευ-ματικὴ καὶ αἰσθητικὴ ἀνάπτυξη τοῦ Κοινοῦ. Δὲν ἐννοοῦμε φυσικὰ πὼς ὅλος ὁ κόσμος πρέπει ἢ πὼς μπορεῖ νά χαρῆ τὴν Ποίηση. Ὁ θαυμαστής τοῦ ποιητῆ εἶναι ἓνας ἀτελέστερος ποιητής, ἐξηγεῖ ὁ Παλαμᾶς κάπου. Κι ὁ κό-σμος δὲν μπορεῖ νά εἶναι γεμάτος ἀπὸ ποιητές, οὔτε ἀτελέστερους. Ἡ ἀνα-γνώριση αὐτῆ ὅμως δὲν ἀποκλείει τὴν ἀξίωση πὼς ἓνας ἄνθρωπος, πού θέλει νά περνᾷ γιά μορφωμένος, πρέπει ν’ ἀποκτήσῃ τουλάχιστον μιὰ ἐνη-μερότητα, πού εἶναι τὸ πρῶτο σκαλοπατί πρὸς τὴ μύηση, μιὰ στοιχειώδη καλλιέργεια, ὥστε νά ξεχωρίζῃ τὸ βάτραχο ἀπὸ τὸ ἀηδόνι. Μιὰ μύηση πού ἐλπίζω πὼς γρήγορα θ’ ἀρχίσῃ νά δίνῃ τὸ σχολεῖο μας.

Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία πὼς φωτισμένοι ἄνθρωποι ὑπῆρχαν τώρα μέσα στὸν τόπο ἀρκετοὶ καὶ ἱκανοὶ γιά τὸ ἔργο αὐτό. Ἐκεῖνοι πού ἔλειψαν ἦταν ἄνθρωποι πού θὰ εἶχαν τὴν ὄρεξη ν’ ἀναλάβουν εὐθύνες καὶ νά ὑπο-στοῦν θυσίες. Καὶ γιά τὴν κοινωνία δὲν ἔχει σημασίαν ἂν διαθέτῃ κανένας τάλαντο, ὅταν, σὺν τὸ γνωστικὸ ἐκεῖνο τοῦ Εὐαγγελίου, τὸ κρύβει γιά νά

γλυτώσῃ ἀπὸ περιπέτειες. “Αν εἶχαμε ὄχι ἀπλῶς διαβάσει, ὅσοι διαβάσαμε, τὸ ἔργο τοῦ Παλαμᾶ, ἀλλ’ ἂν εἶχαμε μεταλάβει ἀπὸ τὸ δισκοπότηρό του τὸ σῶμα καὶ τὸ αἷμα του, θὰ ξέραμε πὼς ὑπάρχουν κάποιες στιγμὲς στὴ ζωὴ πού χωρὶς ὑπολογισμοὺς κανένας ὀφείλει, ὅταν ἢ συνειδησῆ του τὸ ὑπαγο-ρεύει νά παίρῃ ὅλες τὶς εὐθύνες καὶ νά ὑφίσταται ὅλες τὶς θυσίες καὶ νά φωνάζῃ «Παρών!», ὅπως φώναζε ἐκεῖνος, ὅταν κάποτε χρειάστηκε. Κάτι τέ-τοια εἶναι λοιπόν, θαρῶ, τὰ αἷτια πού ἡ Πατρινὴ κοινωνία ξέμεινε «βραδυ-ποροῦσα» στὸ κεφάλαιο αὐτό. Ἴσως παραπίσω ἢ δίπλα νά στέκεται κι ἓνας πα-θολογικὸς νοικοκυρισμὸς, πού κυριεῖται ἄτομα καὶ κοινωνίας σὲ μιὰ περίοδο παρακμῆς. Κ’ ἡ Πάτρα ὑπόφερε ἀπὸ οἰκονομικὴ παρακμὴ ἐκεῖνα τὰ χρόνια.

Γιά τὴν ἱστορικὴ ἀκρίβεια πρέπει νά σημειωθῆ ὅτι στὰ 1927 ἔγινε μιὰ προσπάθεια διακοπῆς τῆς παραγραφῆς κάθε κίνησης πρὸς αὐ-τὴ τὴν κατεύθυνση ἀπὸ τὸ μακαρίτη Ἀριστείδη Μικρούτσικο, μὲ μιὰ διά-λεξή του, πού ὁ ἴδιος τὴν ἐχαρακτήριζε «ἐπικίνδυνο τόλμημα» γι’ αὐτόν.

“Ὅτι ἡ πρόκληση ἐκείνη τοῦ ἀγνοῦ ἰδεολόγου πρὸς τὴν Καθυστέρηση ἦταν «ἐπικίνδυνο τόλμημα», πὼς τὰ πράγματα στήν Πάτρα κατὰ τὰ 1927 βρισκόντουσαν στὴ θέση πού ἦταν στήν Ἀθήνα στὰ 1907, γίνεται φανερό ἂν μνημονεύσωμε ἓνα χαρακτηριστικὸ περιστατικὸ πού στάθηκε λίγο ἀργότε-ρα, ἀλλὰ πολὺ κοντὰ τότε, ὅσο κι ἂν εἶναι δύσκολο καὶ δυσάρεστο νά κατα-πιάνεται κανένας μὲ τὴ σύγχρονη ἱστορία. Κάποιοι καθόλα καλοπροαίρετοι κύριοι ἢ κυρίες, δὲν θυμοῦμαι, προσκάλεσαν στήν Πάτρα ἓναν παλιὸ δημο-σιογράφου, ἄλλοτε διευθυντὴ Ἀθηναϊκῆς ἐφημερίδας, γνωστὸ γιά τὸ πνεῦμα του, ἓνα εἶδος πνεύματος πού εἶχε πολλὴ πέραση στήν προηγούμενη γενεά, ὅταν τὴ λύση σ’ ὅλα τὰ ζητήματα τὴν ἔδινε ἓνα καλαμπούρι, γιά νά νά δόσῃ μιὰ διάλεξη. Τὸ θέμα ἦταν ἡ ζωὴ καὶ ἔργο τοῦ Σουρῆ. Ὁ ὀμιλητὴς ἀνέβα-σε στοὺς ἑφτά οὐρανοὺς τὸ μακαρίτη καὶ στήν ἀποθέωση αὐτὴ βρῆκαν τὴ θέση τους καὶ ἡ κυρία Μαρή καὶ ὁ σκύλος της. “Ὅστοςο τὸ πυκνὸ ἀχροατή-ριο, πού εἶχε τρέξει πρόθυμα στὸ εὐκολοχώνευτο θέμα, ἔμεινε ἐξαιρετικὰ εὐχα-ριστημένο, κυριολεκτικὰ ἐνθουσιασμένο. Κι’ ἀφοῦ ὁ ὀμιλητὴς κατάλαβε πὼς εἶχε κατακτῆσει τὸ κοινὸ, πὼς ἦταν πιά τοῦ χειροῦ του, πῆρε τὸ θάρρος νά δευτερώσῃ τὴν ἐμφάνισή του στὸ βῆμα μ’ ἓνα λίβελλο ἐναντίον τοῦ Δημοτι-κισμοῦ, ὅπου μεταχειρίστηκε χωρὶς δισταγμὸ ὅλα τὰ ἄρματα πού τοῦ πρόσφε-ραν οἱ σκουριασμένες ὀπλοθήκες τοῦ μακαρίτη Μιστριώτη καὶ τοῦ ἀλησμόνη-του ἐπισκόπου Δημητριάδος. Τὸ ἀχροατήριον λιγώθηκε ἀπὸ τὶς πνευματικὲς αὐτὲς πανδαισίες καὶ ἀπὸ τὰ γέλια μὲ τὸ πνεῦμα τοῦ ὀμιλητῆ. Καὶ τοῦ διπλοῦ αὐτοῦ ξελιγωμοῦ ὁ ἀντίπαλος βρῖσκεται κατασταλαγμένος στὰ τοπικὰ φύλλα, πηγὴ ἄδολη γιά κάθε μελλοντικὸ λεπτολόγο ἐρευνητὴ τῆς πνευματικῆς ἱστορί-ας τοῦ τόπου κατὰ τὴν ἐποχὴ ἐκείνην.

“Ἀπ’ ὅλα αὐτὰ φαίνεται ξάστερα τὸ πνεῦμα πού ἐπικρατοῦσε, ἢ τουλά-

χιστόν μπορούσε νὰ ἐπικρατῆ, σὴν περίοδον ἐκείνην γιὰ τὸν Παλαμᾶ καὶ τὸ ἔργο του μέσα σὴν Πατρinhὴ κοινωνία, οὔτε φαντάζομαι πὼς μπορεῖ νὰ σταθῆ κανένας ξεχωρισμός. Νομίζω νὰ μὴν εἶναι νοητό, πὼς θὰ μπορούσε ἕνας ἀρνητῆς τοῦ Χριστιανισμοῦ, νὰ κρίνῃ μὲ διαφορετικὸ μέτρο τὸν Παῦλον καὶ τὸ ἔργο του.

Ἔτσι πιστεύω, κι ἐλπίζω νὰ μὴ κακοφανῆ σὲ κανένα, ἀφοῦ δὲν πρέπει νὰ μᾶς κακοφαίνεται ν' ἀκοῦμε τὴν ἀλήθεια, πὼς θὰ ἦταν «ἐπικίνδυνον τόλμημα» καὶ γι' αὐτὸν τὸν Παλαμᾶ ἀκόμη, ἂν ξέλεφετε ἐκείνη τὴ στιγμή σὴν χώρα πού τὸν γέννησε καὶ πού τώρα εὐτυχῶς θεωρεῖ τιμὴ της νὰ τὸν διεκδικῆ γιὰ τέκνο της. Φοβοῦμαι πὼς θὰ ξαναθυμόταν μερικὸς ἀπὸ τοὺς ἴδιους του τοὺς στίχους, γραμμένους 25 χρόνια πρῶτερα, σὲ μιὰ διαφορετικὴ, ξεχασμένη πιά ἐποχὴ.

.....Κ' οἱ ἄνθρωποι στενοὶ προσκυνητάδες,
Στὰ ξόανα τᾶπλαστα μπροστὰ καὶ τὰ κακοντυμένα,
Θυμοῦ γρικῆσαν τίναγμα καὶ φόβου ἀνατριχάδες
Κ' εἶδανε σὰν ἀντίμαχος καὶ τᾶγαλα καὶ μένα.
.....

Τὰ ξόανα τᾶπλαστα καὶ τὰ κακοντυμένα εἶχανε βγεῖ τώρα σὲ περιοδεία, ὅπως βγαίνουν ἀπὸ τοὺς ἐμπόρους οἱ κακοξόδευτες πρᾶματιες στὰ πανηγύρια γιὰ ξεπούλημα, καὶ προσφέρθηκαν γιὰ προσκύνημα στὸ κοινὸ τῆς Πάτρας. Καὶ τὸ κακὸ εἶναι πὼς δὲν ἐσημειώθηκε ἀντίδραση.

* * *

Στὰ 1936 ἦταν πού ἄρχισαν νὰ γίνονται ἑορτασμοὶ γιὰ τὰ πενήνταχρονα τῆς φιλολογικῆς ζωῆς τοῦ ποιητῆ, πού ξεκίνημά της λογαριάστηκε ἡ ἐκδοσὴ τοῦ πρώτου βιβλίου του «Τραγούδια τῆς Πατρίδας μου» στὰ 1886. Ἡ Ἀθήνα ἔκαμε τὴν ἀρχή, ἡ Θεσσαλονίκη κι' ἄλλες πόλεις ἀκολούθησαν. Οἱ ἐφημερίδες, πού μυρίζονται τίς διαθέσεις τοῦ κοινοῦ, ἄνοιξαν τίς στήλες τους κ' ἔδιναν μακριῆς πλατιῆς περιγραφές. Ὁ ἀντίπαλος ἀπὸ τὴν κίνηση αὐτὴ ἔφτασε φυσικὰ ὡς τὴν Πάτρα καὶ τὸ κοινὸ ἄρχισε νὰ πληροφορεῖται καὶ νὰ προετοιμάζεται. Ἡ σκέψη πὼς ὁ ποιητῆς εἶχε γεννηθεῖ ἐκεῖ, δημιουργοῦσε ἕνα ξεχωριστὸ αἶσθημα περηφάνειας. Καμιὰ φρόνιμη κοινωνία δὲ θ' ἄφινε μιὰ τέτοια ἀνεπάρτη τιμὴ νὰ χτυπήσῃ τὴ θύρα της χωρὶς νὰ τὴν ὑποδεχθῆ μ' ἀνοιχτῆς ἀγκάλες.

Ἐκείνη τὴ στιγμή ρίχτηκε ἡ ἰδέα πὼς θὰ ἔπρεπε νὰ γίνῃ ἕνας ἑορτασμός καὶ σὴν Πάτρα γιὰ τὸ γεγονός αὐτό. Καμιὰ δεκαριά ἄνθρωποι μαζεύτηκαν ἕνα βράδυ σὴν αἴθουσα ἑνὸς φιλόξενου σωματείου καὶ πῆραν τὴν ἀπόφαση νὰ κάμουν τὴν ἰδέα ἔργο. Σχηματίστηκε γρήγορα μιὰ ἐπιτροπὴ ἀπὸ 22 πρόσωπα καὶ (τί περίεργον!) ἡ πλειοψηφία της ἀποτελέστηκε ἀπὸ πολιτικούς καὶ ἐκπαιδευτικούς, ἀπὸ ἐκεῖνα δηλαδὴ ἀκριβῶς τὰ στοιχεῖα πού γι' αὐτὰ ἡ σατυρι-

κὴ πένα τοῦ ποιητῆ εἶχε χαράξει μερικὰ χρόνια πρῶτερα τοὺς καφετεροὺς αὐτοὺς στίχους.

Τὰ κεφάλια τοῦ Γένους καὶ τοῦ Κράτους
ὁ βουλευτῆς καὶ ὁ δάσκαλος. Τὰ πιάσαν
ὄλα τὰ πόστα! Νοῦς, καρδιά, δικά τους.
Δέσαν τὸ νοῦ· τὴν καρδιά ντοπιάσαν.
Νὰ τὸ ρουσφετί νὰ κ' ἡ ἑλληνικόουρα
τ' ἄρματά τους. Μὲ κείνα μᾶς χαλάσαν!

Τὶ ἀλλαγὴ πνευμάτων μέσα στὰ χρόνια πού περάσαν! Στὰ 1911 ἕνας μεγάλος καὶ παντοδύναμος πολιτικὸς ἔκαμε σταβοτιμονιά γιὰ νὰ γλυτώσῃ ἀπὸ τὸν ἐπικίνδυνον σκόπελον τοῦ λεγομένου γλωσσικοῦ ζητήματος. Στὰ 1936 οἱ πολιτικοὶ πού προσωπικὰ τιμοῦσαν τὸ ἔργο τοῦ ποιητῆ, τόσο σφιχτοδεμένο μὲ τὸ ζήτημα αὐτό, πρόθυμα καὶ ἄφοβα δύνειζαν τὸ ὄνομά τους, βέβαιοι πὼς δὲν εἶχε νὰ ζημιωθῆ ἡ δημοτικότητά τους ἀπὸ τὴν ἐκθεσὴ αὐτὴ μπροστὰ στὸ κοινόν. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά οἱ ἐκπαιδευτικοί, ὁ κλάδος πού ἀποτελοῦσε στὸ παρελθὸν τὰ στελέχη τοῦ στρατοῦ τῆς γλωσσικῆς σωτηρίας, τὴν ἀγορφυλακὴν τοῦ γλωσσικῶν λιβαδιῶν, μὲ συγκινητικὴ εὐχαρίστηση ἐμπαιναν ἐπικεφαλῆς σὴν κίνηση αὐτή.

Ὁ ποιητῆς παρακλήθηκε νὰ τιμήσῃ τὴν ἑορτὴ ἀλλὰ ἡ ἡλικία του κ' ἡ ὑγεία του δὲν τοῦ ἐπιτρέψανε νὰ κατέβῃ. Στὶς 18 Ἀπριλίου 1936 ἔγινε ἡ τιμητικὴ συγκέντρωση. Ἐνα λεύκωμα ἀναμνηστικὸ μοιράστηκε σ' ὄσους ἔλαβαν μέρος. Ἡ αἴθουσα τῆς Φιλαρμονικῆς Ἑταιρείας Πατρῶν εἶδε ἐκεῖνο τὸ ἀπομεινόμερον ἐξαιρετικὴ δόξα. Τὸ φαινόμενο ἑνὸς κόσμου ἀσφυκτικὰ στυβαγμένου νὰ χειροκροτῆ μ' ἐνθουσιασμό τοὺς τέσσερες ὁμιλητῆς πού κράτησαν τὸ βῆμα καὶ τίς ἀπαγγελίες μιᾶς κυρίας πού συνόδευσαν τίς ὁμιλίες. Στὴν ἴδια ἐκείνη αἴθουσα πού θριάμβευσε ὁ Ἀθηναῖος δημοσιογράφος λίγα χρόνια πρῶτερα μὲ τὴν Ἀρνηση, χτυπώντας μιὰν ἰδέαν, πού τόσον εἶχε ἐμπνεύσει τὸν Παλαμᾶ, σὴν ἴδια ἐκείνη αἴθουσα ἐθριάμβευε τώρα αὐτὴ ἡ ἰδέα, ἐτιμήθηκε ἡ Δημοιοργικὴ Ἀλήθεια. Καὶ τὸ περιεργότερον εἶναι πὼς τὸ μεγαλύτερον μέρος ἀπὸ τὸ κοινόν ἦταν τὸ ἴδιο καὶ στίς δυὸ αὐτῆς συγκεντρώσεις. Πολλῆς σκέψης θὰ μπορούσαν νὰ γεννηθοῦν, γενικώτερες καὶ εἰδικώτερες, ἀπὸ τὸ φαινόμενο αὐτό καὶ γιὰ μερικῆς τουλάχιστον ἐπιζῶν καὶ βρίσκεται ἡ ἐξηγήσή τους ἐδωμέσα.

Ὅπως ἄποτε ἡ πρωτοβουλία τῶν λίγων ἀνθρώπων τῆς ἐπιτροπῆς δὲν ἦταν ἀτυχῆ. Καὶ ὁ ἐρημίτης γεράκος, θαρρῶ, μέσα στίς τόσες τιμῆς πού τὸν ἐκύκλωναν τώρα, θὰ δοκίμασε κάποια ἰδιαίτερη συγκίνηση ὅταν θὰ διάβασε τὸ τηλεγράφημα πού τοῦ ἔστειλε ἡ ἐπιτροπὴ ἐκεῖνο τὸ βράδυ. «Ἡ χώρα πού σὲ γέννησε περήφανη γιόρτασε σήμερα πανηγυρικὰ τὰ πενήντα χρόνια τῆς πνευματικῆς ζωῆς σου καὶ σοῦ στέλνει τὸ χαιρετισμὸν της μὲ θαυμασμό καὶ

εὐγνωμοσύνη γιὰ τὸ μεγάλο ἔργο σου ποὺ τιμᾷ τὸν Ἕλληνα καὶ τὸν Ἀνθρωπο».

Χωρὶς ἀμφιβολία δὲν ὑπάρχει μεγαλύτερο ἀτύχημα γιὰ τὸν ἄνθρωπο ἀπὸ τὸ νὰ πηγαίνει μπροστὰ ἀπὸ τὴν ἐποχὴ του, νὰ βρίσκεται σὲ κάποια ἀντιγνωμία μὲ τὶς κάθε λογῆς πλειοψηφίες, μὲ τὸν κάθε λογῆς ποσοτικὸ ἢ ποιητικὸ ὄχλο. Ἄλλὰ δὲν πιστεύω νὰ ὑπάρχη καὶ μεγαλύτερη ἱκανοποίηση ἀπὸ τὸ νὰ ἐπιζήσῃ ὁ ἄνθρωπος αὐτός, νὰ χαρῆ ἢ ψυχῆ του τὴν ἱστορικὴ του δικαίωση. Χρόνια καὶ χρόνια μπορεῖ νὰ καρτερᾷ κάπου σκυφτός, καταφρονημένος, σιωπηλὸς ἀλλὰ γαλήνιος τὴν ἡμέρα αὐτή. Καὶ σὰν ἔρθῃ ἡ ἐπίσημη τέτοια στιγμή, τότε πρέπει νὰ γεύεται ὅλη τὴ γλύκα ποὺ τοῦ παραχωρεῖ ἡ ἐκδίκηση τῶν ἰδεῶν του. Μιᾶς τέτοιας λογῆς ἐκδίκηση εἶναι νοητὸ νὰ εἰπώθηκε πὼς στάθηκε ἡ ἀπόλαυση τῶν θεῶν, ἀφοῦ θεοὶ εἶναι οἱ ἰδέες. Ἐνα τέτοιο αἶσθημα τόσο ἀριστοτεχνικὰ μᾶς ἐρμήνευε ὁ Πάλλης μὲ τὸ λιγόλογο Κανάρη του.

Ἄν ὅμως φυλάγεται γιὰ τὸν ἀδικημένο ἕνα τόσο γλυκὸ αἶσθημα, κάποιον παρόμοιο, ὄχι λιγότερο γλυκὸ, φυλάγεται καὶ γιὰ τὸν ἀδικητὴ. Ὁ δρόμος τῆς Δαμασκοῦ, ποὺ ξαλαφρώνει τὶς καρδιές, εἶναι ἐπίσης θριαμβευτικὸς. Ἀπὸ ὅλες τὶς ἀνθρώπινες ἀρετὲς ἢ μετάνοια εἶναι ἡ πιὸ θεία, λέγει ὁ Καρλάυλ. Κι ἀπὸ ὅλες τὶς ἑλληνικὲς κακίες τὸ πείσμα εἶναι ἡ χειρότερη, θὰ μποροῦσε νὰ προσθέσῃ κανένας.

* *

Ὁ Ποιητὴς πέθανε σὲ βαθιὰ γεράματα. Ἡ καρδιά του, «πουλὶ ὀλοτρέμουλο σ' ἀρρωστημένα στήθια», βίασαξε 85 χρόνια, ποῖος ξέρει ποῦθε ἀντλώντας τὴ δύναμη αὐτὴ ὡς ποὺ νὰ ὀλοκληρώσῃ τὸ ἔργο του.

Λένε πὼς ὁ ἔλατος γιὰ νὰ προκόψῃ πρέπει νὰ φυτευθῆ σὲ μεριὰ ποὺ νὰ βλέπῃ ἄλλα ἔλατα. Τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ μὲ τὴν Τέχνη καὶ τὰ Γράμματα καὶ τὴν Ἐπιστήμη ἀκόμη. Χρειαζέται παράδοση σ' ἕναν τόπο γιὰ νὰ γίνουν τὰ ἔλατα δάσος. Οἱ νέοι, «χαρὲς τοῦ Ἀπρίλη», λυτρωμένοι ἀπὸ τὶς προκαταλήψεις τῶν πατέρων τους, ἔχουν μπροστὰ τους ἕνα ἔργο τελωμένο. Σταματώντας νὰ ἐνδιαφέρονται μόνο γιὰ τὸ ποῦ γεννήθηκε καὶ ποῦ κατοικοῦσε καὶ πὼς ἔξοῦσε ὁ ποιητὴς, στοιχεῖα ποὺ χρειάζονται γιὰ βοηθήματα νὰ ἐξηγηθῆ τὸ ἔργο του καὶ ποῦ εἶναι δουλιὰ τῶν κριτικῶν μᾶλλον, παραμερίζοντας ὅλες αὐτὲς τὶς ἐπικαιρὲς λεπτομέρειες, τὶς ξώπετσες καὶ ξέβαθες συζητήσεις, ποὺ μπορεῖ νὰ θεωροῦνται ἀρχετὲς γιὰ νὰ τροφοδοτήσουν τὴν κούφια ἐνημερότητα καὶ τὴ στεῖρα περιέργεια τῶν ὄψιμων θαυμαστῶν καὶ θαυμαστριῶν τῶν κοσμικῶν κύκλων, μποροῦν νὰ ξεδιψοῦνε στὴν πηγὴ αὐτὴ «ὔδατος ἄλλομένου», χωρὶς εἰδωλολατριμούς, μὲ «ὔδωρ ζῶν». Τὸ γεγονὸς πὼς γεννήθηκε ὁ Παλαμᾶς στὴν Πάτρα, ἄς χρησιμεύσῃ γιὰ μιὰ σεβαστὴ παράδοση, καὶ μαζὶ μὲ ἄλλες προϋποθέσεις, γιὰ ἕνα ξεκίνημα γιὰ τὴν πνευματικὴ προαγωγὴ τοῦ τόπου.

Ὁ πρῶτος ἔλατος, γιγάντιος, θεόρατος, ἔχει φυτρώσει σὲ Πατρινὸ ἔδαφος. Ἡ σύμπτωση αὐτὴ ἀποτελεῖ ἀπαιτητικὴ τιμὴ. Ὁ ἄνθρωπος ποὺ εἶδε τὸ φῶς στὴν πόλη αὐτὴ στὶς 13 τοῦ Γενάρη τοῦ 1859, ἐστάθηκε ἀληθινὰ, ἔθνικὸς ποιητὴς. Κράτησε «ἅγια λείψανα τῆς Πίστης καὶ τὴ χρυσὴ τὴ βούλλα τῆς Φυλῆς».

K***

Ο ΠΑΛΑΜΑΣ ΚΑΙ Η ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ

ΤΟΥ Κ. ΗΛΙΑ ΛΑΓΙΟΥ, ΓΕΝΙΚΟΥ ΔΙΕΥΘΥΝΤΟΥ ΤΟΥ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΥ ΠΑΙΔΕΙΑΣ

Ἡ ἔθνικὴ του λογοτεχνία γιὰ τὸν κάθε λαὸ εἶναι τὸ καλύτερο μορφωτικὸ μέσο γιὰ τὸ συναίσθημά του καὶ γιὰ τὴ νοησὴ του· καὶ γιὰ μᾶς βέβαια τὸ ἴδιο ἔχει νὰ μᾶς χαρίσῃ ἢ δικὴ μας λογοτεχνία κατάφορτη καθὼς εἶναι ἀπὸ σημαντικὰ πρόσωπα ποὺ ἡ ἐργασία τους καὶ ἡ ἀξία τῆς τοὺς ἐξασφάλισαν τὴ διεθνεῖ προσοχή.

Πρῶτος καὶ καλύτερος ὁ σεβαστὸς νεκρὸς ποὺ θρηνεῖ ἢ ἑλληνικὴ ψυχὴ, περήφανη συνάμα, ποὺ τὴν ἐστόλισε μὲ τὴν παρουσία του ἀναμεταξύ μας, γιὰ τὴν δὲν ἦταν μόνο ἀξιόλογος λαξευτὴς στίχων, ἀλλὰ καὶ διορατικὸς ἑταστής τῆς οὐσίας τῶν πνευματικῶν πεπρωμένων τοῦ λαοῦ μας καὶ τὴ δράση του ὄλη τὴν πρόσφερε ἀκριβῶς γιὰ τὸ φωτισμὸ μας καὶ γιὰ νὰ μᾶς πλησιάσῃ πρὸς τὸ ἰδανικὸ τοῦ νέου ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, ποὺ ἔβλεπε μὲ τὰ μάτια τῆς ψυχῆς του πιὸ καθαρά ἀπὸ ἄλλους.

Δὲν ξέρω τί στάση θὰ κρατήσουν οἱ καιροὶ ποὺ θὰ ἔρθουν μπροστὰ στὴν αἰσθητικὴν ἀξίαν τῆς ποιητικῆς του παραγωγῆς. Εἶμαι ὅμως βέβαιος ὅτι πάντα ἐκεῖνοι ποὺ ἔχουν τὴν εὐτυχία καὶ τὴν ὑψηλὴν τιμὴ νὰ φροντίζουν γιὰ τὴν ἐκπαίδευσή μας, θὰ σκύβουν πάντα μὲ σεβασμὸ ἀπάνω ἀπὸ τὰ θερμὰ τὰ ποιήματά του ποὺ ἀπνέουν τὸν πόθο γιὰ τὴν πρόδοδό τῆς. Θὰ σκύψουν στὰ πεζὰ του τὰ γεμάτα πλοῦτον ἀρίφνητο γιὰ νὰ παίρνουν ὑποδείγματα ἐμπνεύσεως, ὕφους καὶ πληρότητας. Καὶ συγχρόνως—καὶ τοῦτο εἶναι ἡ πιὸ ἀκριβὴ κληρονομία τοῦ μεγάλου νεκροῦ—θὰ ἐξακριβώνουν ὅτι πίσω ἀπὸ κάθε ἐνέργειά του παραστέκει ἀκοίμητο ἕνα ἔθνος χαλύβδινο, μιὰ ψυχικὴ ρώμη ἀδιάφθορη, ἀφθονος ἀπεφθοσ χρυσὸς ἀνθρώπου ἀγνοῦ καὶ γεμάτου ἀγάπῃ καὶ καλωσύνη.

ΣΤΟΝ ΠΑΛΑΜΑ

Όνειρο είταν το σκαρί και είταν όνειρο ονείρου
η γεννήτρα που σ' έφερε 'πο της Ανυπαρξίας
τον ωκεανό στ' ωραίο Πολυκάραβο Λιμάνι
και στο φως' και τ' όνομα του σκαριού ΦΑΝΤΑΣΙΑ.

Κ' είταν η αγέννητη του Ρυθμού Νεράιδα
—νόμος-της η γνώμη-της τόπος τ' άγνωρα πελάγη—
καί στο Άγνωστο γυρνά, αφήνοντάς-σου κλήρα
με το σκαρί μαζί λύρα να σε φυλάγει.

Κ' εσύ ο λαφροϊσκιοτος και ο κανακισμένος
απο τις Καλοκυρές—και πρώτα τις Εννέα—
κ' εσύ μες στις ομορφιές και μέσα στις χάρες
πόθαες τη σκληρότερη, τη δέσποινα Ιδέα.

Παιδί, χώρια από παιδιά, σαν παίζαν στον άμμο
καράβι-τους γείροντας μια ναυαγή σανίδα,
κάνεις πανιά στ' ανοιχτά, ψάχνοντας για πατρίδες,
της Ιδέας την άφταστη ώσπου νάβρεις πατρίδα.

Σ' έσερνε η Νησόσπαρτη Λίμνη, η παραμυθένια
που αβασίλευτη αντίφεξε ψυχήν φωταψιά.
Της ψυχής-σου αυτού της πρωτάνοιξαν τα μάτια
το μαϊστράλι της ορμής, η φλόγα της θυσίας.

Το μαϊστράλι της ορμής, η φλόγα της θυσίας
μουστικές σου δύναμες. Στην πρύμη, μονάχος,
ώσπου ρίζοσες αυτού, σαν πλώρης γοργόνα
που έσμιξε κ' ένα έγινε με το θαλασσομάχο.

Κ' έγινες ο Αδάκρυστος, που όλο-σου το δάκριο
το σπατάλησες παιδί' και αρραβώνας δαχτυλίδι
της αγέλαστης έρριξες Τρικυμίας, κ' έγινε όλη
η ασάλευτή-σου ζωή σάλος και ταξίδι.

Όργοσες των παθών τις θάλασσες ενάντια
σε ρέμα και σε άνεμο, την Ιδέα ζητώντας'
στην πλώρη σου νικά, πλωρίτης, τó τραγούδι
τα θεριά της άβυσσος, να διαβεί, όπως λιόντας.

Και νά ! ο αταξίδευτος ταξιδιάρης χωρίς σκόλη
του πετροχελιδονου άκολούθησες τó δρόμο :
οσο έλυοναν και παράλυναν τα πόδια
τόσο τα φτερά καί γιγάντευαν στον ώμο.

Με του τραγουδιού τη φόρα η Φαντασία,
κυρά στις Εφτά Θάλασσες που λικνίζουν τη Σφαίρα'
μα τον πλανήτη εσέ ο Πλανήτης δέ χώραε
και τις φτέρυγες διάταζε παλι ο νούς : Παραπέρα !

Πάνω σου ο ασάλευτος ωκεανός του Απειρου
με τα πλοία-του, αθώρετα μες στα μεσημέρια,
κ' έπλεαν σιγαλινά στη γαλήνη, θυμώντας
μίστικα, άστραπή όντας σαν σε ύποπτα νυχτέρια.

Στου Αδειανού τον Ιλιγγο, του Ασύλληπτου τη δίνη
σέρνεις πέρα απ' ορίζοντες, ισάροντας σημαία
την αστραπή' μα ο νούς, κουρσάρος ερωτιάρης,
την Ιδέα εζήτα παντού και πάντα την Ιδέα,

ώσπου κάθε από τ' Άπειρο ξάνοιξε ένα φάρο
που έζωνε το χάος με φως μελιχρό Γαλαξία.
Πλώρη πάνω-του, και νά την Μακάρων το Λιμάνι,
και, ω καλωσόρισμα, η Μάνα σου ! Κ' είταν ή Αθανασία.

(1943)

Κ. ΑΘ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗΣ—ΞΕΝΑΚΗΣ

ΠΩΣ ΠΡΩΤΟΗΚΟΥΣΕ Ο ΚΩΣΤΗΣ ΠΑΛΑΜΑΣ ΤΟΝ ΑΧΙΛΛΕΑ ΠΑΡΑΣΧΟΝ ΕΙΣ ΤΟ 1875

Ὁ μέγας Μεσολογγίτης ποιητής Κωστής Παλαμάς εἶχε ἕνα ἐξαιρετικό θαυμασμό πρὸς τὸν ἔθνικὸν ποιητὴν τῶν παρελθουσῶν γενεῶν Ἀχιλλέα Παράσχον. Τὸν εἶχε ἀπὸ μικρὸ παιδί καὶ τὸν διηγήθη ὡς τὰ τελευταῖα τοῦ χρόνιου. Ὁ Παράσχος ἦτο ἡ μεγαλύτερα ποιητικὴ φυσιογνωμία τῶν πρώτων τῆς ἀπελευθερώσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ Βασιλείου χρόνων. Ἐγενήθη εἰς τὸ Ναύπλιον τὴν 6 Μαρτίου 1838, νεώτερος ἀδελφὸς τοῦ ἐπίσης ποιητοῦ Γεωργίου Παράσχου, ὅστις μέχρι θανάτου τοῦ (1886) ἐφόρει φουστάνελλον. Πατέρα εἶχον τὸν ἐκ Χίου Παράσχον Νασάκην ἢ Νασάκογλου. Τὸ πατρικὸ ὄνομα πῆραν οἱ Παράσχοι ὡς ἐπώνυμον. Τὸν Ἀχιλλέα Παράσχον εἶχε ἐξαιρετικὰ ἀγαπήσει ὁ Ἑλληνικὸς λαός. Εἰς κάθε γεγονός εὐχάριστο ἢ λυπητερό τοῦ ἔθνους ὁ Παράσχος μετὰ τὴν λύρα τοῦ ἀπέδιδε τὸν τόνον τῆς χαρᾶς ἢ τῆς λύπης. Τὰ τραγούδια τοῦ ἦσαν εἰς τὸ στόμα τοῦ λαοῦ καὶ τὰ ἐρωτικά τοῦ ἀπεστηθίζοντο ἀπὸ ὄλον τὸν αἰσθηματικὸν κόσμον. Ἔχουν μείνει καὶ εἰς τὴν ἐποχὴν μας ἀκόμη παροιμιώδεις οἱ στίχοι τοῦ: «Δρέψατε ἄλλοι ἐρασταί», «Τὸν κεραυτὸν εἰς φάκελλον εὐώδη κεκλεισμένον», «Φεύγεις, φεύγεις, νεότης καυμένη».

Τὸν Ἀχιλλέα Παράσχο, τῇ εἰσηγήσει τοῦ Κωστή Παλαμά καὶ τοῦ μεγαλύτερου ἀδελφοῦ τοῦ Χριστάκη—ἐπὶ χρόνια πολλά διατελέσαντος Νομάρχου Πατρῶν—ἢ Ἐπιτροπῆ τοῦ ἑορτασμοῦ τῶν ἀποκαλυπτηρίων τοῦ ἀνδριάντος τοῦ Λόρδου Βύρωνος ἐκάλεσε εἰς τὸ Μεσολόγγι καὶ τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1881 ὁ ποιητὴς τὴν ἡμέραν τῶν ἀποκαλυπτηρίων, ὅτε ἐξεφώνησε τὸν πανηγυρικὸν ὁ ἀείμνητος πρόεδρος τῆς ἐταιρείας τοῦ Ἑλληνισμοῦ καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Νεοκλῆς Καζάκης, ἀπήγγειλε εἰς τὸν κήπον τῶν Ἡρώων, πρὸ τοῦ ἀποκαλυφθέντος ἀδριάντος τὸ ποίημα «Φοῖνιξ ἐν Μεσολογγίῳ». Εἰς τὸ ποίημα αὐτὸ ὁ Παράσχος ἐμφανίζει ἕνα παλῆ δένδρον φοῖνικος, διάτρητον ἀπὸ σφαίρας, πού εἶχε ἀπομείνει ἀπὸ τὴν καταστροφὴν τῆς Ἐξόδου καὶ εἰς τὸ ὅποιον ἤρχετο καὶ ἐκάθητο ὁ Μπάύρον. Ὁ φοῖνιξ ἀφηγεῖται πῶς τὸ ἐπεσκέπτετο ὁ Μπάύρον καὶ περιγράφει τὴν ὁμορφίαν τοῦ καὶ τοὺς ἀγῶνας τοῦ. Καὶ ἀφοῦ βλέπει μπροστὰ τοῦ τώρα τὸν ἀνδριάντα τοῦ Βύρωνος, τελειώνει τὴν ἀφήγησίν τοῦ τὸ δένδρον:

«Εὐχαριστῶ τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν ἀνεμοζάλη
»Ποῦ ἀφήκα τὸ κουφάρι μου πρὶν σωρευθῆναι στὸ χῶμα
»Νὰ καμαρώσῃ μιὰ φορὰ τὸ φίλον τοῦ ἀκόμα.
» Ἄς ἔλθῃ τώρα ὁ πέλεκυς καὶ φλόγα νὰ μὲ κάψῃ»...

Καὶ ὁ Παράσχος ἐτελείωσε τὸ ποίημά του μετὰ τοὺς ἀκολουθούς στίχους:

Κ' ἐσώπασε· δὲν ἔμεινε κανεὶς χωρὶς νὰ κλάψῃ.
Ἄγέρι πῆρε κ' ἔπεσε λουλοῦδι μυρωμένο
Ἄπ' τ' ἀγαλμα τοῦ Μπάύρων στὸ δένδρον τὸ γυρμένο.
Ποῖος ξέρει, ποῖος, ἂν ἔρριξε τὸ λούλουδον τ' ἀέρι
Ἡ τῶρριξε τοῦ Μπάύρων τὸ μαρμαρένιον χέρι!

Ὅταν τὴν 25 Ἰανουαρίου 1895 ἀπέθανε ὁ Ἀχιλλεὺς Παράσχος καὶ ὁ Ἀθηναϊκὸς κόσμος τὸν ἐκήδευσεν ὅσον μεγαλοπρεπῶς ὅσον καὶ τὸν Κωστὴν Παλαμᾶν τὴν 28 Φεβρουαρίου 1943, ὁ Κωστής Παλαμάς εἰς ἄρθρον τοῦ διὰ τὸν ἐκλιπόντα ποιητὴν ἔγραψε σὺν τοῖς ἄλλοις: «Ἐπὶ τὸν ποιητὴν τῶν ὁποίων τὸ ἄσμα ἀντηχεῖ ὡς ἀρμονικὴ καὶ βαθύνουσα ἀποκρυστάλλωσις ἰδεῶν τάξεως ἀσυνήθους καὶ μὴ εὐκόλως προσιτῆς εἰς τοὺς πολλούς· ἀντιμέτωποι τούτων ἴστανται οἱ ψάλται, τῶν ὁποίων ἡ μελωδικὴ καὶ καθαρὰ γλῶσσα ἐκφράζει τὸ σύνθημα καὶ τὸ πρόδηλον, πᾶν ὅ,τι αἰσθάνεται λαὸς ὀλόκληρος πᾶσαν ἰδέαν, πρὸς ἀντίληψιν τῆς ὁποίας δὲν προαπαιτεῖται ἰδιάζουσα πνευματικὴ δξύτης ἢ διανοητικὴ μόρφωσις ἢ ψυχικὴ κατάστασις, πᾶσαν ἰδέαν κυκλοφοροῦσαν οὕτως εἰπεῖν εἰς τὴν ἀτμόσφαιραν, κυριεύουσαν τὴν ἔθνικὴν συνείδησιν. Μεταξὺ τῶν ποιητῶν τῆς δευτέρας ταύτης κατηγορίας πρέπει νὰ κατατάξωμεν καὶ τὸν Ἀχιλλέα Παράσχο. Ἡ φωνὴ τοῦ, ὅπως ἀοιδῶν τινῶν ἐν τῷ θεάτρῳ, δὲν διακρίνεται διὰ τὴν τέχνην τῆς, ἀλλὰ διὰ τὴν ἰσχύν τῆς. Μέγας τις κριτικὸς λέγει περὶ τοῦ Βύρωνος, ὅτι οὐδέποτε ὁ κόσμος εἶδε ὅσον μέγαν ποιητὴν μετὰ τὸν στενὴν φαντασίαν. Εὐλόγως καὶ ἡμεῖς δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν περὶ τοῦ Ἀχιλλέως Παράσχου, ὅστις ἄλλως τε, ζωηρότερον ἄλλων, ἐκπροσωπεῖ ἐν τῇ νεωτέρῃ ἡμῶν ποιήσει τὸν βυρωνισμόν, ὅτι ἀποτελεῖ... σπάνιον φαινόμενον ποιητοῦ ὅσον ἐξόχου μετὰ τὸς ἑλλείψεις. Ἀλλὰ μήπως καὶ ἄλλος κριτικὸς διάσημος δὲν εἶπε τὸ κατὰ τὸ φαινόμενον παράδοξον τοῦτο, ὅτι ἐκεῖνοι ἀκριβῶς οἱ στίχοι τοῦ Βίκτωρος Οὐγγῶ εἶνε οἱ ὠραιότεροι, ὅσοι ὀλιγώτερον ἀντέχουν εἰς τὴν βάσανον τῆς κριτικῆς; Σπανίως ἀναγινώσκωμεν τοῦ Παράσχου ποίημα τέλειον. Ἀλλὰ καὶ δὲν ὑπάρχει σχεδὸν ποίημά του, ὅπου νὰ μὴ ἀπαντῶμεν στίχους ὠραίους καθ' ὅλην τὴν σημασίαν τῆς λέξεως. Ἐπὶ τὸν ποιητὴν, καὶ ἔχουν μέγα δίκαιον, ὅτι ἐκ τῶν πολυτόμων ποιητικῶν Ἀπάντων τοῦ Παράσχου... δύναται ν' ἀποτελεσθῇ κατ' ἐκλογὴν τομίδιον ἀγνῆς, ἀψόγου, μεγάλης ποιήσεως. Ἀλλὰ

τότε ὁ ποιητὴς τοῦ ἐκλεκτικοῦ ἐκείνου τομιδίου δὲν θὰ ἦτο ὁ Ἀχιλλεὺς Παράσχος ὅπως ὄλοι τὸν αἰσθανόμεθα καὶ τὸν ἀγαπώμεν... Θὰ ἔχανε τὴν φυσιογνωμίαν του, θὰ ἐγίνετο ἄλλος. Καὶ ἡμεῖς τὸν θέλομεν ὅπως εἶνε». Καὶ ἔγραψε νὰ ἀνωτέρω ὁ Κωστής Παλαμᾶς διὰ τὸν Ἀχιλλέα Παράσχον τὸ 1895. Τώρα ἓνα ἄγνωστο γράμμα του πρὸς τὴν πρώτην του ἐξαδέλφην Μάσιγγαν Παλαμᾶ, θυγατέρα τοῦ καθηγητοῦ καὶ συγγραφέως τῆς «Κοσμογονίας καὶ Θεογονίας» (ἔκδοσις Ἀδελφῶν Ν. Κλεισιούνη ἐν Ναυπλίῳ 1887) καὶ τοῦ «Προορισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ Κόσμου» (ἔκδοσις ἐν Μεσολογγίῳ) μᾶς κατοπτρίζει πῶς εἶδε διὰ πρώτην φοράν καὶ ἤκουσε τὸν Ἀχιλλέα Παράσχον ὁ Κωστής Παλαμᾶς. Τὸ γράμμα αὐτὸ ἐν πρωτοτύπῳ ὅπως καὶ σειρὰ ὅλη ἐπιστολῶν πρὸς τὴν Μάσιγγα Παλαμᾶ καὶ ὑπὲρ τὰ 300 ἀδημοσίευτα ποιήματα τοῦ Κωστή Παλαμᾶ εὐρίσκονται εἰς χεῖρας μου. Ἐν διαλέξει μου ἀνέγνωσα μερικὰς ἄλλας ἐπιστολάς καὶ ἐξήγησα πῶς εὐρίσκεται εἰς χεῖρας μου πολῦτιμον, ἄγνωστον ὑλικὸν τοῦ μεγάλου Παλαμικοῦ ἔργου.

Ἡ ἐπιστολὴ ἔχει οὕτω :

«Φιλτάτη Μάσιγγα

Ἐν Ἀθήναις τῇ 3ῃ Νοεμβρίου 1875

Σοὶ γράφω ὀλίγα τινά, πρὶν ἔτι λάβω ἐπιστολὴν σας, ἵνα μὴ ἀπολέσω τὰς ἐντυπώσεις μου, ἐπιφύλασσόμενος νὰ ἐξακολουθήσω, ὅταν λάβω ἐπιστολὴν σας. Τὴν παρελθούσαν Παρασκευὴν ἀπὸ τῆς πρωΐας εἶδον ἐν ταῖς ἐφημερίσιν ὅτι ὁ Ἀχιλλεὺς Παράσχος θέλει ἀναγνώσει τὴν ἐσπέραν ποιήσεις αὐτοῦ ἐν τῷ «Παρνασσῷ». Φαντάζεσαι τὴν χαρὰν μου ἐπὶ τῇ προσδοκίᾳ τοιαύτης πνευματικῆς πανδαισίας καὶ τὴν ἀνυπομονησίαν μου ἄχρις οὗ ἔλθῃ ἡ εὐλογημένη ἐκείνη ὥρα. Ἦλθε τέλος καὶ μετέβην μετὰ τοῦ Χριστάκη, ἀλλὰ ποῦ τόπος εὐκαιροῦ ; δὲν ἠδυνάμεθα νὰ εἰσέλθωμεν εἰς τὴν αἴθουσαν τοῦ συλλόγου ἦτο πλήρης· καὶ βελὸν θὰ ἐστενοχωρεῖτο· καὶ ὄχι μόνον ἡ αἴθουσα τῶν συνεδριάσεων, ἀλλὰ καὶ τὰ παρακείμενα δωμάτια καὶ ἡ κλίμαξ αὐτὴ γεμάτη ἐξ ἀνθρώπων· σημείωσε ὅτι ἡ ὥρα δὲν εἶχε παρέλθῃ καὶ ὀλονὲν προσήρχοντο νέοι ἀκροαταί. Διότι πρέπει νὰ ἡξεύρησθαι ὅτι ὁ ψάλτης τῆς... Μαρίας ὑπὲρ πάντα ἄλλον εἶναι γνωστότατος καὶ προφιλέστατος εἰς τὸ Ἀθηναϊκὸν κοινόν· εἶνε ἀληθῶς Ἐθνικὸς ποιητὴς, οὐχὶ κατ' ὄνομα μόνον.

Ἡμεῖς ὅμως πῶς νὰ εἰσχωρήσωμεν ἐν τῇ αἰθούσῃ; εὐτυχῶς ἀπήντησα ἐκεῖ τὸν φίλον μοι Φίλιππον Οἰκονομίδην, εἰς τὸν ὁποῖον ἐσύστησα καὶ τὸν Χριστάκη, καὶ ὅστις μᾶς ἔκαμε θέσιν, γνωρίζων, ὡς εἶπε, ποῖον πόνον εἶχα νὰ τὸν ἀκούσω· εἰσῆλθόμεν λοιπόν, καὶ βεβαίως ἔστημεν ὄρθιοι· ποῦ κάθισμα ; καὶ ἂν ἦτο κανέν, παρεχωρεῖτο εἰς τὰ ἀπαύστως συρρέοντα πλήθη τῶν κυριῶν.

Τέλος ἡ ὥρα ἐπέστη, ὁ Πρόεδρος ἔδωκε τὸν λόγον εἰς τὸν ποιητὴν, καὶ ἰδοὺ αὐτὸς ἐπὶ τοῦ βήματος, ἔχων ἐμπρὸς του ὄρμαθὸν τετραδίων. Καὶ ἤρξατο ἀπαγγέλλων ἢ ἀπαγγελίαν του ἂν θέλῃς, δὲν εἶναι καλὴ· βαθμηδὸν ὅμως, καθ' ὅσον ἐθερμαίνεται, καθίστατο ἐντονότερα καὶ καλλιτέρα· ἀλλὰ τί τὸ θέλεις ; οὐδεὶς προσεῖχεν εἰς τὴν ἀπαγγελίαν πρὸ τοῦ κάλλους, ἀληθοῦς ποιητικοῦ κάλ-

λους—ἄνευ ὑπερβολῆς—τῆς ποιήσεώς του.

Ἀνέγνωσε δύο ἄσματα ἐκ τοῦ ἐπικολυρικοῦ τοῦ ποιήματος «Ἀλφρέδος», οὐτινος μόνον τὸ πρῶτον ἄσμα ἔχεις ἀναγνώσει ἐν τῷ Οἰκογενειακῷ Ἡμερολογίῳ τοῦ 1871, νομίζω· ἀνέγνω καὶ τρία ἄλλα λυρικά πατριωτικὰ ποιήματα. Ὡς ἔπρεπε νὰ εἶσαι κατ' ἐκείνην τὴν ἐσπέραν ἐκεῖ διὰ νὰ κατανοήσῃς τὰς καλῶν τῶν στίχων του, τὴν δύναμιν τῆς ἐμπνεύσεώς του, τὸ ἰσχυρὸν τοῦ αἰσθημάτων του, τὴν ἔκτακτον ποιητικὴν αὐτοῦ εὐφυΐαν.

«Ποίησις ἰσχυρά, ἀνδρική, ποικίλη, Βυρῶνιος καὶ ἐν ταυτῷ σαρκαστικὴ καὶ βαθεῖα, χρωματισμοὶ καὶ εἰκόνες ἔκλαμπροι, αἴσθημα ἀγνόν καὶ Ἑλληνικόν καὶ πάθος δριμύ καὶ καθαῖρον, ἰδοὺ οἱ κυριώτεροι χαρακτῆρες τῶν ἀνάγνωσθέντων στίχων, οἵτινες κατεβούλωσαν τοὺς ἀκροατὰς τῶν καὶ διήγειραν εἰς τὰς ψυχὰς τῶν τὴν συγκίνησιν ἐκείνην τὴν ὑπὸ τῆς ἀληθοῦς ποιήσεως διεγειρομένην». Οὕτω λέγει ἄνευ ὑπερβολῶν ἐφημερίαις τις. Καὶ δικαίως· τὰ χειροκροτήματα ἦσαν διαρκῆ καὶ παρατεταμένα, ἀπὸ καρδίας ἅπαντα· ἐγὼ ἔχειροκρότου ὡς μανόμενος, μολοντί ἔσταζεν ἄφθονος ὁ ἰδρῶς ἕνεκα τοῦ πλήθους· ἔπρεπε, Μάσιγγα, νὰ ἤκουες τὸ δεύτερον ἄσμα τοῦ Ἀλφρέδου· εἶνε πολὺ καλλίτερον τοῦ πρώτου· ἄσμα πλήρες σαρκασμοῦ, παραφορᾶς, πάθους, αἰσθημάτων περιπαθεστάτου, καὶ αἱ πλέον θετικώτεροι καὶ μᾶλλον ἀδιάφοροι πρὸς τὴν ποίησιν ἦτο ἀδύνατον νὰ μὴ συγκινηθοῦν ἐκ τῆς ποιήσεως ἐκείνης· ὁ Ἀχιλλεὺς Παράσχος εἶνε ἀναμφήριστος—καὶ αὕτη εἶνε ἡ γνώμη οὐχὶ μόνον ἐμοῦ, ἀλλὰ πάντων—ὅτι εἶνε ποιητὴς ἀληθής· καὶ οἱ στίχοι του δὲν εἶνε τεχνικὰ μόνον στιχουργήματα, ὅπως τοῦ Βλάχου, ἀλλὰ πράγματι ἐμπνεύσεις. Ἄλλον καλλίονα αὐτοῦ ποιητὴν δὲν ἔχομεν ἐκ τῶν νέων. Καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Εὐρώπῃ οὐδεὶς ὑπάρχει ἤδη ποιητὴς περιήματος. Ὁ Βασιλειάδης δὲν εἶνε τόσο ἀξιόλογος εἰς τὰς λυρικές του ποιήσεις· ὁ Παπαρρηγόπουλος νὰ μὲν εἶνε βαθὺς καὶ φιλόσοφος, ἀλλ' ἴσα-ἴσα ἡ φιλοσοφία εἶνε ἐλάττωμά του· ὁ ποιητὴς δὲν πρέπει νὰ εἶνε φιλόσοφος· ἡ φιλοσοφία ἐγκατασπειρομένη ἐν τῇ ποίησει μειώνει αὐτήν· ἡ ποίησις πρέπει νὰ εἶνε ἀκραιφνής, ἀμιγῆς, γνησίᾳ ποίησις· ἔπειτα ὁ Παπαρρηγόπουλος καταντᾷ πολὺ στρυφνός καὶ τοῦτο εἶνε ἐλάττωμα· ἡ σαφήνεια καὶ τὸ εὐληπτον εἶνε προτερήματα. Ὁ Παράσχος ὑπερβαίνει καὶ τοὺς δύο τούτους· ἡ ποίησις του εἶνε εὐληπτος μέχρις ἀφελείας, αἰσθημάτων δὲ ἔμπλεως· καὶ τὸ αἴσθημα εἶνε ἐν τῇ ποίησει τὸ πᾶν. Κλίνω νὰ πιστεύσω ὅτι ἔχει ἤδη ἡ Ἑλλάς νὰ ἀντιτάξῃ ὑπερηφάνως ἓνα ἀληθῆ ποιητὴν. Καὶ ταῦτα ὡς πρὸς αὐτὸ τὸ ἀντικείμενον, συγχώρα δὲ τὸ ἐκτενές αὐτῶν· δὲν πιστεύω νὰ σὲ βαρύνουν· ἐλπίζω ὅτι εὐαρέστως τὰ ἀναγινώσκεις. Χαιρετισμούς εἰς ὄλους Κωστής Παλαμᾶς».

Ἐν ὑστερογράφῳ τῆς ἐπιστολῆς αὐτῆς ὁ ποιητὴς ἀναφέρει : «Ἀπέθανε ἡ χαριεστάτη Κατίνα, μικρὰ ἀδελφὴ τοῦ Τ. Ἡλιοπούλου, πρὸς ἣν ἔχω τὸ ποίημα ἐκεῖνο «ἡ τριετὴς ἀδελφὴ μου». Ἦμην εἰς τὴν κηδεῖαν τῆς». Ὁ Τ. Ἡλιοπούλος ἦτο ὁ ἀείμνηστος Μεσολογγίτης καθηγητὴς τοῦ Ποινικοῦ Δικαίου καὶ ἐπὶ μακρὸν Πρόεδρος τοῦ «Παρνασσοῦ».

Μαΐος 1943

ΧΡ. Γ. ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΣ
Δήμαρχος ἱερᾶς πόλεως Μεσολογγίου

ΤΗ Ε...

ΔΙΑ ΤΑ ΡΟΔΑ ΤΗΣ

Τὸ ἀνέκδοτο αὐτὸ ποίημα τοῦ Κωστῆ Παλαμᾶ πού ἔγραψε σὲ ἡλικία δέκα ἔξη χρονῶν στὸ Μεσολόγγι γιὰ τὴ φίλη του Ε(ιρήνη), τὸ ἀνακοινώνει ὁ ἐδῶ καθηγητὴς τῆς φιλολογίας Μεσολογγίτης κ. Ἄγγελος Δ. Βούρβαχης, στὴν ἰδιοκτησία τοῦ ὁποῦ βρίσκεται καὶ σήμερα τὸ αὐτόγραφο. Ὁ φίλος συνεργάτης προσπάθησε νάβρει κι' ἄλλα στοιχεῖα σχετικά, ἀλλὰ δὲ βρῆκε ὡς τώρα πολλὰ πράγματα. Τὸ αὐτόγραφο ὁ κ. Βούρβαχης τὸ κατέχει ἐδῶ κι' εἴκοσι πέντε χρόνια. Βρέθηκε στὸ Μεσολόγγι. Εἶναι γραμμένο στὰ μαθητικὰ χρόνια τοῦ ποιητῆ σὲ καθαρεύουσα. (Σημείωση «Ἀχαϊκῶν»).

Ἦθελον τὰ ρόδα, ὅσα καθ' ἔσπεραν μοὶ προσφέρεις,
θαλλερὰ αἶε νὰ μένουν, νὰ μὴ κλίνουν μαραμένα.

Θλίβομαι—ὄσον σὺ χαίρεις,—

θλίβομαι, ὅταν τὰ βλέπω πίπτοντα ἓνα πρὸς ἓνα.

Οὕτω φεῦ! μαραινομένη φεύγει ἡ νεότης, σβύνει,
Αἰ ὠραῖαι τοῦ Μαῖου οὕτω φεύγουσιν ἡμέραι
Τῶν νεανικῶν ἐτῶν μου θὰ ἀπέλθῃ ἡ Εἰρήνη,
Καὶ ψυχραὶ θὰ ἀνατείλουν ἄλλαι σκοτειναὶ ἡμέραι.

Πλὴν τῆς φύσεως τοὺς νόμους τίς ποτε θὰ μεταβάλλῃ;
Ἄφιστάμενον τὸν χρόνον τίς ποτε θὰ σταματήσῃ;
Αἰωνίως ἂν δὲν μένουν τῶν ἀνθέων σου τὰ κάλλη,
Κἂν τὰ μύρα των, θαλλόντων, ἡ ψυχὴ μου ἄς ροφήσῃ.

ὦ! μὴ παύης—σ' ἱκετεύω—δωρεάν σου τὴν γλυκεῖαν
Θαλλερὰ ἢ μαραθέντα θὰ τὰ ἀγαπῶ ἐξ ἴσου·

—Ἄγνοεῖς πῶς μοὶ προσφέρεις δι' αὐτῶν μικρογραφίαν,
Καλλιτεχνικὴν εἰκόνα τῆς μαγευτικῆς μορφῆς σου;

Κατὰ τὸ θέρος τοῦ 1875

Κ. Μ. ΠΑΛΑΜΑΣ

Ο ΚΩΣΤΗΣ ΠΑΛΑΜΑΣ

(Σ' ΑΔΡΕΣ ΠΙΝΕΛΙΕΣ)

Ὁ Κωστῆς Παλαμᾶς ἀποτελεῖ ἀναντίρρητα μίαν ἀπὸ τίς δυὸ-τρεῖς μεγάλες προσωπικότητες, πού φάνηκαν στὸν τόπο μας κατὰ τὰ τελευταῖα πενήντα χρόνια. Τὴν ξεχωριστὴ κι' ἀδιαφιλονίκητη τοποθέτησή του σ' ἓνα ἀπὸ τὰ πιὸ ψηλὰ скаλοπάτια τῆς πνευματικῆς ἱεραρχίας τὴ χρεωστεῖ στὸ ἔργο, τοῦ καὶ στὸ ἦθος του, πού εἶναι ἀλληλοδεμένα.

Τὸ ἔργο του. Τὸ ποιητικὸ του ἔργο, πιὸ μεγάλο σ' ἔκταση καὶ σὲ πνοὴ ἀπὸ κάθε ἄλλου Νεοέλληνα ποιητῆ, εἶναι τὸ ὑπέροχο στεφάνωμα τῆς ἀδιάκοπῆς του προσπάθειας. Σ' αὐτὸ κυρίως καὶ προπαντὸς ἔδειξε τίς ἀπαράμιλλές του ψυχικὲς ἰδιότητες καὶ τοῦ πνεύματός του τὴν ἀχτινοβολία.

Πολύτροπος καὶ πολύμορφος, ἀντλήσε ἀπ' ὄλες τίς ποιητικὲς Κασταλίες κι' Ἀρέθουσες κ' ἤπιε ἀπ' ὄλες τίς Καλλιρόες πηγές. Κ' ἔτσι ἔδωσε στίς στροφές καὶ στοὺς στίχους του, σὰ σὲ λουλούδια τοῦ ἔμμετρου λόγου, ὄλα τὰ σχήματα, ὄλα τὰ μύρα κι' ὄλα τὰ χρώματα. Κοίταξε τὸ ταπεινὸ χαλικάκι, πού λάμπει στὸ χρυσαφένιο ἡλιοφῶς, μὲ τὴν ἴδια στοργικὴ προσοχὴ, μ' ὄση βυθίστηκε στὴν ἀπύθμενη ψυχικότητα μιᾶς Θεοφανῶς. Μὲ τόσον ἐρωτισμὸ τραγούδησε τὰ λουλούδια καὶ τὰ πουλιά, τάστέρια καὶ τὰ σύννεφα, τίς αὐγὲς καὶ τὰ δειλινὰ, τίς ἀνατολὲς καὶ τὰ ἡλιογέρματα μ' ὄσο σπαραγμὸ θρήνησε τὸ πεθαμμένο παιδί του. Ἐγκωμίασε τὴν Ἀθήνα «ζαφειρόπετρα στίς γῆς τὸ δαχτυλίδι», ζωγράφισε τίς ἀπέθαντες ὁμορφιὲς τῆς ἑλληνικῆς γῆς καὶ περισσότερο τῆς Ἀττικῆς, καὶ ξεσκέπασε καὶ φώτισε μ' ἀδιάπτωτη ποιητικὴ διάθεση πολλὲς τῆς ἐθνικῆς μας ἱστορίας σημαντικὲς πτυχές.

Ὁ θρύλος, ἡ παράδοση, τὸ παραμῦθι, ἡ θρησκεία κ' ἡ ζωὴ τοῦ λαοῦ μας πῆραν μὲ τῆς λύρας του τὰ βρόχηα χτυπήματα μίαν καινούρια ζωντάνια καὶ μίαν αἴγλη πρωτόφαντη. Τὴν ἐμπνευσή του τροφοδοτοῦσαν καὶ τόνωναν ὄχι μόνον ὄλες οἱ σύγχρονες ποικίλες κ' ἐναλασσόμενες συγκινήσεις, ἰδέες, λαχτάρες πού ἄμεση ἦταν ἡ ἐπίδρασή τους στὸν ὑπερευαίσθητο δέχτη τῆς ψυχῆς του, μὰ κι' ὄλα ἐκεῖνα τὰ περασμένα, πού μὲ τὸ διάβασμα κέντριζαν τὴν πλούσια φαντασία του ἐξαιτίας τοῦ ἠθικοῦ τους μεγαλείου ἢ τῆς περίπαθῆς τους τραγικότητας.

Δὲν εἶχε καθόλου προτιμήσεις στὰ ποιητικὰ του θέματα· κι'

αυτό, αντί να τοῦ τὸ κατηγοροῦν, θάπρεπε νὰ τὸ λογαριάζουν στὸ ἐνεργητικὸ τῆς πλατείας τοῦ ἐνόρασης καὶ τῆς ποικιλίας τοῦ ποιητικοῦ περιεχομένου τῶν εἴκοσι λυρικῶν συλλογῶν του. Ἡ ματιά τῆς ψυχῆς του δὲν ἔπεφτε στ'ἀντικείμενα μὲ κατεύθυνση μονόπλευρη κ' ἡ ἐπισκόπησή του δὲν περιοριζόταν στὴν ἐπιφάνεια τῶν πραγμάτων καὶ στὴν ἐπίφραση τῶν ψυχικῶν καταστάσεων· θεωροῦσε καὶ μελετοῦσε ἀπ' ὄλες τὶς πλευρὲς τὸ καθεὶ καὶ εἰσέδουε μὲς στὰ πιὸ μύχια τοῦ νοῦ καὶ στὰ πιὸ κρυφὰ τῆς καρδιάς.

Οὔτε περιγραφικὸς ἀφιλοσόφητος οὔτε ἀντιποιητικὸς φιλόσοφος στάθηκε ὁ Παλαμᾶς. Ἡ σκέψη του βαφτιζόταν μὲς στὸ συναίσθημα καὶ παρουσιαζόταν ὡς συγκινημένη σκέψη καὶ τὸ συναίσθημά του ἀναλυότανε μὲς στοῦ εἰρμολογημένου στοχασμοῦ τὰ νάματα, γιὰ νὰ πάρη ἀληθινὸ ποιητικὸ νόημα. «Νοῦς καὶ καρδιά ἀξεχώριστα» τραγουδεῖ κάπου, κι' ἄλλου: «Τῆς καρδιάς τὸ μάτι ὁ νοῦς». Ἡ φαντασία του πότε κερδίζει τὰ ὕψη, πότε φτάνει στὰ βάθη. Βλέποντας πῶς γιὰ τὸ πιὸ ἀσήμαντο γεγονὸς καὶ γιὰ τὸ πιὸ κοινὸ ἀντικείμενο ἢ φαινόμενο κατορθώνει νὰ πλάσῃ γλυκόλαλο τραγούδι διαπιστώνει ὁ καθένας καὶ λέει ἀδίσταχτα πῶς κι' ἀπ' τὴν πέτρα ὁ Παλαμᾶς σάν ἄλλος Μωϋσῆς μπορεῖ νὰ κάνη νάναβρύση νερό. Εἶπαν πῶς συχνὰ βιάζει τὴ φαντασία του νὰ συλλάβῃ καὶ τὴ σκέψη του νὰ δημιουργήσῃ ἄν ἐξετάσῃ καλά, θὰ δῆς καὶ θὰ πειστής πῶς οὔτε βιάζει οὔτε ἐξαναγκάζει τὸν ἑαυτὸ του, μὰ δοκιμάζει καὶ γυμνάζει αὐγατίζοντας τὴν ἀντοχή τοῦ ποιητικοῦ του πετάγματος σὲ κάθε ὕψος καὶ σ' ὅποιο μάκρος δρόμου.

Θεοὶ κ' ἥρωες, Μοῦσες κ' Ἔρωτες, Νύμφες καὶ Σάτυροι, στοιχεῖα καὶ τελώνια, φιλόσοφοι καὶ βασιλιάδες, βασίλισσες καὶ τσιγγάνες, δυνατοὶ κι' ἀνήμποροι, φουρτουνιασμένοι ἀπὸ πάθη κ' ἥρεμοι ἀπὸ ἐγκαρτέρηση, παλληκάρια καὶ παρθένες, ἀκρίτες κι' ἀπελάτες, ἀρματωλοὶ καὶ κλέφτες, ἔφηβοι καὶ παιδοῦλες, μεγιστάνες καὶ ζητιάνοι, νικητὲς τῆς ζωῆς κι' ἀπελπισμένα θύματα τῆς μοίρας κι' ἄλλοι πλῆθος συναντιῶνται καὶ συντροφεύουν τὸν ποιητὴ στὰ ἐπικολυρικά του στριφογυρίσματα μὲς στὰ μονόπατια τῆς ζωῆς, τοῦ θρύλου καὶ τῆς ἱστορίας. Καὶ μαζί μ' αὐτοὺς «ταξιδεύει τὸν πόνο του καὶ πάει καὶ τὸν ριζοφυτεύει στοῦ ἀμίλητου τῆ χώρα». Τοξιδευτὴς αἰώνιος στὶς θάλασσες τοῦ ὄνειρου, πού συχνὰ βρωτᾷ: «Βαρκούλα, πού θ' ἀράξουμε; Βαρκάρη πού θὰ πᾶμε;» Εἶναι ὁ ἀνήσυχος πάντα κι' ἀκάθιστος γύφτος. Κ' εἶναι ὁ ἀγέλαστος. Κοιτᾷ μὲ ξεχωριστὸ σεβασμὸ καὶ μὲ βλέμμα λατρευ-

τικὸ τῆ γυναῖκα, πού τὴν ὀνομάζει «ματιά τοῦ ἀποσπερίτη». Μπροστὰ τῆς στὴν παραφορὰ τοῦ ἐρωτικοῦ πόθου ξεσπᾷ στὰ ξεφωνήματα: «ὦ λάγνα μάτια, ὦ κόρφοι. ὦ χεῖλια!» Ἡ Ἀθήνα καὶ τὸ Βυζάντιο εἶναι οἱ δυὸ πόλοι, πού γύρω τους περιστρέφεται νοσταλγικά ἡ ἀρχαιολάτρισσα καὶ πατριωτικὴ ψυχὴ του. Πατρίδα του πολυαγάπητῆ ἡ Ἑλλάδα, πού τῆς δίνει ὅμως τέτοια πνευματικὰ σύνορα, ὥστε μὲσα τους νὰ περικλειστοῦν ὄλες οἱ πατρίδες, ἡ οἰκουμένη. Τῆς ἐλληνικῆς καὶ ξεχωριστὰ τῆς Ἀττικῆς ὁμορφιάς μαγεμένος ὑμνητῆς ὁ Παλαμᾶς καὶ τῶν ἐλληνικῶν μνημείων τέχνης καλλιτέλεστος θαυμαστής. Ὁραματιστῆς καὶ προφητικὸς μιλεῖ στὴν ψυχὴ μας γιὰ τὰ μελλοντικά «ἀνεβάσματα πού ξανά μᾶς καλοῦν» καὶ γιὰ «τὰ φτερά τὰ πρωινὰ μας τὰ μεγάλα», πού «θὰ αἰσθανθοῦμε νὰ μᾶς φυτρώνουν, ὦ χαρὰ!». Πότε λιτὰ ἐπιγραμματικὸς καὶ πότε μεγαλόστομος ρητορικὸς, πάντα πλούσιος στὰ ἐκφραστικά του μὲσα κι' ἀριστοτέχνης τοῦ ποιητικοῦ λόγου παρουσιάζεται. Βαθυστόχαστα σκύβει πάντα μὲς στὴν ψυχὴ του, «σάν στὴν ἄκρη πηγαδιοῦ» κι' ἀπὸ τὸ ἀνακάτεμα ἐντυπώσεων, εἰκόνων, συγκινήσεων, ξεσπασμάτων χαρᾶς ἢ θλίψης δημιουργεῖ τὸ τραγούδι του, ἱκανοποιημένος, λυτρωμένος, εὐτυχῆς γιὰτὶ βλέπει, καθὼς λέει, πῶς «τὸ χάος κόσμος ἔγινε».

Εἶναι φυσικὸ, μὲσα σ' ἓνα τόσο ὀγκῶδες ἔργο σάν τοῦ Παλαμᾶ νὰ ὑπάρχουν κι' ἀδύνατα (ἢ καλύτερα: λιγώτερο δυνατὰ) μέρη καὶ σημεῖα. Αὐτὸ ἄλλωστε συμβαίνει σ' ὅλους τοὺς μεγάλους, πού δὲ μπορεῖ τὴν κάθε τους πράξη ἢ τὸν κάθε τους λόγο νὰ σφραγίσῃ τῆς ἴδιας ἐντέλειας τὸ μεγαλεῖο, μιὰ ἰσοδύναμη πάντα ἀνώτερη πνοή. Τοῦ ἴδιου δέντρου οἱ καρποὶ δὲ μᾶς προσφέρονται ἐξίσου ὀρμασμένοι καὶ στὴν ἴδια ποιοτικὴ κατάσταση.

Μεγάλος λυρικὸς ὁ Παλαμᾶς στὴν ἐξέλιξη τῆς παραγωγῆς του ἀναγκάστηκε ἀπὸ τὴ φύση πολλῶν ποιητικῶν θεμάτων πού καταπίεστηκε, σπρωγμένος ἀπὸ τὸν οἴτρό του, νάγγιξῃ καὶ τὴν ἐπικὴν ἀφήγησῃ· μὰ καὶ στὰ πιὸ ἐπικά του μέρη δὲν παύει νὰ κατέχεται ἀπὸ τοῦ λυρισμοῦ τὴν ἀπολλώνιαν ἀρμονία ἢ τὸ βακχικὸ μεθύσι. Κ' ἔτσι δὲ μποροῦσε παρὰ καὶ τὸ μοναδικὸ δράμα πού ἔγραψε, τὴν «Τρισεύγενη» σὰ λυρικὸ δράμα νὰ τὸ πλάσῃ καὶ νὰ μᾶς τὸ παρυσιάσῃ.

Ἡ γλῶσσα τοῦ Παλαμᾶ στὴν ποίησή του (καθὼς καὶ μερικὰ ἄρθρα καὶ κριτικά του καὶ σ' ὄλα τὰ διηγήματά του) εἶναι ἡ στρωτῆ, ἡ γνήσια, ἡ ἀψεγάδιαστη κ' ἡ ὑποδειγματικὴ δημοτικὴ, μαλαγμένη μαστορικά, πλουτισμένη γλωσσοπλαστικά, ἐξυψωμένη ἐκφραστικά, ὑποταγμένη στὸν κανόνα τόσο, ὅσο σὲ κανέναν ἄλλο

Νεοέλληνα λογοτέχνη. Ἡ λαϊκή μας λαλιά ἀδάμαστη ἀκόμα στὸ Σολωμό, μισοιθασσευμένη στὸ Βαλαωρίτη χαλιναγωγήθηκε τέλεια κ' εὐκολοπλάστηκε ἀπὸ τὸν ἐπίμονο κ' ἐπιδέξιο πλάστη, τὸν Παλαμά. Δηλαδή στὰ χέρια του πῆρε τὴν πραγματικὰ νεοελληνική της μορφή κ' ἔγινε τὸ πολιτισμένο κ' ἐπαρκέστατο ὄργανο, ποὺ μ' αὐτὸ ὁ ποιητὴς μπόρεσε νὰ πλαστοουργήσῃ τὸ μνημειώδες ἔργο του.

Εἶπαν σκοτεινὸ τὸ Παλαμά. Μὰ δὲν εἶναι παρά βαθύς, καθὼς κι' ἄλλοτε παρατήρησα (Οἱ τωρινοὶ μας λογοτέχνες, 1927, σελ. 20) κι' ὄχι παντοῦ μὰ σ' ὠρισμένα θέματα, ποὺ ἡ φύση τους ἀπαιτεῖ φιλοσοφικὴν ἐνατένιση κι' ἀσυνείθιστη διατύπωση.

Τὸ ἦθος τοῦ. Ὁ Παλαμάς στάθηκε ὄχι μονάχα μεγάλη λογοτεχνική, μὰ καὶ μεγάλη ἠθικὴ προσωπικότης. Ἀφωσιωμένος θρησκευτικὰ στὸ ἔργο του, ἀσώτεψε γι' αὐτὸ κάθε ἰκμάδα τοῦ κορμιοῦ μὰ καὶ τῆς ψυχῆς του. Ἐγινε ἀληθινὸ ὀλοκαύτωμα στὸ βωμὸ τῆς πνευματικῆς δράσης. Θυμίζει τοὺς βιβλικούς προφήτες καὶ τοὺς ἀρχαίους Ἑλληνας τραγικούς. Καὶ καρπὸς πολῦτιμος τῆς μακρόχρονης κι' ἀκατάπαυστης πνευματικῆς του ἀπασχόλησης καὶ τῆς ἀκόμητῆς του θεραπείας τῆς Μούσας—Ἰδέας εἶναι τὸ τεράστιο πρᾶγμα ποιητικὸ καὶ συγγραφικὸ τοῦ ἔργο.

Ἀπλὸς κι' ἀπέριτος, σεμνὸς καὶ γεμάτος μετριοφροσύνη καθὼς ὅλοι οἱ ἀληθινὰ μεγάλοι. Εὐγενικὸς κι' ἀπροσποίητος στοὺς τρόπους, καταδεχτικὸς κι' εὐκολοπλησίαστος, ἐγκάρδιος καὶ μεγαλόψυχος, ἀπόφευγε ἀπὸ φυσικοῦ τοῦ κάθε πόζα ποὺ χαρακτηρίζει τοὺς ἄδειους καὶ κάθε ἀλαζονικὴ στάση ποὺ διακρίνει τοὺς τιποτένιους. Ναρκισσισμοὶ ξιπασμένων καὶ κομπασμοὶ μικροεπιτηδείων ὑπῆρξαν γι' αὐτὸν ξένες καὶ μισητὲς ιδιότητες. Ἀπὸ τὴν εὐγενικὴ συμπεριφορὰ του πρὸς ὅλους, μικροὺς καὶ μεγάλους, γνωστοὺς κι' ἀγνώστους, κι' ἀπὸ τὴν καλοκάγαθη ἐπιείκεια ποὺ ἔκρινε πρόσωπα καὶ πρᾶγματα, ἀνάβλυζε ἀβίαστα τῆς ψυχῆς του τὸ μεγαλεῖο.

Βαθυστόχαστος καὶ πολυμαθέστατος (ἡ μελέτη μετὰ τὴ συγγραφικὴν ἀπασχόληση ἦταν τὸ πάθος τῆς ζωῆς του) δὲν ἀρεσκόταν σ' ἐπίδειξη σοφῆς πολυγνωσίας καὶ δὲ μιλοῦσε ποτὲ «ὡς ἐκ καθέδρας» καὶ δὲ φθειγγόταν «ὡς ἀπὸ τρίποδος». Δὲν παρουσιαζόταν ποιὲ στὴ συνομιλία του φορτωμένος ἐμβρίθεια καὶ δὲν παρουσίαζε τὸ λόγῳ του, γραπτὸν ἢ προφορικὸ, δίχως τῆς σεμνότητος τὸ ντύμα. Ὅσο κι' ἂν στὰ κριτικὰ του διαλάμπη πολυμάθεια κι' ὅσο κι' ἂν συχνὰ τίς γνώμες του στηρίζῃ σὲ γνώμες σοφῶν, δικῶν μας καὶ ξένων, ὅμως μᾶς δείχνει πὼς καὶ χωρὶς αὐτὴ κι' αὐτὲς μπορεῖ μὲ τὴν πειθῶ του τὴ σεμνὴ καὶ συμπαθητικὴ καὶ μὲ τὴ λαγαρῆ κι' ἀπλῆ λογι-

κή του νὰ μᾶς παρασύρῃ ἀβίαστα στὴν παραδοχὴ τῶν ἀπόψεών του. Ἡ πρωτοτυπία καὶ στὴν ἔκφραση καὶ τίς γνώμες κι' ἰδέες του στεφάνωνε πάντα τὰ γραφόμενά του τὰ κριτικὰ, τὰ γλωσσικὰ, τὰ φιλολογικὰ, ὄχι μόνον τὰ στιχουργικὰ.

Ὁ Παλαμάς δὲν ἔσκυβε μπροστὰ σὲ συμβιβασμούς, δὲν ἀπιστοῦσε ποτὲ τίς πεποιθήσεις του, δὲν καταπρόδιε τίς ἰδέες του. Ἐδειχνε πάντα στέριο χαρακτήρα καὶ σταθερὴ ἀνθρώπινη ἀνωτερότητα. Στὸ γλωσσικὸ ζήτημα στάθηκε μαχητὴς συμπαραστάτης τοῦ μεγάλου Ψυχάρη. Μὲ θάρρος, ἐνθουσιασμὸ κι' ὀρμητικότητα πῆρε μέρος στὸ θρυλικὸν ἐκεῖνον ἀγῶνα, ποὺ θὰ προδίκαιζε τὸ πνευματικὸ μέλλον τῆς φυλῆς μας. Σὲ κάθε ἐξέσπασμα κατατρεγμοῦ βροντοφωνοῦσε τὴ γλωσσικὴ του πίστη. Καὶ σὲ κάθε κρίσιμη φάση, ὄσους κινδύνους κι' ἂν αὐτὴ παρουσίαζε, βρισκόταν «παρῶν» στὴ θέση τοῦ ὀ μικρόσωμος μὰ μεγαλόψυχος ποιητῆς. Καμιὰ ἀπειλὴ δὲν ἦταν δυνατὴ νὰ μειώσῃ τὴ μαχητικότητά του καὶ νὰ στομώσῃ τὸ θάρρος του. Μὲ τὰ ἐπίκαιρα κάθε φορὰ ἄρθρα του, κυρίως τὰ δημοσιευμένα στὸ «Ἴηουμά», κεραυνοβολοῦσε τοὺς κοντόθωρους θεωρητικούς τῆς νεκρῆς καθαρεύουσας καὶ μὲ στεντόρεια φωνὴ διαλαλοῦσε τὰ δικαιώματα τῆς ζωντανῆς δημοτικῆς γλώσσας, τῆς μητρικῆς μας λαλιᾶς.

Ἡ ἀσάλευτη καὶ χωρὶς ἐξωτερικὲς διακυμάνσεις καὶ περιπέτειες ζωῆς του, ἡ ἡρεμὴ λάμψη ποὺ ἀναδινόταν ἀπὸ τὴν οἰκογενειακὴ του ἐστία, τῆς πιστῆς του γυναίκας ἢ ἀφωσιωμένη κατανόηση καὶ συναντίληψη, καὶ τῶν δυὸ παιδιῶν του ἢ στοργικὴ ἀφοσίωση ὄχι λίγῳ, χωρὶς ἄλλο ἔχουν συντελέσει στὴν ἀδιάσπαστη συνέχιση, στὴ θαυμαστὴ τελειοποίηση καὶ στὴν πρωτόφαντη εὐρύτητα τοῦ ἔργου του. Ἄν τὸ σῶμά του ἀκίνητοῦσε κλεισμένο, σὰ σὲ ἱερὸν ἄδυτο, σχεδὸν πάντα μέσα στὸ ἱστορικὸ μὰ ἀνύπαρκτο πιά γραφεῖο τοῦ τῆς ὁδοῦ Ἀσκληπιοῦ, ὅμως ἡ ἀνήσυχη κι' ἀκούραστη ψυχὴ του ὁδοιποροῦσε κι' ἀρμένιζε ἀδιάποπα σ' ἐκδρομὲς καὶ ταξίδια, ἀπ' ὅπου γυρίζοντας κουβαλοῦσε ἀμέτρητης ἀξίας πνευματικὸ «χρυσάφι καὶ λογάρι», ποὺ τὰ σκόρπιζε ἀφειδώλευτα μὲς στὰ λυρικά τραγούδια καὶ τὰ ἔπη του.

Ἡ πραγματικὰ ἀδερφικὴ τοῦ Παλαμά συμπεριφορὰ ἀπέναντι στοὺς συναδέρφους του καὶ συνιδεάτες του, ἡ πατρικὴ καὶ χωρὶς ἐπιδεικτικὰς στάση του ἀπέναντι στοὺς νέους, τὸ συμπαθητικὸ ἐνδιαφέρον ποὺ ἔδειχνε στὴν ἐξέλιξη τοῦ ταλέντου τῶν τελευταίων, ἡ σεμνότης τίς κρίσεις κ' ἡ προσοχὴ τίς ἐκφράσεις του πιστοποιήσαν τὴν ἀνωτερότητα τοῦ ἦθους του κ' ἔγιναν ἀφορμὴ νὰ περιβληθῇ ἀπ'

δλους κι' ως ποιητής κι' ως άνθρωπος με βαθύ σεβασμό κι' ανυπόκριτο θαυμασμό.

Ἄδισταχτα μπορούμε νά ποῦμε πῶς στὸν Παλαμᾶ ἐφαρμοζόταν ὁ μεγάλος ἀφορισμὸς τοῦ ξακουστοῦ Aug. Rodin: «Πρέπει πρῶτα νά εἶσαι ἄνθρωπος κ' ὕστερα καλλιτέχνης». Ἄς τὸ προσέξουν πολὺ οἱ νέοι μας αὐτό.

Ἀθήνα

ΜΙΧ. Γ. ΠΕΤΡΙΔΗΣ

Η ΧΩΡΑ ΠΟΥ ΤΟΝ ΓΕΝΝΗΣΕ

Στὸ χῶμα μου φυτρώσαν καὶ μαράθηκαν
τὰ πρῶτα σου τ' ἀξέχαστα τὰ χρόνια.
Κι' ἂν ὄλα χλώμισαν γιὰ σέ καὶ σβύσανε
τὴ θύμησή σου ἐγὼ μὲ ζήλεια τὴν κρατῶ
ἀκαίρια πάντα, φωτεινὴ κι' αἰώνια.
Γιὰ μένα ὄλα στὸ φῶς καὶ σὰ νὰ λάμπουνε
παιχνίδια, γέλοια πού ἔκανες μαζί μου
κι' ἤμουν ἀκριβομένα σου
κι' ἦσουν παιδί μου.

Ἐγὼ κι' ἡ θάλασσά μου, ἡ θάλασσα!
τόσο πού τὴν ἐκράτησες στὴ θύμησή σου,
τόσο πού τ' ἄγριο ἀγάπησες τραγοῦδι της
κι' εἶναι στ' ἀληθινὰ ψυχὴ της ἡ ψυχὴ σου.

Ἡ θάλασσά μου, ἡ θάλασσα!
Κι' ἐγὼ μαζί, μὲ τὰ λουλούδια
τ' Ἀπρίλη, μὲ τοῦ Γεναριοῦ τὸ ἀντάριασμα
πάντα θὰ τραγουδάμε οἱ δυὸ συντροφιαστά
τ' ἀγαπημένα τ' ἄγρια σου τραγούδια.

Πάτρα, Μᾶης 1943

ΚΩΣΤΑΣ ΚΑΡΑΧΑΛΙΟΣ

ΟΙ ΘΕΑΤΡΙΚΕΣ ΕΚΔΗΛΩΣΕΙΣ ΤΟΥ ΠΑΛΑΜΑ

ΤΟΥ κ. ΓΙΑΝΝΗ ΣΙΔΕΡΗ, ΕΦΟΡΟΥ ΤΟΥ ΘΕΑΤΡΙΚΟΥ ΜΟΥΣΕΙΟΥ

Ὁ Π. Ζάνος ἦτανε θεατρικὸς συγγραφέας ὄχι ἄγνωστος ἄλλοτε, στὸ παλαιότερο θεατρὸ μας, κι ἔγραψε καὶ μερικὰ ὄχι καὶ τόσο ἀσημαντὰ ἔργα. Στὰ 1882, 12 Ἰουλίου, στὸ θέατρον «Ἀπόλλων» στὴν Ἀθήνα—στὴ σημερινὴ γωνία τοῦ Ζαπτείου μὲ τὰ κυπαρίσσια, τὴν ἀπέναντι ἀπὸ τὸ Στάδιο—τοῦ ἀνέβασε μ' ἐπιτυχία ὁ ἀξιόλογος ἠθοποιὸς καὶ θιασάρχης τοῦ παλιοῦ καιροῦ Δημοσθ. Ἀλεξιάδης μιὰ «Ἰλαροτραγωδία» του, «Τὸ μῆλον τῆς ἔριδος», πράξεις δυό, μὲ τὴν ὑποθεσὴ της παρμένη ἀπὸ τὴν ἀρχαία ἑλληνικὴ μυθολογία. Ὁ συγγραφέας ἦταν πάρα πολὺ ἐπηρεασμένος ἀπὸ τὰ λιμπρέττα τοῦ Ὁφφειμαχ πού τὰ παίζανε συχνὰ στὶς περιοδεῖες τους ἐδῶ οἱ ξένοι θιάσοι. (Καὶ ἄλλα, λίγα, ἔχουν παιχθεῖ στὸ Θεατρὸ μας ἢ ἔχουν γραφεῖ μόνο παρόμοια). Τὸ πολὺ γνωστὸ περιοδικὸ «Μὴ χάνεσαι» τοῦ Γαβριηλίδου—ἡ μητέρα τῆς ἐφημερίδος «Ἀκρόπολις»—δυὸ μέρες ἀργότερα, 14 Ἰουλίου, δημοσιεύει αὐτὴ τὴν κριτικὴ: «...παρωδίαν καὶ γελοιοποίησιν τοῦ ἀφελοῦς καὶ ποιητικοῦ κόσμου τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς φιλολογίας δι' εὐφυῶν ἀναχρονισμῶν, σάτυρα καὶ διὰ πλαγίων ἐπικαίρων ὑπαινιγμῶν συγχρόνων κοινωνικῶν ἐλαττωμάτων. Τὰ δριπτόμενα βέλη ἐκίνουν τῶν ἰλαρότητα καὶ ἐχειροκροτοῦντο, ἂν καὶ πολλοὺς ἐσκανδάλισε ἢ ὑπερβολικὴ δξύτης... ἐρυθριῶντες ἐπευφήμησαν τὸν ποιητὴν, διαβλέποντες ἐν τῇ ἐλευθεριαζούσῃ αὐτοῦ σατύρᾳ ζῆλον ἀγνώως ἀρχαϊκὸν καὶ οἷστρον ἀριστοφάνειον... οὐδ' αἰ... τῶν γάγγεων παρωδίαι κινουῦσι τόσον τὴν κλασικὴν ἡμῶν ἀγανάκτησιν...» Ὑπογραφή Ὁ ν ο λ ο υ λ ο ὦ, ψευδώνυμο τοῦ Παλαμᾶ.

Τὸ ἀπόσπασμα τοῦτο εἶνε ἡ πρώτη γνωστὴ—σ' ἐμένα τουλάχιστον—θεατρικὴ ἐκδήλωση τοῦ Παλαμᾶ, παλαιότερα δὲν ἔχω ἀπαντήσῃ τίποτα σχετικὸ στὴ μακροχρόνια καὶ ἀδιάκοπη ἀναζήτησή μου στὰ διάφορα ἐντυπα, ὅπου θὰ μπορούσα νὰ φωτισθῶ γιὰ τὴν ἱστορία τῆς νέας ἑλληνικῆς θεατρικῆς πορείας καὶ δὲν εἶναι ἀπίθανο νὰ πρόκειται γιὰ τὶς πρῶτες-πρῶτες, γιὰτὶ ἐκεῖνα τὰ χρόνια εἶχε ἀρχίσει πὰ νὰ ἐργάζεται ὁ νέος Παλαμᾶς μὲ κάπιο κύρος καὶ νὰ ἔχει μίαν ἐπίδραση στὴν πνευματικὴ ζωὴ τοῦ τόπου, ἐπίδραση ἀξιόλογη, πού γινόταν πιδ ἰσχυρὴ, γιὰτὶ τὸ ζητοῦσε ἢ πνευματικὴ ζωὴ τοῦ τόπου καὶ ἡ νεότης στὶς πρῶτες της λάμπεις ὄλη μαζί ποθοῦσε τὸ καλύτερο. Ἦταν μιὰ μικρὴ ἀκμὴ μὲ κύριο μοχλὸ τῆς τὸν Τρικούπη. Στὴ λογοτεχνία ἡ πρόοδος αὐτὴ φανερονότανε σὲ περιοδικὰ πού βγαίνανε κάθ' ἑβδομάδα καὶ πού μὲ ἀφάνταστη ἀλήθεια, ὀρμὴ καὶ θερμότητα σατυρίζανε καὶ κρίνανε τὴ νέα ἑλληνικὴ ζωὴ. Κύριο χαρακτηριστικὸ τους ἦτανε πού δὲν τοὺς βάραινε ὁ βλα-

βερός πόθος να έχουνε στο νοῦ τους τὴν ἀρχαία γραμματικὴ καὶ πὼς εἶχαν καὶ ἦθος εὐγενικό, καθὼς γίνεται πάντα με ὅσους τὸ λαχταροῦν αὐτὸ τὸ καλύ-
τερο. Πρόκειται γιὰ τὴ γενιὰ τοῦ 1880, ὅπως λέγεται συνήθως, τὴν πρώτη
πηγὴ τοῦ ἀθηναϊκοῦ δημοτικισμοῦ. Ἴδου τί λέει ὁ ἴδιος σ' ἓνα ἄρθρο του
στο «Περιοδικόν μας» (1900, σ. 60...) γιὰ τὴν παρέα τους ἐκεῖνη «...τὸ μὲν
ἀπὸ τὴν ἀντιπάθεια πὸ μᾶς γεννοῦσαν οἱ ἀντίθετοι κι' ἀπὸ τὴν ἀντίδραση
ἐναντίον τους... Στὸ ἐνεργητικὸ τῆς νέας ποιητικῆς θὰ σημειωθοῦν βέβαια
ἀρκετὰ καλά. Πρῶτον ὅτι παρουσιάσθηκαμε γελαστοί, περιγελαστικοί, ντελι-
κάτοι, σύντομοι καὶ σύντονοι...»

Στὴν κριτικὴ του ὁ Παλαμᾶς ἀκολουθεῖ ἀκόμη τὴν καθαρεύουσα στο
γράφισμα, ἀλλὰ καὶ στὶς ἰδέες, θυμῶνει, γιὰτι σατυρίζονται οἱ ἀρχαῖοι θεοί,
σὰ νὰ ἦταν ἡ θρησκεία τους τότε τὸ δωδεκάθεο ἢ ψυχὴ του ἀκόμη δὲν ἔχει
ἀποτινάξει τὸν κλασικισμό της. (Ἐνάλογο ζήτημα ἔγινε καὶ πρὶν ἀπὸ καμμιά
δεκαπενταετηρίαν, ὅταν ξαναπαίχθηκε στὴν Ἀθήνα ἡ «Ὠραία Ἑλένη»
τοῦ Ὁφφενπαχ, ἀλλὰ τοῦτο πέρασε ἀπαρατήρητο καὶ σ' ἐφημερίδα πα-
ρακατιανή).

Δύσκολο νὰ παρακολουθήσει κανεὶς βῆμα πρὸς βῆμα τὶς ὁποιοσδήποτε
πιθανὲς ἐπαφῆς τοῦ Παλαμᾶ με τὸ θέατρό μας καὶ μάλιστα χωρὶς μιὰ εἰδικὴ
προηγούμενη ἔρευνα. Φυσικὸ εἶνε ὅμως νὰ φαντασθοῦμε ὅτι μαζί με ὅλους
τοὺς «νέους» θὰ σύχναζε κι' ἐκεῖνος στὰ παρλιόσια θέατρα καὶ στὰ ἐστιατό-
ριά τους καὶ στοὺς κήπους τους· θὰ εἶχε ζήσει, με ἄλλα λόγια, τὴν ἰδιαίτερη
ἐκεῖνη αἴσθησι πὸ τὴν προσφέρει στοὺς ἄμεσους πιστοὺς του τὸ θέατρο καὶ
πὸ μὲ αὐτὴν ἄλλοι χάνουν ἄδικα τὸν καιρὸ τους καὶ πὸ ἄλλοι ἀποκοῦν μιὰ
πεῖρα με τὴν παρατήρησι. Βέβαια ὁ Παλαμᾶς θὰ ἦταν ἀπὸ τοὺς δευτέρους
τὸ ἐνστιχτό του, ἢ στοχαστικὴ ματιὰ του θὰ τρυγοῦσε ἀπὸ τότε τὶς ἐντυπώ-
σεις πὸ τοῦ ἔπλασαν τὸν ἐκλεχτό ἑαυτό του καθὼς φανερώθηκε ἀργότερα.
Πάντα τὸ θέατρο τοῦ ἦταν ἓνα πρόβλημα καὶ ξαναγυρίζει, ὅπως θὰ δοῦμε,
πολλὲς φορὲς πὸ ὕστερα, γιὰτι τὸ μοναδικὰ ὑποβλητικὸ τοῦτο εἶδος τῆς τέ-
χνης, ἢ θεατρικὴ δημιουργία, δὲν ἀφίνει τὸν ἄνθρωπο, πὸ τὸν γοήτεψε μιὰ
φορὰ, νὰ τὸ ξεχάσει, τοῦ γίνεται μιὰ ἐξακολουθητικὴ ἀνάμνησι καὶ τὸν
κεντρίζει.

Θὰ περάσουνε πολλὰ χρόνια γιὰ νὰ ξαναβροῦμε τὸν Παλαμᾶ νὰ γράφει
κάτι σημαντικὸ γιὰ τὸ θέατρο: «Στὰ 1893 παίχθηκε ἡ «Φαῦστα» τοῦ Βερναρ-
δάκη. Ὅλοι τὴ δεχθήκανε σὰν ἓνα θαῦμα καί, στὴν ὑπόθεσί του, χαρήκανε
τὴν ἀρχὴ τοῦ βυζαντιακοῦ κράτους, πὸ μὲ οὐτοπικὴ διάθεσι τὸ φαν-
ταζόντουσαν πὼς θὰ μποροῦσε νὰ ξαναγίνει, καὶ στὴ γλῶσσα του,
τὸ τέλειο ἰδανικό, τὸ ἀσύγκριτο καὶ τὸ ἀξεπέραστο. Μέσα στο γενικό
τὸ παραλήρημα ξεπετιέται ὁ Παλαμᾶς, ὠριμος πιά, ὄχι νεαρὸ δημοσιο-
γραφάκι, ἀλλὰ ἀνόπλος ἀγωνιστής—αὐτὸ πὸ εἶνε καὶ ἡ πραγματικὴ του ἀξία

γενικά—καὶ δημοσιεύει ἓνα σπουδαιότατο ἄρθρο («Ἐστία» 1893, σ. 296 β).
Τὰ πράγματα μπαίνουν στὴ θέσι τους με σοφία, με βαθύτατο αἶσθημα καὶ
με οὐσιαστικὴ κατανόησι τῆς πραγματικότητος, πὸ ὁδηγεῖ ὡς τὴ σίγουρη
μαντεία. Σὲ λίγο γράφει στὴν «Τέχνη» ἓν' ἄρθρο: «ὁ Σὺλλερ καὶ τὸ κοινὸ»
(σ. 25) καί, ὅταν τὸ περιοδικὸ «Κριτικὴ» (1903) τοῦ ζητᾷ τὴ γνώμη του,
ἀπαντᾷ: «...Σπανιώτατα πατῶ τὸ πόδι μου στὸ θέατρο. Ἄν καὶ κρατᾷ ὁ
λογισμὸς μου ἀξέχαστη τὴ συγκίνησι ὅταν εἶδα τὸ μεγάλο Ρώσση Ἀμλέτο
καὶ βασιλέα Λήρ... αὐτὸ με φτάνει· στο Βασιλικὸ πῆγα... δυὸ φορὲς μόνο.
Δὲ μοῦ ἔτυχε νὰ πλέξω κανενὸς εἶδους γνωριμία με τοὺς κύκλους τῶν ἠθο-
ποιῶν μας... ὁ κόσμος πὸ φεύγει δυὸ μίλλια μακρὰ ἀπὸ τὰ ἔργα τῆς Τέ-
χνης καὶ πὸ θαυμάζει ἀπὸ τὸ «Ὀνειρο τῆς καλοκαιρινῆς νυχτιᾶς» τὶς ὥραϊες
σκηνογραφίαι καὶ τὶς γαστροκνήμες νεράιδες...» (τόμος Α', σ. 137).

Καὶ κάθε ἄλλο παρὰ πὸ τὸ ξεχνᾷ τὸ θέατρο· κι' ἂν δὲν ἐπαινεῖ κανέ-
να δικό μας κι' ἂν λέει πὼς δὲν ἔχει καμμιά δουλειὰ με τοὺς θεατρικὸς
κύκλους, δὲ μᾶς πείθει· τὸν πείραζε ἢ ἐλαφρότητα ἢ πνευματικὴ τοῦ παρα-
σκηνίου, αἰσθανότανε πὼς αὐτὸς δὲν μπορεῖ νὰ συνταυτισθεῖ μαζί τους, τὸν
πείραζε, ὅπως καὶ κάθε γνήσιο διανοητικὸ ἄνθρωπο, ἐκεῖνο πὸ ἔβλεπε, ὅμως
τὸ ἴδιο περιοδικό, σ. 136, γράφει: «...Εἰς ἓνα στενωτάτον κύκλον φίλων
ἐδιάβασε πρὸ ἡμερῶν ὁ κ. Παλαμᾶς τὸ πεντάπρακτον δράμα του «Ἡ Τρις-
εὐγενη...».

Παλεύει μέσα του ἢ ἀντιπάθεια πρὸς τὸν ὄγκο τῶν ἠθοποιῶν καὶ τῶν
θεατῶν καὶ ἢ γοητεία τοῦ αἰσθητικοῦ γεγονότος πὸ πραγματοποιεῖται ἀπάνω
στὴ σκηνὴ με ἀναπόφευχτους συνεργάτες τοὺς ἠθοποιούς καὶ τοὺς θεατῆς
στὴν παράστασι. Καὶ δὲν εἶνε παράδοξο ἢ ἀντίφασι αὐτὴ, γιὰτι καθένας,
ὅταν πλησιάζει τὸ θέατρο, παρόμοια συντριβὴ αἰσθάνεται καὶ μάλιστα, ὅταν
εἶνε λυρικός, ὅπως ἦταν ὁ ἴδιος, ὄχι μονάχα γιὰτι ἔγραφε λυρικά ποιήματα
παρὰ καὶ γιὰτι ὁ ἑαυτός του ὀλόβολος ἦταν προσηλωμένος στὴν ἀνίχνευσι τοῦ
ἐσωτερικοῦ του κόσμου καὶ τοῦτο χρειάζεται ἀπόμωρη γαλήνη καὶ ὄχι θόρυβο
θεατρίνων. Ἐννοεῖται πὼς δὲν ἄφισε ποτὲ τὸν ἑαυτό του νὰ πνιγεῖ μέσα
στὸν ἀτομικισμό του, ἐγωῖστης δὲ γίνηκε ποτέ, γιὰτι τὸν φλόγιζε τὸ ἀνανεω-
μένο τότε ἰδανικό τῆς δημοτικῆς καὶ γιὰτι τὴν ἐπικράτησί του τὴν εἶχε σκοπὸ
τῆς ζωῆς του, γιὰτι χωρὶς αὐτὴν κάθε ἄλλος του πόθος γιὰ τὴν πραγματο-
ποίησι τῆς τέχνης του θὰ πῆγαινε χαμένος. Καὶ σὰ μιὰ συγκεντρωμένη
ἐκφρασι ὅλης του τῆς θεατρικῆς ὀρμῆς μᾶς παρουσιάζει τὴν «Τρισεὐγενη».
Ὁ κ. Β. Ρώτας γράφει στὴν «Πρωτὰ»—23 Μαρτίου 1943—ὅτι σημαντικὴ
παρακίνησι τοῦ ἦταν ἡ ἐκδοσι τοῦ βιβλίου τοῦ Ψυχάρη με τὰ θεατρικά του
ἔργα (1900). Δὲν ἀποκλείεται νὰ εἶχε συμβεῖ καὶ τοῦτο· ὅταν κανεὶς πρόκειται
με πίστη νὰ δοθεῖ καὶ νὰ δημιουργήσει, τοῦ εἶνε χρήσιμες διάφορες ἐξωτερι-
κὲς ἐνισχύσεις, ἀκόμη καὶ πολὺ μικρότερες ἀπὸ ἓνα βιβλίον, μᾶς φαίνεται πὼς

ἡ Φύση δλόκληρη συνεργάζεται με τὴν ἔμπνευσή μας. Ἡ οὐσία ὁμως τῆς «Τρισεύγενης», τὸ σύνολό της, ὁ σοβαρὸς τρόπος πὸν τὸ ἔγραψε, μᾶς φανερόνει ὅτι τὸ κίνητρό του ἦταν πολὺ πιδ ἔσωτερικό, πιδ πηγαῖο, δικό του. Ἄς μὴν ξεχνοῦμε ὅτι ὁ ὁ Γιαν. Καμπύσης με τὰ θεατρικά του ἔργα ἀπὸ τὸ 1897 καλλιεργοῦσε μία τάση, ἀντίθετη βέβαια με τὸ ρουτινιέριο τὸ θέατρο, ἀγαπητὴ γιαντὸ ἀκριβῶς τὸ γνώρισμά της, καὶ στὸν Παλαμᾶ φυσικὸ ἦτανε νὰ θέλει νὰ τὴν ἐνισχύσει καὶ νὰ τὴ συνεχίσει· ἐκεῖνοι οἱ πρῶτοι πιστοὶ τῆς δημοτικῆς, ἄντρες πιδ στὰ 1900, τὸ θεωροῦσαν καθῆκον τους νὰ δυναμώνουν τὸν ἀγῶνα με κάθε μέσο· λοιπὸν κατηγορηματικὴ προσταγὴ θὰ ὑψωνότανε μπροστά του ἡ ἀνάγκη νὰ γράφει καὶ θεατρικὸ ἔργο. Ἐκτὸς ἀπὸ αὐτὰ θὰ ἔπρεπε νὰ θυμηθοῦμε γιὰ νὰ κατανοήσουμε τὸ δράμα, πὼς ἡ νεότητα ἐκεῖνη, ἀκολουθῶντας τὸ ρυθμὸ τῆς ἄλλης Εὐρώπης εἶχε ἀγαπήσει ἀπὸ τὸν καιρὸ τῆς «Τέχνης» τὸ νισεῖσμὸ καὶ τὸν Ἴψεν. Ἡ Τρισεύγενη εἶνε κι' αὐτὴ γεμάτη νισεῖσμὸ, ἰσχυρὸ ἄτομο, γεμᾶτο ἀπὸ καταφρόνηση πρὸς τοὺς πολλοὺς· ἀντίθετά τους πηγαίνει κατὰ σύστημα. Σὲ τοῦτο βοηθαεῖ τ' ὅτι ἦταν ὁ Παλαμᾶς λυρικὸς ἄνθρωπος καὶ φυσικὸ ἦτανε νὰ πλάσει τὴν ἡρωίδα του τέτια. Ἄν θελήσουμε νὰ προχωρήσουμε πιδ πέρα, θὰ δοῦμε πὼς ἡ Τρισεύγενη με τὸν ἀτίθασσο χαρακτῆρα της ἐκφράζει καὶ τὴ μεγάλην ἰδέα πὸν εἶχε—καὶ με τὸ δίκιο τους—οἱ δημοικιστὲς τότε οἱ φωτοδότες καὶ τὴν πεποίθησιν στὴν ἴδια τους τὴν ἀξία, στὸ ἐξαιρετικὸ τους τὸ ἄτομο, πὸν ἦταν ἀναγκασμένο νὰ ζεῖ μέσα σὲ δυὸ ἐχθροὺς, στὸ λαὸ τὸν ἀμόρφωτο καὶ στοὺς ἐπίσης ἀμόρφωτους τοὺς γραμματισμένους με τὸ στεῖρο κλασικισμὸ τους. Ὁ δημοικισμὸς του σπαρταράει ἀπὸ ζωτικὸτητα, ξεχύνεται, τουλάχιστο με τὸ νοῦ, σὲ γλέντια, θέλει νὰ κατακτήσει τὴ ζωὴ, τὸν φλέγει δ πόθος τους νὰ τὰ δοκιμάσουν ὅλα, ὅπως γίνεται καὶ στὴν Τρισεύγενη, Πρόκειται γιὰ ἔργο ἀντιπροσωπευτικὸ καὶ ἡ θερμότητα πὸν μ' αὐτὴν τὸ ἔγραψε ὁ ποιητῆς τοῦ δίνει τὴ δύναμη νὰ μπορεῖ νὰ ζεῖ καὶ σήμερα πὸν οἱ προῦποθέσεις της ἔχουνε σβύσει. Ἔτσι γίνεται με ὅλα τ' ἀξιόλογα ἔργα. Ὁ Π. Νιρβίνας σ' ἓνα σπουδαῖο ἀρθρο («Κριτικὴ», τόμος Β!) σημειῶνει πὼς ἡ Τρισεύγενη καθὼς πρωτοπαρουσιάζεται στὸ ἔργο, λέει ψέμματα καὶ πιστεῦει ὅτι ὁ Παλαμᾶς τὴν παρουσιάζει ἔτσι ὡς ὑστερικὸ πλάσμα κατὰ τὸ Ἴψεν κάπως. Ἄλλοῦ ἡ ἡρωίδα βάζει χρέος· νὰ τολμήσουμε τὰ θυμηθοῦμε τὴ Νόρα; Πάντως κι' ἂν οἱ λεπτομερειακὲς αὐτὲς περιστάσεις μπορεῖ νὰ μὴν εἶνε ἀπολύτως ἀπόκτημα ἰψενικό, δὲ θὰ ἦταν εὐκολὸ κανεὶς ν' ἀρνηθεῖ ὅτι ὁ ἀτομισμὸς τῆς Τρισεύγενης, ὁ ἀγῶνας της γιὰ τὸν ἑαυτὸ της εἶνε γνωρίσματα ἰψενικά. Τὸν Ἴψεν τὸν ἀγαποῦσε ξεχωριστὰ ὁ Παλαμᾶς, πολὺ συχνὰ τὸν ἀναφέρει· ἦτανε ὁ συγγραφέας, ὁ νέος τότε στὴν Εὐρώπη, τὸν ξέρανε καὶ οἱ δικοὶ μας λόγιοι καὶ τὸ θεατρὸ μας. Ὁ ποιητῆς μας φαίνεται πὼς τὸν εἶχε κατανοήσει βαθιὰ καὶ ξεχνοῦσε μπροστά του τὴ μοιραῖαν ὑποχωρητικὸτητα τοῦ θεάτρου ὡς πρὸς τὴν

καθαρὴ ποίηση, τὸν συγκινοῦσε ἡ μεγάλη πνευματικὸτητα του, ἐνῶ τὸ θέατρο μας ἔπαιζε ὅλο κατώτερα καὶ τιποτένια.

Γιατὶ ὁμως νὰ μὴ γράφει τὸ δράμα του με μορφὴ κοινωνικὴ σὰν τὸν Ἴψεν ἢ σὰν τὴν ἀρχαία τραγωγία ἢ σὰν τὸν Σαίξπηρ, ὅπου τὸ ὑπέροχο ποιητικὸ στοιχεῖο βρῖσκεται στὸ ὑψηλὸ του σημεῖο παρὰ νὰ διαλέξει τὴν ἠθογραφικὴ μορφὴ πὸν διάλεξε; Τὴ μορφὴ τοῦ τὴν καθόρισε ἡ κατάσταση τοῦ τότε νεοελληνικοῦ θεάτρου καὶ τὴν ἀκολούθησε, ἂν καὶ ἀρνητῆς της. Τὸ θέατρο μας ὡς ἀντιστάθμισμά πρὸς τὴν ἄγωνα καὶ σκοτεινὴ ἐποχὴ τῆς ἰαμβικῆς τραγωδίας, ξεπέταξε τὸ κωμειδύλλιο με τ' ἄπειρα τὰ ἠθογραφικὰ του στοιχεῖα «πὸν ζωγραφίζανε τὰ κοινωνικὰ συνήθεια καὶ τὰ λαϊκὰ φερσίματα μιᾶς ἐποχῆς», γιὰ νὰ πῶ, ἀλλάζοντας λίγο μιὰ φράση ἀπὸ τὸ μικρὸ πρόλογο τῆς «Τρισεύγενης». Δὲν μπόρεσε λοιπὸν ν' ἀπομακρυνθεῖ ἀπὸ τὸ περιβάλλον παρὰ με τὴ βοήθεια τοῦ ἰσχυροῦ του ταλάντου ὡς ἀντιπρόσωπος μιᾶς γερῆς γενιάς, πὸν κυνηγοῦσε τὸ καινούργιο καὶ τὸ ἀπὸ τὸ περιβάλλον φωτεινὸ, πέτυχε, κατὰ συνέπεια, νὰ πραγματοποιήσει κάτι ἄξιο.

Ἄμέσως - ἀμέσως τὴν «Τρισεύγενη» τὴν τριγύρισε ὁ θαυμασμὸς τῶν δημοικιστικῶν κύκλων πὸν ἀναγνωρίζανε τοὺς πόθους τοὺς ἐνσαρκωμένους με τὸν καλύτερο τρόπο. Ἄναφέραμε τὴν ἀνάλυση τοῦ Νιρβάνα· καὶ ὁ Περ. Γιαννόπουλος γράφει στὴν «Ἀκρόπολη» 1903, 21 Σ)βρ., ὅταν βγῆκε τὸ βιβλίον καὶ στὸ «Ἄστν» σημειῶνει, ἐκθέτοντας τὸ κατώτερο ἀπὸ ἄποψη καλλιτεχνικὴ ἐπίπεδο τοῦ θεάτρου μας : «... νὰ παύση, πρὸς Θεοῦ, αὐτὴ ἢ ὡς τώρα ἐμποδιστικὴ κατάσταση, κατὰ τὴν ὁποῖαν μιὰ ΤΡΙΣΕΥΓΕΝΗ, μιὰ ἀληθινὴ ἀνδρεία καὶ ὠραία ἡγεμονίς τῆς Ἰδέας, προσηλακίζεται καὶ κουρελιάζεται εἰς τοὺς δρόμους καὶ δὲν εὐρίσκεται πουθενὰ καταφύγιον καὶ κάθε θέατρον εἶνε ἔτοιμον νὰ τῆς κλείση τὴν πόρτα εἰς τὴν μύτην, ὅταν εἶναι τὸ μόνον ἔργον, διὰ τὸ ὁποῖον ἔχει κανεὶς νὰ πῆ τὴν βεβαιότητα, ὅτι κάθε γραμμὴ του θὰ συνεχίσει ἓνα ἑλληνικὸν ἀκροατήριον βαθύτατα...» Τὸ ἀρθρο ξαναδημοσιεύεται στὴν εἰδικὴ ἔκδοση γιὰ τὸ Γιαννόπουλο τοῦ περιοδικοῦ «Τὰ Νέα Γράμματα», 1938).

Ἀπὸ τὰ πάρα πάνω θὰ μποροῦσε νὰ υποθέσει κανεὶς ὅτι πολλῶν θεάτρων τῆς πόρτες χτύπησε ὁ Παλαμᾶς με τὴν «Τρισεύγενη» στὸ χέρι· δὲν ξέρουμε ἀπὸ ἄλλοῦ κάτι τέτιο, μόνο με τὸ Χρηστομάνο ἔγινε κάτι τι πὸν εἶνε σημαντικότερο. Μᾶς τὸ διηγεῖται ὁ ἴδιος στοὺς «Πεζοὺς Δρόμους, Σημειώματα στὸ περιθώριο», τόμ. Α' σ. 122),—ἂν καὶ δὲν ἀναφέρει ὀνομαστικὰ τὴν περίστασή του : «—Ὁμορφο τὸ δράμα σου. Μὰ δὲν εἶναι γιὰ τὴ σκηνή. Χρειαζεται ψαλλίδισμα γιὰ νὰ μπορέση νὰ χωρέση στὴ σκηνή· γιὰ νὰ σταθῆ, χρειάζεται πλάνισμα.—Ἄφου τὸ ἔργο μου εἶναι πλατύτερο καὶ ἡ σκηνὴ στενότερη, ἀντὶ νὰ μικρύνετε τὸ δράμα μου, πρέπει νὰ μεγαλώσετε τὴ σκηνὴ γιὰ νὰ τὸ χωρέση. Δὲ βλέπω γιὰτὶ νὰ κολοβώσετε τὸ παιδί μου, στῆστε του κρεβάτι

πού να πλαγιαίξει μέσα του άνετα». Ο Νιρβάνας τὸ ἀναφέρει λίγο διαφορετικά : «Ὁ Χρηστομάνος τοῦ εἶπε σχεδὸν καθαρὰ : «Ἄν δὲν δεχθῆς τὴν ἐγχείρησιν, τὸ παιδίον θ' ἀποθάνῃ. Κ' ἐκεῖνος ἀπήντησε : «καλύτερα ν' ἀποθάνῃ». Ἐννοεῖται πὼς δὲν τοῦ τὸ κράτησε τοῦ Χρηστομάνου· ὅταν μαξιλαρώθηκε ὁ «Κοντορεβιθούλης» του, δὲν πίστεψε πὼς εἶχαν δίκιο ἐκεῖνοι πὺ τὸν μαξιλαρώσανε («Πεζοὶ δρόμοι», Α' σ. 163). Θαυμάσιο τοῦτο, γιατί συνήθως ἡ μνησικακία στὸ θέατρο προταγωνιστεῖ. Ἡ στάση του ὅμως ἀπέναντί του, σχετικὰ μὲ τὴν «Τρισεύγενη», πρέπει νὰ εἶνε παράδειγμα, γιατί τὸ πρῶτο σημάδι τῆς παρακμῆς στὰ θεατρικὰ εἶνε νὰ μὴν κυριαρχεῖ ὁ συγγραφέας· δὲ μιλῶ ἀπὸ πείσμα ἢ γιὰ δικαιώματα ἐκ τῶν προτέρων· οἱ θεατρίνοι πραγματικὰ κάνουν πὼς τὰ ξέρουν ὅλα καί, ἐπιτόλαια μόνον ἀπὸ μιὰν ἐντύπωση, κρίνουν, κατακρίνουν καὶ ἀποφασίζουν. Βέβαια ὑπάρχουν ἔργα τιποτένια πὺ σῶζονται ἀποκλειστικὰ μὲ τὶς προσπάθειες τῶν ἠθοποιῶν, ἀλλὰ τότε πρόκειται γιὰ περίοδο πνευματικῆς παρακμῆς καὶ μέσα σ' αὐτὴν ἀγάλονται οἱ πρῶτα ἔμποροι θιασάρχες. Ἐναντίον τους ὁ Παλαμᾶς ξεσπαθώνει μὲ δριμύτητα ἀπειρες φορὲς καὶ ἡ καλύτερή του εἶνε ἡ ἀπάντηση στὸ Χρηστομάνο. Θὰ ἐπιθυμοῦσα νὰ ἤξερα παρόμοιες περιστάσεις πολλές· μακάρι νὰ ὑπάρχουν κι ἄς μὴ τὶς ἔχω πληροφορηθεῖ. Ἡ θεατρικὴ τεχνικὴ εἶνε κίτι δυσκολοσύλληπτο καὶ σπάνιο καὶ γι' αὐτὸ, ἐνῶ κανεὶς ἱστοριογράφος, ἄς ποῦμε, ἢ πεζογράφος δὲν καλεῖ φίλους νὰ τοὺς διαβάσει τὸ ἔργο του, οἱ δραματογράφοι δὲ βαριοῦνται νὰ διαβάζουν καὶ νὰ ξαναδιαβάζουν τὰ γραφίματά τους καὶ νὰ δέχονται τὶς ὁδηγίες πὺ τοὺς δίνουν. Κι ὁ Παλαμᾶς κάλεσε φίλους καὶ θὰ δέχθηκε καὶ καμιά παρατήρησή τους. Ὁ Χρηστομάνος ὅμως, ἀπόλυτος καὶ λιγάκι περίεργος πὺ ἦτανε, θὰ ζήτησε νὰ τοῦ παραστήσει τὸν ὁδηγητὴ· κι ὁ ποιητὴς τότε στάθηκε ψηλὰ καὶ στὴ κουβέντα του μὲ τὸν θιασάρχην ὅπως εἶχε σταθεῖ καὶ γράφοντας τὸ ἔργο του καί, νωρὶς-νωρὶς, μέσα στὴν πρώτη ἀκμὴ τοῦ νατουραλισμοῦ στὸ θέατρό μας ζήτησε νὰ τὸ σταματήσει ἀπ' τοὺς συμβιβασμοὺς μὲ τὰ «ἐλαφρὰ» ἔργα τοῦ καιροῦ του καὶ νὰ τὸ ὁδηγήσει πρὸς τὸ δρόμο τὸ σωστὸ τῆς ἀλήθειας καὶ τῆς ὁμορφιάς, ἔχοντας πὺ μπροστά του σ' αὐτὸ καὶ τὸ Γιαν. Καμπύση. Ἀπὸ τὴν ἡμερομηνία πὺ ἀναφέρει τὸ ἐπεισόδιο, ὁ Νιρβάνας, ἀμέσως μετὰ τὴν ἔκδοσιν, βλέπουμε ὅτι Ὁ Χρηστομάνος εἶχε τὴν ἔμπνευση νὰ ζητήσῃ τὸ ἔργο, ἀλλὰ δὲν ἦταν σκηνοθέτης γιὰ κίτι καλύτερο, τὸν ἐνδιαφέρανε τὸ πὼς θὰ δέσουν οἱ κυρίες τοῦ θιάσου «αἰσθητικὰ» τοὺς φιλόγκους στὰ μαλλιά τους· καλὰ εἶνε βέβαια καὶ τὰ φιογκάκια, ὅμως μ' αὐτὰ δὲ γίνεται κανεὶς ἐπαρκῆς, ὅταν παρουσιαστεῖ ἡ στιγμή νὰ φανεῖ ἀληθινὰ χρήσιμος· καὶ ἀπόδειξη γιὰ τὸ πόσο κατέβαινε τὸ θέατρό μας, χρόνος μὲ χρόνος, ἀπ' ἀποψη πνευματικῆ, ἐνῶ τὰ φιογκάκια καὶ τὰ κορδελάκια παίρνανε μεγάλη σημασία, εἶνε πὼς δὲ βρέθηκε θιάσος νὰ τὸ παίξει παρὰ σ' ἔκτακτὴ παράσταση στὶς 14 Φεβρουαρίου 1915, ἡ Ζην. Παρασκευο-

πούλου, στὸ μακαρίτικο Δημοτικὸ τῆς Ἀθήνας μαζί μὲ τὸ Λ. Λούη, σκηνοθεσία τοῦ Θωμᾶ Οἰκονόμου. Ἡ παράσταση φοιχτή, πρόχειρη. Ὁ Φ. Πολίτης τὴ χαρακτηρίζει ἔτσι καὶ προσθέτει : «...Κι ὅμως τὸ κοινὸ, παρ' ὅλα τὰ χάλια, πὺ ἔβλεπε, παρηκολούθησε μετὰ προσοχῆς, καὶ ἄν περὶ τὸ τέλος ἐδυσφόρησεν ὀλίγον, δὲν πταίει εἰς τοῦτο τίποτε τὸ ἔργον. Εἶναι μάλιστα ἄξιον παντὸς ἐπαίνου τὸ κοινὸν αὐτὸ, τὸ ὁποῖον ἐδέχθη μέχρι τέλους μιὰν γελιογραφίαν ὡς σκηρικὴν ἐξήγησιν τοῦ καλύτερου ἔργου μὲ δραματικὴν μορφήν τῆς νεωτέρας ἑλληνικῆς λογοτεχνίας, σεβόμενον μόνον τὸ ὄνομα τοῦ ποιητοῦ...» («Ἐκλογὴ» τόμος Α' σ. 10). Λάθος λοιπὸν εἶχε Ὁ Χρηστομάνος, πὺ νομίζοντας ὅτι ξέρει τὸ κοινὸ, ἤθελε νὰ τὸ κουτσουρέψει τὸ ἔργο· κάπου στὴν «Πολιτεία» του ὁ Πλάτων γράφει ὅτι τὸ «πλήθος», τὸ κοινὸ, εἶνε «ἄφθονον», χωρὶς πρόστυχα αἰσθήματα, παρθένο δηλ. (κακὴ μοῖρα βαραίνει τ' ἄξια θεατρικὰ ἔργα στὸν τόπο μας, ὁ ἐξαισιος ἐκεῖνος «Βασιλικὸς» τοῦ Μάτεση, πὺ μὲ τὴν «Τρισεύγενη» κάνουν τὸ ζευγάρι τῶν δυὸ πὺ σημαντικῶν ἔργων τῆς δραματικῆς μας λογοτεχνίας, χρειάσθηκε νὰ περάσουν ἑκατὸ χρόνια ἀπὸ τὸν καιρὸ πὺ γράφηκε γιὰ νὰ παιχθεῖ σὲ παράσταση κανονικὴ στὸ ἐπαγγελματικὸ θέατρο). Ἀλλὰ καὶ πάλι τὸ κοινὸ ἔδειξε τὴν ἰκανότητά του, ὅταν ξαναπαίχθηκε ἡ «Τρισεύγενη» στὸ «Ἐθνικὸν Θέατρον», 19 Νοεμβρίου 1935 (Κατίνα Παξινοῦ, Γ. Γληνός). Ὁ σκηνοθέτης, ὁ κ. Ροντήρης, εὐτύχησε νὰ τοῦ ἀναδείξει τὴ θεατρικότητά του, ἡ τιμὴ του μεγάλη, χωρὶς νὰ τοῦ πνίξει τὴν ἀξία του. Παίζονταν ὡς τὴν 1 τοῦ Δεκεμβρίου, καὶ ἄν δὲν ἔκανε τὶς μεγαλύτερες εἰσπράξεις, ὅμως παίχθηκε ἀρκετὰ κι' ὅποιος τοῦ ἀρνιέται αὐτὴ τὴ θεατρικότητά του πέφτει ἀπλούστατα σὲ σφάλμα, γιατί ὁ κόσμος τὸ χειροκροτοῦσε καὶ μέσα στὴν παράσταση, διακόβοντας μὲ τὸ χειροκροτήματά του τοὺς ἠθοποιούς—ἡ σημαντικότερη ἐπιτυχία γιὰ δραματικὸ ἔργο !

Τυπώθηκε τρεῖς φορὲς στὰ 1903, στὰ 1916 (ἔκδοσιν τοῦ κ. Ποριώτη) καὶ ἀπὸ τὸ Βιβλιοπωλεῖο τῆς «Ἐστίας» πρὶν ἀπὸ λίγο καιρὸ (χωρὶς χρον.)

Στὴν «Ἀσάλευτη ζωὴ» (1904, σ. 20) ὑπάρχει κι' ἓνα ποίημα σὲ 15σύλλαβο δίστιχο, πὺ τιτλοφορεῖται μὲ τ' ὄνομα τῆς ἠρωίδας· εἶνε φλύαρο καὶ χωρὶς οὐσία, δὲ μᾶς βοηθᾶει σὲ τίποτε· στὸ τέλος λέει :

«Χά ! χά ! μόνο οἱ κοντόφωτοι θωρῶντάς με μακριάθε
Γυναῖκα τοῦ χαμοῦ μὲ λέν καὶ ξένοι καὶ περνᾶνε».

καὶ

«Μακρὰ σὰ νὰ ὄνειρεύτηκα τῆς Πάτρας τὸ κανάλι...»

πὺ τὸ σημειῶνω, μόνο γιατί ἔχω τὴν τιμὴ αὐτὴ τὴ στιγμή νὰ συνεργάζομαι σὲ ἄξιο περιοδικὸ, πὺ βγαίνει στὴν Πάτρα.

Κι ἄκόμα :

«Καὶ δίχως μὲ τ' ἀρχαία κανεὶς δεσμὸς ἐμὲ νὰ δένῃ,
Εἶμαι σὰ νὰ μοῦ φίλησε ἡ ἀρχαία Μελομένη
τὸ μέτωπο...»

Πολλὰ ποιήματα χωρὶς προσοχὴ ἔχει γράψει ὁ Παλαμᾶς. Ἄλλὰ θὰ ἦ-
ταν ἀτιμία νὰ τὸ λογαριάσει κανεὶς αὐτὸ μπροστὰ στὴν τεραστία σημασία του
καὶ στὴ πολυσήμαντη ποιητικὴ καὶ ἠθικὴ προσωπικότητά του.

Δὲν ἔγραψε καὶ ἄλλα ἔργα θεατρικὰ, ἐπειδὴ τὸν πίκρανε τόσο πολὺ ἡ
θεατρικὴ ζωὴ γενικὰ, οἱ δυσκολίες ποὺ βρῆκε τὸ πρῶτο του καὶ ὕστερα ἡ τά-
ση του ἡ ἀπόκοσμη—ὄχι ἡ μισάνθρωπη καὶ ὁ ἀποκλεισμός του στὸ γραφεῖο
του· πόσο μεγάλη σημασία εἶχε τὸ σπῆτι του καὶ ἡ ἐργασία του ἐκεῖ μέσα τὸ
φανερώνει καὶ τὸ πασίγνωστο καὶ ὄχι ὠραῖο ποιημὰ του «Τὸ κελλί» (Παράκαι-
ρα). Τὸ θέατρο ὅμως θέλει ποῖο ἀνοιχτὸ ἄνθρωπο, πῶς λιγότερο κλεισμένο
στὸν ἑαυτὸ του καὶ - ντρέπομαι ποὺ τὸ λέω - λιγότερο σεμνὸ. Πρέπει νὰ στέ-
κεται κανεὶς ἀγρυπνὸς διαρκῶς, νὰ φοβᾶται τοὺς ἄλλους, νὰ τοὺς ὑποπεύ-
εται καὶ νὰ μὴ διστάζει νὰ παραβαίνει καμιὰ φορὰ καὶ τὴν εὐπρέπεια. Ἔτσι
εἶνε δυστυχῶς. Κι' ὁ Παλαμᾶς δὲν ἦταν τέτοιος. Τόσον καιρὸ ἀκούω νὰ μιλά-
νε γιὰ τὸν Παλαμᾶ στοὺς ἰδιαίτερους φιλολογικοὺς κύκλους, ὅπου κανεὶς δὲ
γλυτώνει. Ἐκεῖνος μένει ἀπρόσβλητος. Καὶ ὅποιος αἰσθάνεται τὸν ἑαυτὸ του
ἀνίκανο γιὰ ἐλιγμούς, καλὰ θὰ κάνει νὰ βλέπει τὸ θέατρο ὡς θεατὴς μόνο.
Θὰ ἦταν ὅμως ὠφέλεια μεγάλη, ἂν εἶχαμε κι ἄλλα θεατρικὰ του. Μὲ λιγότε-
ρα ποιήματά του ὁ λυρισμὸς μας δὲ θὰ ζημιωνότανε, τὸ θεάτρο μας ὅμως
ζημιώθηκε. Γενικὰ εἶνε θλιβερότατο νὰ μὴν ἔχουμε δυὸ-τρὶα ἔργα στὴν ἀξία
καὶ στὸν τόνο τῆς «Τρισεύγενης».

Στὸν Α' τόμο τῶν «Πεζῶν Δρόμων» ὑπάρχουν ἅπειρα κομμάτια ποὺ
φανερώνουν πόσο ἀδιάπτωτα τὸν ἀπασχολοῦσε τὸ θέατρο, πόσο λαχταροῦσε
γιὰ τὴν πρόοδό του καὶ πόσο ἐπαινοῦσε ὅ,τι πίστευε πὼς τὴν προετοίμαζε, μιλά-
ει μὲ πολὺ σεβασμὸ γιὰ τὰ δράματα τοῦ Ταγκόπουλου καὶ τοῦ Νιρβάνα κι ἂν
φαίνεται ὑπερβολικὸς σήμερα στοὺς ἐπαίνους του κι' ἐπιεικὴς, ἄς θυμηθοῦμε
ὅτι σ' αὐτοὺς ὑποστήριζε τὴν τάση τους καὶ θὰ δοῦμε πὼς εἶχε δίκιο. Πολλὰ
ἐπίσης μὲ θεατρικὸ περιεχόμενον ἔχει γράψει καὶ στὸ «Ἐμπρὸς» γύρω ἀπὸ τὸ
1920 μὲ τὸ ψευδώνυμο «W». Χρειάζεται μία εἰδικὴ ἐργασία καὶ πρὸς αὐτὴν
τὴν πλευρά.

Σήμερα πιά ὁ Παλαμᾶς ὡς θρούλος καὶ ὄχι ἀπὸ ἄμεση ἐπαφὴ
τοῦ μεγάλου κοινοῦ χαιρέται τὴν πῶς μεγάλη δόξα. Ἡ κηδεὶα του
τὸ ἔδειξε ὀλοφάνερα μὲ τὸ γενικὸ χαρακτῆρα τοῦ πένθους ποὺ ἔνωσε
τις καρδιὰς τόσων ἀνθρώπων. Τὴ μεγάλην ὅμως ἔκταση τῆς δόξας
του τὴ διαπίστωσε πρὶν ἀπὸ λίγες ἀκριβῶς μέρες τὸ θέατρο καὶ τοῦ
τὴν προσφέρει: Συνήθως, ἐδῶ στὴν Ἀθήνα, κάθε τι ποὺ προξενεῖ τὸ ἐνδια-
φέρον τοῦ πολὺ κόσμου, παίρνει τὴν ἔκφρασή του, καθιερώνεται ὡς ἀντικεί-

μενο αὐτῆς τῆς λαϊκῆς προσοχῆς, ὅταν γίνεαι νούμερο ἢ καλαμποῦρι στὴν Ἐ-
πιθεώρηση. Παρακολουθοῦσα μιὰν ὀπερέττα· παίζεται σ' ἓνα θέατρο καθαρὰ
ἐπιθεωρησιακὸ, στὸ Μοντιάλ. Ἡ αἴσθησις τῶν θεατῶν, κι' ὅταν ἀκόμη βλέ-
πουν ἠθογραφικὴ ὀπερέττα, εἶνε κι' ἐκείνη, σὰν τοὺς ἠθοποιούς καθαρὰ
ἐπιθεωρησιακὴ· σὲ μιὰ στιγμὴ, μὲ σεβασμὸ, ἀλήθεια καὶ μ' ἔξαρση ἓνας
ἠθοποιὸς—τίς ἔχουν κάτι τέτιες εὐγένειες μερικὲς φορὲς οἱ ἠθοποιοὶ στὴν
Ἐπιθεώρηση—προφέρει ἔντονα τ' ὄνομα τοῦ ποιητῆ μὲ πολλὰς διακοσμητι-
κὲς περιφράσεις καὶ ἀπαγγέλλει κι' ἓνα στίχο του γιὰ τὴν Ἀθήνα, ποὺ εἶνε
«διαμαντόπετρα στῆς γῆς τὸ δαχτυλίδι»· φόντο στὸ νοικοκυρεμένο σκηνογρά-
φημα ἡ Ἀκρόπολις. «Ἔσπασε τὸ θέατρο» στὸ χειροκρότημα, καθὼς λέμε στὸ
θέατρο, ὅταν χρειαστεῖ νὰ χαρακτηρίσουμε τὸ πάρα πολὺ ψηλὸ σημεῖο τῆς ἐ-
πιτυχίας. Ἡ στιγμὴ, ὁ στίχος, τ' ὄνομα, πρὸ παντὸς στὴν ἀρχὴ αὐτῆς τῆς τι-
ραντίας δημιουργήσανε ἀπροσδόκητα ἓναν κυματισμὸ χαρᾶς, ἓνα σκίρτημα,
λές, καὶ ὁ κόσμος ἐκεῖνος καμάρωνε ποὺ ἦτανε δικὸς του αὐτὸς ὁ μεγάλος ἄν-
θρωπος μὲ τὸ δοξασμένο τ' ὄνομα. Ὁ θεατὴς τῆς Ἐπιθεώρησης, τὸ ἀγνότερο
κοινὸ τῆς Ἀθήνας, δυὸ φορὲς τὴν ἡμέρα τοῦ πλέκει αὐτὸ τὸ στεφάνι, σὰν
ἀπὸ ὑποσυνείδητη εὐγνωμοσύνη γιὰ τοὺς κόπους ποὺ ἔξοδεψε ὁ ποιητὴς γιὰ
τὸ σύνολο. Αὐτὸ τὸ κοινὸ «τὸ πάντοτε εὐκολοπίστευτο καὶ πάντα προδομένο» ἀπὸ
τοὺς θιασάρχες τῆς ρουτίνας, εἶνε πρόθυμο νὰ χειροκροτήσει τὸ θέατρο τὸ
γνήσιο, ποὺ δραματίσθηκε καὶ ποὺ ἔγραψε γι' αὐτὸ ὁ Παλαμᾶς. Δὲν εἶνε κι
αὐτὸ ἓνα καλὸ σημάδι, πὼς σήμερα ὑπάρχει κοινὸ πρόθυμο γιὰ τὸ καλύτερο
(ἐπιτυχία «Θεάτρου Τέχνης» Κ. Κοὺν καὶ τὸ χτύπημα τῆς κριτικῆς πρὸς
τὰ πρόχειρα ἔργα), πὼς θὰ ἐξαγνιστεῖ καὶ τὸ θεάτρο μας ἀπὸ τὴν κατωτερό-
τητα; Καὶ δὲν εἶνε ἡ τάση αὐτὴ τὸ καλύτερο μνημόσυνο γιὰ τὸν Παλαμᾶ, ποὺ
πρὶν ἀπὸ σαράντα χρόνια τὸν εἶχε ποθήσει αὐτὸν τὸν ἐξυψωτικὸ ἐξαγνισμὸ
καὶ εἶχε δουλέψει γιὰ τὴν πραγματοποίησή του;

Ἀθήνα, Μᾶς 1943

ΤΑ ΣΑΤΙΡΙΚΑ ΓΥΜΝΑΣΜΑΤΑ

«Δὲ φτάνει νὰ λάμπ' ἡ ἀλήθεια· πρέπει καὶ νὰ σφάζῃ»

Τώρα πού ὁ θάνατος ἔκλεισε τὸ γήινο πέρασμα ἐκείνου κι' ὁ χρόνος πού φεύγει ὅλο καὶ μακραίνει τὸ χωρισμὸ πού ἄνοιξε ὁ μισεμὸς ἀνάμεσα στὸ χτεσινὸν ἄνθρωπο καὶ σὲ μᾶς, τώρα πού ἡ ζωὴ ἀδιάφορη μᾶς σπρώχνει καὶ μᾶς πέρνει, ἐνῶ ἐκεῖνος σταμάτησε πιά, δὲν ἀκολουθεῖ—ἡ ματιὰ μας νοσταλγικὴ σ' αὐτὸν γυρίζει καὶ τὸν ἀποζητάει. Δὲν εἶναι ἡ ὀρφάνια, εἶναι ἡ μεταμέλεια καὶ ἡ συναίσθηση πὼς ὁ νεκρὸς μας στάθηκε μεγαλύτερος ἀπ' ὅ,τι ἡ καθημερινὴ συνήθεια τὸν θεωροῦσε, καὶ πὼς ἡ ὀφειλὴ μας γι' αὐτὸ πού μᾶς ἄφησε εἶναι ἀνανταπόδοτη. Ἔφτανε ὁ θάνατος γιὰ νὰ ταράξει τὴν προσοχὴ μας, γιὰ τὸ βαθὺ ἀναλογισμὸ καὶ τὸ σοβαρὸ ἀναμέτρημα τῆς πραγματικῆς μορφῆς του Ποιητῆ μας. Κι' ὁ θάνατος αὐτὸς δὲν ἄφισε πίσω τὸ χαμὸ καὶ τὴν ἐρμιά. Οἱ πλατειῆς φτεροῦγες τοῦ ἀητοῦ μας βαραίνουν τὶς ξυπνημένες καρδιές μας μὲ τὴν αἰώνια παρουσία του καὶ τὶς σκληρῆς ἐντολές του.

Εἶναι ἀνυπολόγιστη ἡ ἀξία τοῦ ἔργου πού μᾶς κληρονόμησε ὁ Ποιητής. Ἐνα ἔργο μεγάλο, πλατὺ κι' ἀπέραντο σὲ ὕψος καὶ βάθος. Ὅλα τῆς καρδιᾶς καὶ τοῦ νοῦ συναισθήματα καὶ συγκινήσεις, εἰκόνες καὶ πόθοι, ἔννοιες κ' ἰδέες, αὐτὸς κ' οἱ ἄλλοι, ἡ πατρίδα του κι' ἡ ἀνθρωπότητα, τὸ χτές καὶ τὸ σήμερα καὶ τὸ αὔριο, ὁ ἔρωτας κι' ὁ θάνατος, τ' ἀπ' ἔξω καὶ τ' ἄδυστα—ὅλα τὰ διάβηκε αὐτὸς καὶ τάκανε τραγούδι.

Εἶμαι ὁ ξανοιχτὴς τῶν Ὀλων,
Καὶ τῶν Ὀλων εἶμαι ὁ λατρευτὴς,
Κ' εἶμαι ἡ ἄρπα τῶν χορδῶν τῶν χίλιων,
Τῶν ἀμέτρητων.

(Διπλὸ τραγούδι)

ἦρθα νὰ ρίξω

θαμπωτικὴ μιά πορφύρα στὴ μάγισσα γύμνια τῶν κύκλων,
τῶν ἰδεῶν, τῶν ψυχῶν, τῶν ἐρώτων, τῶν κῆσμων, τῶν ὄλων.

(Ὁ Πρῶτος Λόγος τῶν Παραδεισῶν)

Ταξίδεψε, ἦρε, ἀντίκρουσε. «Χίλια μύρια ταξίδια ἐμπρός μου ξάνοιξαν τὸν κόσμον ὅλο»· «κι' ὄλων αὐτῶν ἡ μνήμη τώρα κ' ἡ φροντίδα μοῦ γίνεται ρυθμὸς καὶ στίχος καὶ τραγούδι» (Πατρίδες). Ὁ Παλαμᾶς ἔψαλλε κ' ἕμνησε ὅλα. Ἐγίνε ὁ ἐρμηνευτὴς καὶ τοῦ ἑαυτοῦ του καὶ τῶν διπλανῶν του καὶ τοῦ κόσμου ὅλου. Ἀλλὰ περισσότερο τῆς πατρίδας του τὸ θαῦμα θὰ τὸν γοητεύει. Ἡ χιλιόχρονη Ἑλλάδα, μὲ τὶς λάμπεις καὶ τὰ πεσίματά της, θὰ τοῦ κυριεύει τὴν ψυχὴ: «Ὡ τῶν Ἑλλάδων ξημερώματα, ὦ τῶν Ἑλλάδων δειλινά». Ὅχι γιὰ εἶναι ὁ Ποιητὴς κανένας σωβινιστὴς—κάτι τέτοια τὰ σιχαίνεται, ὅπως ὁ ἴδιος

ὁμολογεῖ στὸν Πρόλογο τῆς συλλογῆς «Τραγούδια τῆς πατρίδος μου». Τὴν Ἑλλάδα θὰ τὴν ἀγαπήσει, γιὰ τὴν λατρεύει κάθε ἰδέα ἀφθαρτὴ κι' αἰώνια. Καὶ τὴν πατρίδα του σὰν τέτοια θὰ τὴν πιστεύει. Κι' ὅμως, αὐτὸς ὁ ραφωδὸς τῆς πατρίδας του κι' ὁ ψάλτης τοῦ παντὸς φτάνει στιγμὴ κι' ἀλλάζει, ξεχνάει καὶ χτυπάει. Μ' ὅλο πού θὰ τοῦ δοθοῦν εὐκαιρίες στὸ παλὸ ἔργο του νὰ δεῖξει κάποιον ἐσώτερον κλονισμὸ γι' αὐτὰ πού ὑμνεῖ, στὰ 1907 καὶ 1909 γράφει, σὲ μιὰ τσεκουράτη κι' ἀσυνήθιστη ἴσαμε τώρα γλώσσα, τὰ Σατιρικά Γυμνάσματα, δυὸ σειρῆς πικρόχολα καὶ καυστικὰ τραγούδια. Τὰ Σατιρικά Γυμνάσματα δὲν εἶναι μονάχα τὸ φραγγέλιο τῆς πολιτείας καὶ τῆς κοινωνίας. Ἀνάμεσα ἀπ' τὸ ἄγριο αὐτὸ τραγούδι τῆς ὀργῆς βγαίνει καὶ ξεχωρίζει μιὰ λεπτὴ φωνὴ πονεμένη κι' ἀνθρώπινη. Ἀλλὰ κι' ἓνα προφητικὸ κήρυγμα περνάει σὰ σίφουνας καὶ παρασύρει. Γι' αὐτὸ, μέσα στὴ θύελλα τῆς ὀργῆς καὶ τοῦ πάθους καὶ τῆς θολούρα τῆς πίκρας, πού καταχνιάζουν τοὺς στίχους αὐτοὺς, ἀξίζει νὰ ξεδιαλύνουμε τὴ μυστικὴ πορεία κι' ἐξέλιξη πού πῆραν διαδοχικὰ οἱ συγκινήσεις καὶ τὰ αἰσθήματα τοῦ Ποιητῆ σ' αὐτὴ τὴ συλλογὴ.

Στῶνα χέρι τὴν ἀπολλώνια λύρα
καὶ στᾶλλο τοῦρανοῦ τᾶστροπελέκι

μᾶς δηλώνει ἀρχὴ-ἀρχὴ ὁ Ποιητής. Αὐτὴ εἶναι ἡ μοῖρα του Δὲ θάνατι πάντα τοῦ τραγουδιοῦ καὶ τοῦ ὕμνου ὁ φτερωτὸς θεὸς· ἔρχεται στιγμὴ σκληρὴ νὰ πάρει καὶ τ' ἀστροπελέκι. Ἡ θαυμαστὴ καὶ πολυτραγουδισμένη πατρίδα του ξέπεσε σήμερα, εἶναι γεμάτη ἐλαττώματα, πάθη καὶ προλήψεις. Τώρα πού οἱ λαοὶ προχώρησαν κι' ὀδεύουν στὴν πλατεία λεωφόρο, αὐτὴ βραδυπορεῖ, σκουντουφλώντας στὸ ψεύτικο καὶ ξεφτισμένον ἀρχαῖο μονοπάτι πού ἀνακαλύψαμε. Εἶναι ὁ ζαβὸς δρόμος πού ἀκολουθήσαμε σὰν Κράτος κπὶ σὰν ἄνθρωποι τοῦ καιροῦ μας. Παντοῦ ἐλαφρότητα, ἀμορφωσιά, παιδικῆς ὄνειροφαντασίες, σκοτάδι, κοροϊδία, πλάνη. Ἐνας ποιητὴς πού νοιώθει ἱερὴ τὴν ἀποστολὴ του ἐδῶ κάτω, δὲ μπορεῖ νὰ μείνει μόνον ὁ τραγουδιστὴς τῶν προσωπικῶν του συγκινήσεων. Ἐχει χρέος νὰ θέσει τὴν τέχνη του στὴν ὑπηρεσία τοῦ λαοῦ του. Κι' ὁ Παλαμᾶς θὰ γίνε ὁδηγὸς στὸ παραστρατημένο πόδι τῆς πατρίδας του. Θ' ἀναλάβει αὐτὸς νὰ ξεσκεπάσει τὴ βρωμιὰ καὶ τὴ σαπίλα. Θὰ τὰ πεῖ ζεκάθαρα κι' ἀντρίκια. Γιὰ τὴν «δὲ φτάνει νὰ λάμπ' ἡ ἀλήθεια» πρέπει καὶ νὰ σφάζῃ. Ὁ λόγος πού χτυπᾷ καὶ πού θυμώνει, ριζώνει καὶ τῆς γῆς τὴν ὄψη ἀλλάζει». Ἀρματώνει τὸν παλιὸ τοῦ αἴλο στίχο, τὸν κοχλάζει στὴ λάβα τοῦ τριστίχου τῆς Κόλασης τοῦ Δάντη καὶ βγαίνει στὸν ἀγῶνα, πού δὲν τὸν ξέρει ἀκόμα καλὰ-καλὰ, γεμάτος πίστη πὼς «θὰ τὸν πάρη τῆς ἀγριλιάς τὸν κλῶνο στὸν ἀγῶνα» καὶ πὼς ἡ νέα του αὐτὴ δόξα, ἡ δόξα τοῦ Ἀρχιλοχου, θὰ σταθεῖ «ὀλόρθη μὲ τὸν Ὅμηρον πλαῖ πλαῖ». Καὶ τ' ἀστροπελέκι πέφτει! Εἶναι ἓνα ξέσπασμα ὀργῆς, μιὰ βροντὴ κ' ἓνας κατακλυσμὸς. Κραυγάζει, χτυπάει, ἀπειλεῖ. «Ἡ ψυχὴ μου μὲ τὸ θυμὸ παντρεύτη», ὁμο-

λογεῖ. Τάχει μ' ὄλους, τὸ λαὸν, τὴν «ἀστόχαστην πλέμπα». Ἡ κατηγορία του εἶναι ἀόριστη—μόνο στὴ Δεύτερη Σειρὰ θὰ μπορέσει, ὅταν θάχει ξεθυμάνει καὶ κατακάσει ἡ ὄργη, νὰ γίνῃ πιὸ συγκεκριμένη. Τώρα ὅμως δὲ βλέπει, δὲν ξέρει τί κάνει. Μπροστὰ του στριφογυρίζουν ἐφιαλτικά ὄλοι οἱ δαίμονες τῆς πατρίδας του, οἱ ρασοφόροι, οἱ σπιρουνάτοι, οἱ δάσκαλοι, οἱ κομματάρχηδες, οἱ οἰκοπεδοφαγάδες, τὸ ρουσφέτι, ἡ ἑλληνικούρα, ὁ θεσιθῆρας, ὁ ποσαπέρνης, τὰ τσακάλια, οἱ ἀνίδεοι, οἱ στριμένοι, τὸ φαγοπότι, τὸ ξαπλωταριό, ἕνας λαὸς ἄστατος, ἄπιστος, ἀκατανόητος, ἀδάμαστος, ἀντιπαθικός, κυρίαρχος—κι' ἀνοίγει τὸ στόμα του διάπλατο καὶ χλευάζει: «Νὰ τὸ Ρωμαϊκό», δέστε το, «μὲ γειὰ καὶ μὲ χαρά μας»!

Δὲν ἀξίζει νὰ ἐκταθοῦμε περισσότερο γιὰ νὰ γίνῃ νοητὴ ἡ διάθεση τοῦ Ποιητῆ, δὲ χρειάζονται πιὸ πολλὰ γιὰ ν' ἀνακαλύψουμε τὸν ἑαυτὸ μας. Πράματα γνωστὰ, πού ἡ καθημερινὴ αὐτάρεσκη θυμοσοφία μας τὰ ἐπιβεβαιώνει «ἀντικειμενικά» (στὶς πράξεις τῶν ἄλλων), ἀλλὰ γιὰ τὸν ἑαυτὸ τῆς τὰ ξεχνάει τὴν ἴδιαν ὥρα (!), δὲν πρόκειται νὰ τὰ συζητήσουμε μὲ μιὰ ἐπιδεικτικὴ ἠθικολογία. Μᾶς φτάνει ἡ αὐτοσυναίσθηση πού τὴ δυναμώνει ἡ σημερινὴ κατὰστασή μας. Καὶ μᾶς συγκινεῖ ὁ Ποιητὴς πού πρῶτος εἶχε τὸ θάρρος νὰ ὁμολογήσει.

Πίσω ἀπ' τὴ σάτιρα καὶ τὸ πείραγμα κρύβεται ὁ μεγάλος πόνος κι' ὁ σπαραγμὸς τοῦ Παλαμᾶ γιὰ τὸ τρωινὸ κατάντημα. Ὁ πόνος πένει σιγά-σιγὰ τὴ θέση τῆς πρώτης ὄργης. (Κι' αὐτόν, ὕστερα, θὰ τὸν γλυκάνει καὶ θὰ τὸν συνεπάρει ὁ ἐνθουσιασμός). Ἕνας πόνος πού δὲ θέλει καὶ πολὺ γιὰ νὰ γεννήσει τὴν ἀηδία καὶ τὴν ἄρνηση, νὰ φέρει κατόπι τὴν ἀκελπισία γιὰ τὴν τύχη τῆς πατρίδας του καὶ τὴν ἐγκατάλειψη στὴ μοῖρα. Ὅταν τέτοιο εἶναι τὸ περιβάλλον πού ζεῖ ὁ Παλαμᾶς, μποροῦμε πιὰ καλὰ νὰ νοιώσουμε τὴν πίκρα πού δοκιμάζει σὰν ποιητὴς καὶ σὰ δημιουργὸς τῆς δικαῖας του ὑφῆς κι' ἀποστολῆς. «Στὴ γῆ πού πιάνει καὶ προκόβει ὁ σπόρος—κάθε λογῆς τζουτζέδων καὶ πιερότων,—κι' ἐγὼ φυτρώνω ἀνάξιος ριμαδόρος—μαύρων θυμῶν καὶ πορφύρων ἐρώτων». Θυμῆται πὼς αὐτὸς ἦταν ἕνας τραγουδιστὴς καὶ ψάλτης, λαχταράει τὴν παρατημένη ὄρφικὴ κιθάρα του καὶ (στὴν προσταγὴ τοῦ Ἄρμόδιου νὰ σκοτώσει τὸν Πεισιστρατίδη τῆς πολιτείας μας καὶ στὴν ἐντολὴ τοῦ Ἡρακλῆ νὰ καθαρῆσει τὴν κόπρο τοῦ Ἀὐγείας τῆς κοινωνίας μας) δὲ μπορεῖ νὰ πνίξει μιὰ καθαρὴ φωνὴ εἰλικρίνειας καὶ παράπονου πού βγάζει ἡ ὁμολογία τῆς ἀδυναμίας του καὶ τῆς ἀκαταλληλότητάς του γιὰ τέτοιους «ἀγῶνες». Γιατί, τὰ σατιρικά του βέλη ἄφησαν ἀπείραχτο τὸ λαὸν («Ποιητὴ καὶ ἡ λυρικὴ σου τούτη ὄργη τοῦ κάκου, ἀγιάτρευτο εἶναι τὸ μαρᾶκι.—Σὰν καὶ πάντα ποτὸ καὶ πανηγύρι»). Βλέπει πὼς αὐτὲς οἱ δουλειὲς εἶναι σκληρές, τὸ μῖσος βαρὺ, ἐνῶ αὐτουνοῦ ἡ καρδιά εἶναι «ἀγάπης νερομάννα». Καὶ θὰ κολακεύεται, βέβαια, νὰ πιστεύει πὼς τὸ ἔργο τοῦτο δὲν πῆγε χαμένο, γιατί, ἂν δὲν εἶναι Ἀρχί-

λογος, πάντως εἶναι ὁ πατέρας «πού ξανά τοὺς Ἀρχίλογους θὰ σπείρει». Ὡστόσο αὐτὰ εἶναι γιὰ τὸ μέλλον, αὐτὸς δὲν ἔφυγε ἀκόμα, ζεῖ μὲ τοὺς ἀνίδεους ἀντάμα καὶ τὸ «σκουλήκι» τὸν τρώει μέσα του ἀδιάκοπα. Καὶ τί μπορεῖ νὰ κάνει; Σὰν ἄνθρωπος ἀσφαλῶς θὰ λυγίσει· θὰ σιχαθεῖ τὰ πάντα κι' ὄλους καὶ τὸν ἑαυτὸ του «πιὸ πολὺ κι' ἀπ' ὅλα πρῶτα». Ἡ ἀποτυχία τοῦ σατιρικοῦ στίχου του θὰ τοῦ θυμίσει τὴν ἀδιαφορία καὶ τὴν ἄρνηση τοῦ κόσμου σ' ὅλη γενικὰ τὴν ποίησή του. Στὸ στίχο στήριζε μικρὸς ὅλα τὰ ὄνειρά του καὶ τὶς φιλοδοξίες του («Σᾶς ἀγαπῶ, κι' ἔχω ἀπὸ σᾶς μιὰ δόξα νὰ ζητήσω, ὦ στίχοι...», Τραγούδια τῆς Πατρίδος μου), κι' αὐτὸν ἔπλαθε χρόνια τώρα ἀπὸ παιδι «στὰ λιγνά του χέρια», γιὰ νὰ προσφέρει «τὸ νερό, τὸ κρασί καὶ τὸ φαρμάκι». «Ἄλλὰ ὁ κεραστὴς ἐγὼ, κι' ἐγὼ τὰ πίνω· τὸ στόμα ξένο, ἀνόρεχτο τοῦ κόσμου», «στὰ πόδια σου ἕνας κόσμος ἄρνητῆς». Κ' ἡ σκέψη αὐτὴ θὰ τὸν καταδιώκει πάντα καὶ μιὰ πίκρα θὰ σταλάζει μέσα του. Πολλὲς φορές, ὅπως καὶ σ' ὅλο τὸ ἔργο του, θὰ φανερώσει τὸν πόνον ἢ καὶ τὴν ἀγανάκτησή του γιὰ τὴν ὑποδοχὴ τῶν ἀνθρώπων. Ἄλλ' ἡ πίκρα τούτη, πού ἀφορμὴ πῆρε τὴν ἀποτυχία του ὡς σατιριστῆ, ἔχει βαθύτερη τὴν αἰτία. Εἶναι ἡ ἀνθρώπινη ἐκείνη στιγμή πού δὲ μπορεῖ ν' ἀποφύγει κανένας θνητός, κανένας ἥρωας κι' ἡμίθεος. Εἶναι τὸ κρίσιμο ἐκεῖνο τέρας, ὅπου ὁ ἀγωνιστὴς δὲ λογαριάζει τὴ νίκη πού κέρδισε, ἀλλὰ τὴ δύναμη πού σπατάλησε, ὅπου ὁ φτασμένος σοφὸς βρίσκει ἀνώφελη κι' ἄδεια τὴν πορεία του. Εἶναι ἡ ἀχάριστη ἐκείνη πείρα πού ἀποκτᾶς στὸ τέλος τοῦ δρόμου σου γιὰ τὴ ματαιότητα τῶν πραγμάτων. Ἐτσι φτάνει κι' ὁ Παλαμᾶς στὸ σημεῖο ν' ἀντικρύσει τὰ ἐπίγεια καὶ τ' ἀνθρώπινα, μικρά, ἀνάξια, μάταια. Ἡ Ὁμορφιά, ἡ Καλωσύνη, ἡ Ἀγάπη, ἄδικα ἐδῶ στὴ Γῆ μας μοιρασμένες. Τ' ἀντρίκια καὶ τὰ γκαρδιακά, ξεφούσκωτα λόγια. Καὶ λαχταράει διψασμένος Δικαιοσύνη. Πιὸ πέρα ἀκόμα ἀνταμώνει τὸ θεῖον Ἐρωτα, «τῆς νεότητος του τὴ χαρά», τριάντα χρόνια ὕστερα, στὴν ἀκάθαρτη ἀγορὰ πού πῆγε νὰ ψωνίσει. Τί ἔμεινε ἀπὸ τότε; «Χοντρὴ γυναίκα τσुकισμένη ἐσύ, καὶ σωμένος ψαρότριχος ἐγὼ. Καὶ χωριστήκαμε ἦσυχά. Ἡ ζωὴ». Ἡ θεώρηση τοῦ κόσμου μπάζει τώρα τὴ συλλογὴ καὶ τὸ σκεπτικισμὸ. Ὅλα τὰ βλέπει ἴδια. «Ἰδεολόγους καὶ νιτερεσολόγους» τοὺς βλέπει πιὰ ὄλους «ὑπεράνθρωπους, ἀνθρώπους, ἀνθρωπίσκους». Καὶ σὰν ποιητὴς πού εἶναι, τὴ σκέψη αὐτὴ τὴν ταιριάζει μὲ τὴν πίκρα καὶ τὴν ὄργη, πού δὲ μπορεῖ παρὰ νὰ πέσει σὲ σκληρὴ σάτιρα καὶ πικρὴ εἰρωνία.

Εἶναι ἡ ὥρα τοῦ στοχασμοῦ. Ὁ γίγαντας ἐγινε ἄνθρωπος. Ἡ καρδιά του συνεσταλμένη κι' ἄτονη μαραίνεται. Τὸ πάθος ξεφούσκωσε. Ὅλα, νεκρωμένα ἀπ' τὴν πίκρα, τὴν ἀκελπισία, τὴν ἀμφιβολία, ἠρεμοῦν κι' ἀκίνητοῦν, σὰν τὴ θάλασσα πού κάποτε γαληνεύει... Ἄλλὰ πετιέται τ' ἀγκαθωτὸ δίλημα: Ἄν ἡ ζωὴ λύγισε τὸν ἄνθρωπο, θὰ μπορέσει νὰ λυγίσει καὶ τὶς ἀτσαλένιες φτεροῦγες τοῦ ἀητοῦ; Πρόκειται νὰ μετανοιώσει ἐπειδὴ ἡ ζωὴ

του πέρασε σκλάβο μες στοῦ βιβλίου τὸ μαλακὸ χαρέμι ἢ νὰ πτοηθεῖ ἂν γύρω του οὐρλιάζουν οἱ λύκοι; Ἀσφαλῶς ὄχι! Ὁ Παλαμᾶς εἶναι ἀπὸ κείνους ποὺ ξέρουν καλὰ πὼς «κάπελας θάσαι ἢ θάσαι χαροκόπος». Κι' αὐτὸς εἶναι γιὰ νὰ κερᾶσει «τὸ θεῖο πιτό». «Ἦρθα νὰ ὑψώσω τὸν πύργο, νὰ χτίσω ἦρθα νὰ! τὸ γιοφύρι, ἀψηφητὴς ποταμῶν ἢ γκρεμῶν ἢ κυμάτων ἢ ἀέρων», ἔλεγε στὸν Πρῶτο Λόγο τῶν Παραδείσων. Καὶ τώρα τὸ ἴδιο θὰ πεῖ: «ψυχὴ μου, πέτα ἀσκλάβωτη καὶ τράβα, σὲ καρτεροῦν οἱ θάλασσες κ' οἱ ἀνέμοι—θὰ τραβήξῃς πρὸς τῶν καιρῶν τὰ μάκρη, ψυχὴ, κάτω ἀπ' τὴ σκέπη τῆς Πολύμνιας». Γιατί τώρα αὐτὸς σημαίνει τοῦ κόσμου μιὰ «καινούρια θρησκεία μὲ νέα καμπάνα». Ἀφήνει πιά τὸν ἑαυτὸ του καὶ ξαναπέρνει «τόπλο τοῦ πολίτη». (Ἄλλ' ὁ Λόγος του θάρθουνε στιγμὲς ποὺ θὰ τραβήξῃ πιὸ πέρα ἀπ' τὰ σύνορα τῆς πατρίδας του). Ἐκεῖ, λοιπόν, ποὺ αὐτὸς ὁ ἀνήμπορος καὶ μὲ τὸ «κρυμμένο κακὸ τοῦ κορμιοῦ ἢ τῆς ψυχῆς» συλλογιότανε, ξανοίγει στὸ βάθος τ' οὐρανοῦ κάτι «ἀστρικά καὶ φαντάσματα», ὅλα τὰ ἐλαττώματα καὶ τὰ κακὰ ποὺ «σὲ μιὰ Βαβέλ δεμένους μᾶς κρατάνε». «Μάννα, εἴμ' ἐκειὸς ποὺ βλέπει ὅσα δὲ βλέπεις». Τώρα ὅμως δὲ θὰ χλευάσει τὴν πατρίδα του, δὲ θὰ τὴν ἐγκαταλείψει. Στὸ παραστρατισμένο πόδι της θὰ γίνῃ ὁδηγός. Κ' ἡ μουδιασμένη ψυχὴ του ξυπνάει κι' ἀναφτεριάζει, ζωηρεύει, χαλυβδώνεται καὶ πετάει. Εἶναι ἓνα προφητικὸ κήρυγμα, ἓνας ἐνθουσιασμός καὶ μιὰ πίστη στὸ σήμερα καὶ τὸ αὔριο. Ἡ μεθυσμένη ψυχὴ του σὰν ἀστραπὴ περνάει καὶ σὰ μιὰ βροντὴ ξεσπᾷ. Ὁ λόγος του λάμπει σὰν τὴν ξεγύμνωτη ἀλήθεια κ' ἡ ἀλήθεια εἶναι σεισμός καὶ πειρασμός». Καὶ σὰν ἄλλος Κολοκοτρώνης ζητάει «τσεκούρι καὶ φωτιά». Σηκώνεται ἀπάνου ἐπαναστάτης καὶ φωνάζει: «Χτύπα, ἀπαρνήσου, λάβωνε, βλαστήμα, σβύσε, ξανὰ ν' ἀναστηθῆς, φυλὴ!» Τὸ σύνθημά του, «Πάλε ἀπ' τὴν ἀρχή!» Γι' αὐτὸν ἡ ἀλήθεια μιὰ κ' ἓνας ὁ δρόμος. «Μπροστὸ ἢ ζωὴ, κι' ὅποια ἢ ζωὴ τὸ πίσω πάντα εἶν' ἀστένεια κ' εἶναι χαλασμός». Στὰ χρόνια αὐτὰ ποὺ ζοῦμε πρέπει ν' ἀφήσουμε τὰ ροδοζαχαρωμένα παραμύθια καὶ ν' ἀντικρύσουμε τὴ ζωὴ ποὺ ἀνοίγεται μπροστὰ μας, ἰδιότροπη, στυγνὴ, θετική, ξεδιάντροπα εἰλικρινής, ἀλλὰ καὶ τόσο λαχταριστὴ, ζωντανή, διψασμένη. Τὸ χτέσ νὰ γκρεμιστεῖ καὶ ν' ἀφανιστεῖ, γιατί πρέπει νὰ πιστέψουμε πιά πὼς «τρανοὶ κι' ἂν εἶναι οἱ τάφοι, τίφοι θάναυ». Γιατί δὲ μπορούμε νὰ σκοτώσουμε τὸ νέο αἷμα ποὺ κοχλάζει μέσα μας. Νὰ ζήσουμε ζητᾶμε: «Στὸν ἥλιο τόπο θέλουμε κ' ἐμεῖς». Ὅσῳ, σπάζοντας τὶς ἀλυσίδες τοῦ παρελθόντος, δὲν πρέπει νὰ νομίσουμε πὼς θὰ βροῦμε τὴν ἀνάπαυση καὶ τὴν ἀσφάλεια, ἂν πιστεύουμε σὲ μιὰν αὐριανὴ ἀναγέννηση καὶ πασχίσουμε γι' αὐτό, πρέπει νὰ ξέρουμε πὼς νέες ἔγγιες καὶ νέα καθήκοντα θὰ μᾶς περιμένουν τὴν ὥρα ποὺ θ' ἀποτελειώνουμε τὸ γκρέμισμα «σᾶς φέρνω τὶς θυσίες καὶ τὶς φροντίδες τ' ὄνομά τους Ἄληθεια καὶ Ὁραιότης. Ταπεινοσύνη, Γνώση, Ὑπακοή». Ὁ ποιητὴς σαλπίζει τὴν ἀγάπη, τὸ σεβασμὸ (νὰ μὴν

ἀνοίξουμε ἓναν ἀρχαῖο τάφο, ἂν εἶναι νὰ ξεριζωθεῖ ἓνα κρινάκι) καὶ τὴν πίστη στὴ ζωὴ. Καὶ μᾶς πιάνει ἀπ' τὸ χέρι καὶ μᾶς τραβάει μπροστὰ στὴν ἀλήθεια. Ἡ ἀλήθεια, λοιπόν, ὑπάρχει «μέσα μας». Δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ ψάξουμε, φτάνει νὰ σκύψουμε μόνο καὶ τότε θ' ἀκούσουμε τὶς λαχτάρεις μας καὶ τοὺς πόθους νὰ βροντοχτυπᾶνε τὶς καρδιές μας. Καὶ «στὰ χεῖλη οἱ καρδιές μας πάλε ἄς πᾶνε» ὅλο αὐτὸ τὸ ποτάμι τῆς ζωῆς ποὺ φυλακισμένο μέσα μας ζητάει νὰ ξεχυθεῖ, ἄς μπεῖ σ' ἓνα δρόμο κι' ἄς γίνῃ πραγματικότητα. Πρὸς τὴν ἀλήθεια σπρώχνει καὶ τὴ σύγχρονη γυναῖκα, ποὺ ἀγωνίζεται γιὰ τὸ ξεσκλάβωμά της. Κάψε μέσα σου τὸ τριπλὸ ξόανο «Συνήθεια, Κέρδος, Πρῶληψη», τὴν παροτρύνει.

Κι' αὐτὸ ποὺ θὰ μᾶς καθαρῖσει καὶ θὰ μᾶς συνεφέρει εἶναι ὁ νοῦς. Αὐτὸν πρέπει νὰ στυλώσουμε πρῶτα-πρῶτα. Τὴ σωτηρία καὶ τὴν εὐτυχία ἡ σαλεμένη τούτη χώρα δὲ θὰ τὴ βρεῖ τρέφοντας ἐλπίδες ἐθνικὲς καὶ Μεγάλες Ἰδέες καί, γι' αὐτό, δαπανῶντας ὅλη τὴ φροντίδα της σὲ «καράβια καὶ φουσσᾶτα». Δάσκαλος γίνε καὶ πρῶτ' ἀπ' ὅλα ἀλφαβητάρι κράτα, θὰ φωνάζει τοῦ κυβερνήτη μας. Χρειαζόμαστε παιδεία, μόρφωση καὶ καλλιέργεια τοῦ νοῦ. Πρέπει νὰ λάμψουν κ' ἐδῶ ἐκεῖνα τὰ ὑπέρθεια ξωτικά «Ἰδέα καὶ Ἐπιστήμη». Καὶ σὰν ἀντριωθεῖ τὸ μυαλό, μόνον ἔτσι θὰ μπορέσουμε νὰ σκοτώσουμε τὶς «ξένες κι' ὀχτρὲς πατρίδες» ποὺ κρατᾶμε στὸ αἷμα μας, κι' ὄχι περιμένοντας νὰ βρεθεῖ κανένας Μανιάκης καὶ Καραϊσκάκης. Γιατί τώρα «ἄλλοι καιροὶ μὲ νέους θεοὺς». Τώρα θαματοργάει τοῦ Λόγου τὸ σπαθί. Τώρα νικᾶει τὸ φῶς. «Κ' ἐγὼ προφήτης τοῦ Ἡσαΐας. Μέσαθε τᾶγιο φῶς, καὶ χύστε το ἔξω! Κάτου ἀπ' τὸ λύγνο κάποιος Ἱστορίας μελλόμενης στεφάνια πάω νὰ πλέξω». Ἀπάνου στὴ μέθη τοῦ κηρύγματος καὶ τοῦ πάθους ποὺ τὸν δονοῦν, ὁ Ποιητὴς προχωρεῖ πιὸ πέρα. Στοχάζεται πὼς «μόνος ὁ νοῦς ὑπάρχει ὁ κυβερνήτης». Τὸν ἀντικειμενικὰ «ἄμορφο» κόσμο δημιουργεῖ καὶ πλάθει ὁ νοῦς «Τὰ πάντα ὑπάρχουν ἀπ' τὴ στιγμὴ ποὺ βλέπονται σὲ νοῦ τρανοῦ καθρέφτη», Κι' ὁ νοῦς αὐτὸς—ἡ στοχαστικὴ συνείδηση τοῦ ἀνθρώπου—μόνο μὲ τὴν ἀγάπη θὰ πλάσει τὸν κόσμο. Ἀπ' τὰ σημαντικώτερα λόγια τοῦ Ποιητῆ εἶναι κι' ὁ στίχος: «Ὅ,τι δὲν ἀγαποῦμε, δὲν ὑπάρχει». Ὅποιος δὲν ἀγαπᾶει, δὲ μπορεῖ νὰ πλησιάσει τὴν ὁμορφιά τοῦ κόσμου, νὰ τὴ νοιώσει. Γιατί μόνον ὅ,τι εἶναι ὠραῖο ὑπάρχει. Αὐτὴ τὴν ὁμορφιά μονάχα ἡ ἀγάπη τῆς ζωῆς μπορεῖ νὰ σοῦ τὴ δώσει. Ἡ ὁμορφιά βγαίνει ἀπ' τὴ ζωὴ, ἀπ' τ' ἀνθρώπινα πάθη. Γι' αὐτὸ ὁ Ποιητὴς σπεύδει νὰ ὁμολογήσει: «Φιλόσοφος ὁ νοῦς, νεφελοχτίστης. Μὰ γρικῶ τὴν καρδιά μου μεσ' στὰ στήθια, κι' εἶναι ὁ χρησμός ἀλάθευτος, τῆς πίστες:—Κ' ἐσὺ, ζωὴ καὶ κόσμος κι' ὅλα, ἀλήθεια... Γέλα, ἀγάπαγε, κλαίγε, μίσαε, χτύπα». Ἡ ζωὴ εἶναι ἀγάπη τῆς ὁμορφιάς, Κι' ἂν θέλουμε νὰ ζήσουμε, πρέπει νὰ ὑπακούσουμε στὴν ἀγάπη καὶ μόνο. «Δὲν ξέρω ἐγὼ κανένα θεὸ Χρέος, ἓνα θεὸ ἐγὼ ξέρω τὴν Ἀγάπη. Ἀγάπη, ἀπὸ τὸ χρέος σου εἶμαι

ώρατος». Στην αγάπη του ωραίου ο Παλαμᾶς βρίσκει—ὕστερα ἀπ' τὴν πίκρα, τὴν ἀμφιβολία, τὴ δυσπιστία—τὴν ἀσφάλεια μιᾶς πίστεως, τῆς μοναδικῆς του ἴσως. Ἡ αγάπη εἶναι τὸ καταφύγιο τῆς τρικυμισμένης ψυχῆς του. Καί... ξαναγυρίζει στὸ ἀρχικὸ του θέμα. Τώρα πού μιὰ βεβαιότητα τὴν καρδιά του θεμελιώνει κι' ὁ ἄνεμος τῆς πίστεως πνέει ἐνθουσιαστικὸς, γιὰ ὕστατη φορὰ θὰ μᾶς προστάξει «τὰ πάντα γκρεμίστε». Μόνον ἔτσι θὰ μπορέσουμε νὰ ξεκινήσουμε «πρὸς τῆς μεγάλης θάλασσας τ' ἀσήμια, πρὸς τὰ σμαράγδια τοῦ βουνοῦ»...

* * *

Σὴν παραπάνω ἀνάλυση ξεδιπλώσαμε μπροστὰ στὰ μάτια τοῦ ἀναγνώστη κανονικὰ καὶ προοδευτικὰ τὴν ποικιλία τῶν καταστάσεων πού περνάει ὁ Ποιητῆς καὶ πού ἀνάκατα κλείνονται μέσα στὰ Σατιρικὰ Γυμνάσματα. Καὶ τώρα μπορούμε νὰ διακρίνουμε καλὰ τὸ κίνητρο πού τὰ ἔβγαλε καὶ τὸ ρεῦμα πού δονεῖ αὐτὰ τὰ ποιήματα. Αἰτία εἶναι ὁ ξεπεσμός τοῦ ἔθνους. Αὐτό, γιὰ τὸν ποιητὴ πού τόσο ψηλὰ τὴν εἶδε τούτῃ τῇ φυλῇ, σὰ μιὰν Ἰδέα τὴν δραματίστηκε, εἶναι ἓνα κατακλύσιμα κι' ἓνας σπαραγμός. Κι' ὅμως δὲν κλαίει καὶ δὲ θρηνεῖ. Γιατὶ βλέπει πὼς τὸ πέσιμο δὲν ἦρθε μόνο του, ἀπ' τὴ μοῖρα. Βλέπει καθαρὰ «φταῖστες». Ἡ πατρίδα του «ἀμαρτάνει». Κι' αὐτός, ὁ ἐκλεκτός καὶ ὑπεύθυνος, νοιώθει πολὺ βαθειὰ τὸ ἀμάρτημα. Δὲ μπορεῖ καὶ δὲν «πρέπει» νὰ φερθεῖ ἄλλοιῶς: Σηκώνεται ἀπάνου καὶ ρίχνει στὸ μακάριο ὄχλο τὴν ὀργή καὶ τὸ θυμὸ του. Ἀπ' τὴν ὀργή του ἠλεκτρίζονται καὶ σπαρατῶνε οἱ στίχοι. Κι' ὅταν ἀκόμα αὐτὴ ἡ ὀργὴ κρυώσει, ἔρχεται ξανά τὸ ἄγριο, σὰ μόρα καὶ σὰ συντέλεια τοῦ κόσμου, πάθος τοῦ Ποιητῆ πού δὲν ἀφήνει τίποτα ὀρθό. Γκρεμίζει κι' ἀφανίζει. Ἔτσι βρίσκεις λιγοστὲς τὶς ἡσυχες καὶ νηφάλιες στιγμές. Εἶναι μόνο τότε πού ἡ πίκρα κι' ἡ ἀηδία μὲ τὸ δηλητηριώτους πᾶνε νὰ νεκρώσουνε αὐτουνοῦ τοῦ γίγαντα τὴν ἐφτάφυχη ζωή. Ἀλλὰ καὶ πάλι, ποτὲ δὲ θὰ διακρίνεις τὴ σκέψη νὰ ὀρίζει. Τὸ πάθος κυβερνάει κι' αὐτὸ συγκλονίζει τὰ θέμελα.

Καὶ τώρα, ποιὰ ἡ πρόθεση καὶ ποιὸς ὁ σκοπός;—Τὸ κομμάτιασμα τοῦ ἀπατηλοῦ μας καθρέφτη, ἡ καταστροφὴ κ' ἡ θυσία τοῦ σήμερα γιὰ τὸ χτίσιμο τοῦ αὐριανοῦ. Στὰ Σ. Γ. φτάνει στὴν ἔντασή της ἡ προσπάθεια τοῦ Παλαμᾶ νὰ συνεφέρει τὴν πατρίδα του, νὰ τὴν ἐξυγιάνει καὶ συγχρονίσει. Ριζοσπάστης, κοινωνικὸς ἀναμορφωτής, πολεμᾷ τὴ μουχλιασμένη παράδοση, πασχίζει γιὰ μιὰν ἀναγέννηση πού θάρθει ὅταν πλησιάσουμε τὶς ἀγνὲς πηγὲς τοῦ νεώτερου ἑλληνισμοῦ καὶ σὰν πάρουμε τὶς καλλίτερες ξένες πνευματικὲς ἀξίες. Στὴ φυλὴ τούτῃ ἐλπίζει καὶ γι' αὐτὸ γίνεται ὁδηγός της. Ἐδῶ, ὀλοκληρώνεται ἓνας ἀγῶνας, ἡ ἀποστολή του ὡς προφήτη καὶ πνευματικῷ ἡγέτῃ τῆς φυλῆς του. Βέβαια τέτοια «ἦταν» ἡ πρόθεση, νὰ ὑπηρετήσῃ δηλαδὴ τὴν πατρίδα του μὲ τὴ σάτιρα. Κάτω ὅμως ἀπ' τοὺς σκληροὺς κι' ὀργισμένους στίχους προβάλλει

ἡ δραματικὴ πάλη τῆς ἰδιοσυγκρασίας του, πού δὲ σήκωνε τὸ μῖσος, καὶ τοῦ χρέους πού ἀναδέχτηκε. Γι' αὐτὸ δὲ θὰ δεῖς ποτὲ τὸν Παλαμᾶ νὰ φτάνει στὴν ἄρνηση καὶ τὸ μῖσος. Ἀπλῶς θλίβεται, πονάει καὶ γι' αὐτὸ ξεσπάει. Καὶ πάντα νοιώθει πὼς ἡ αγάπη, ὁ θαυμασμός κι' ἡ πίστη δὲ χάνεται ποτὲ ἀπὸ τὸν Παλαμᾶ. Διαφαίνεται κάτω ἀπ' τὴ σάτιρά του.

Γι' αὐτὴ τὴ σάτιρα εἶναι καιρὸς νὰ μιλήσουμε πιά. Σατιρικὰ Γυμνάσματα τιλοφορεῖ ὁ Ποιητῆς τὰ ποιήματα τούτα καὶ σατιριστὴ ὀνομάζει τὸν ἑαυτό του. Ἀλλὰ δὲ βρίσκουμε πούθενά «κωμικούς», κοινὸς σατιρικοὺς στίχους. Ὅ,τι συνηθίζουμε νὰ ἐννοοῦμε γενικὰ μὲ τὴ λέξη σάτιρα, δὲ μᾶς τὸ προσφέρουν τὰ Σ. Γ. Τὸ σατιρικὸ ποιητὴ ὁ πολὺς κόσμος τὸν θέλει σχολιαστή τῆς καθημερινότητας ἢ πειραχτήριο ἀμείλιχτο τῆς ἐπικαιρίας ζωῆς. Ὁ Παλαμᾶς ὅμως μόνο γενικὲς κατηγορίες, θλιβερὲς γενικὲς «διαπιστώσεις» κάνει. Ἀπ' αὐτὸν δὲν πρόκειται ν' ἀντλήσουμε ἐξ ἄλλου τὸ γέλοιο. Στὸ ξεφύλλισμα πού παραπάνω κάναμε, συναντήσαμε ἓναν ὀργισμένον ἄνθρωπο πού σοῦ τὸ ξεκόβει ἀπ' τὴν ἀρχή, δὲν ἦρθε ἐδῶ γιὰ γέλοιο κι' ἀστεῖα. Ἦρθε γιὰ νὰ χτυπήσει. Σοῦ μιλάει διαρκῶς γιὰ τὴ σαπίλα καὶ τὴν κακομοιριά. Δὲν ἔχει διόλου διάθεση νὰ γελάσει. Κι' ἂν καμμιὰ φορὰ τοῦ ξεφύγει κανένα «ἀστεῖο» κι' ὅτι πᾶς καὶ σύ νὰ γελάσεις, σὲ σταματάει, σοῦ κόβει τὴ φόρα. Βλέπεις πὼς ἡ σάτιρά του εἶναι μιὰ ὁμορφοφερμένη ὀργὴ κι' ὁ θυμὸς του ἓνα ἐπικίνδυνο γέλοιο. Καταλαβαίνεις πὼς ἡ ὀργὴ εἶναι αἰτία κ' ἡ σάτιρα μέσον ἢ καταφύγιο. Ὅταν παρατάει τοὺς ἄλλους καὶ γυρίζει στὸν ἑαυτό του, μέσα ἀπ' τὰ σατιρικὰ λόγια σταλαῖζουν τὰ δάκρυα κ' ἡ πίκρα. Ἔχουν ἓνα τραγικὸ ὑπόστροφωμα τὰ Σ. Γ. Ἡ δραματικὴ ἀντίθεση καὶ σύγκρουση τοῦ δράματος καὶ τοῦ εἰδώλου πού αὐτὸς ἔστησε μὲ τὴν ξεπεσμένη πραγματικότητα καὶ τὴν ἀντίθεση ζωῆ γενικὰ ἀναβλύζει τὴν ὀργὴ καὶ τὸν πόνο πού δὲν ἔχει παρὰ νὰ ξεσπάσει σὲ σάτιρα. Καὶ γιὰ νὰ βρεῖς ὁμορφιά καὶ ποιητικὴν ἀξία στὰ ποιήματα αὐτά, πρέπει νὰ πιστέψεις σ' αὐτὴ τὴν ὀργή, στὰ αἰτία της, στὸ ὕψος καὶ τὴν ἔντασή της, νὰ νοιώσεις ὅλο τὸν ἀγῶνα καὶ τὸ δρόμο πού κάνει ὡσότου γυρίσει σὲ σάτιρα. Ἀλλοιῶς φόβος νὰ σοῦ φανοῦν ἀδειανὲς χειρονομίες κι' ἄνοστο κήρυγμα. Ὡστόσο, ἂν τὰ Σ. Γ. δὲ σ' ἀφήνουν, αἰσθητικά, πλέρια ἱκανοποιημένο, δὲ θὰ δυσκολευτεῖς νὰ τὰ θαυμάσεις κομματιαστὰ καὶ νὰ ἀγαπήσεις σκόρπιους στίχους. Εἶναι ποιήματα πού ἡ τυφλὴ ὀργὴ καὶ τὸ φρενιασμένο πάθος τὰ πυρώνει καὶ καίει. Αὐτὰ ἔχουνε δύναμη κι' ἄγρια ὁμορφάδα. Ὑστερα εἶναι στίχοι πού λάμπουνε σὰν πετράδια καὶ σκορπᾶνε φῶς, μὲ μιὰ ἐπιγραμματικὴ πυκνότητα. Εἶναι ὅμως κι' ἐκεῖνα τὰ ποιήματα, σὰν τὴν ἰσχνὴ ὁμορφιά, πού ἀπ' τὴν ξέχειλη πικράδα καὶ τὸν πλημμυρισμένο πόνο τοῦ Ποιητῆ ποτισμένα, μιὰ μελαγχολικὴ κι' ἀνθρώπινη νότα σοῦ φέρνουν στὴν καρδιά. Πρόκειται γιὰ τὰ ποιήματα πού δὲν τὰ δέρνει τὸ πάθος, ἀλλὰ τὰ μουδιάζει καὶ τ' ἀποκαρώνει τὸ φαρμάκι τῆς πίκρας. Εἶναι τότε πού

ὁ ποιητὴς ἀφήνει τοὺς ἄλλους καὶ γίνεται ἀτομικός. Ἀπλώνει τὸ τραγοῦδι του στὰ μάκρη τῆς γῆς μας, τὸ κάνει πανανθρώπινο. Καὶ δὲ μπορεῖς παρὰ νὰ τὸ κάνεις καὶ σὺ δικό σου καὶμό. Ἡ πλευρὰ τούτῃ τῶν Σ. Γ. εἶναι χωρὶς ἀμφιβολία ἢ καλλιτέρη κ' ἢ βαθύτερη. Ἐδῶ πρέπει νάχουμε στὸ νοῦ μας καὶ τὸν καιρὸ πού γράφτηκαν τὰ Σ. Γ. Ἡ χρονολογία τῆς Πρώτης Σειρᾶς εἶναι τὸ 1907, τῆς ἄλλης ὁ Αὐγουστος τοῦ 1909. Τότε ὁ Ποιητὴς ἦταν κοντὰ πενηντάρης, δημιουργὸς φτασμένος, μὲ τελειωμένο τὸ περισσότερο καὶ σπουδαιότερο ἔργο του, διανοητὴς κ' ἐρευνητὴς φορτωμένος μὲ γνώσεις καὶ πείρα. Γι' αὐτὸ τὰ ποιήματα αὐτὰ δὲ μπορεῖ παρὰ ὄριμος καρπὸς μιᾶς σοφίας κ' ἐμπειρίας νάνα. Ἀλλὰ τὸ ἐνδιαφέρον τῆς παραπάνω χρονολογίας προχωρεῖ ἀκόμα. Στὰ Σ. Γ. κυριαρχεῖ τὸ «καιρικὸ» στοιχεῖο. Ἡ Ἑλλάδα «ὄρισμένης» ἐποχῆς ἀπασχολεῖ τὸν Ποιητὴ. Εἶναι τὰ προβαλκανοπολεμικὰ χρόνια, ὀπισθοδρομικά, ἰσχνά, ρευστὰ κ' ἀφελῆ χρόνια τῆς πολιτείας καὶ τῆς κοινωνίας. Ἐρχονται ὅμως ὕστερα νῆκες, φτάνουμε στὴν πραγματοποίηση πανάρχαιων ἐθνικῶν πόθων, πέφτει καὶ τὸ 1922 κ' ἡ ἀπελπισία τῆς καταστροφῆς σαστίζει. Ἐτσι, στὰ Σ. Γ. ὁ Παλαμᾶς δὲ λείει τὸν τελευταῖο λόγο γιὰ τὴν πατρίδα του. Ὁ ὕμνος ξανασαλπίζεται, φανατικώτερος τώρα, καὶ στοὺς «Λύκους» καὶ τὸ «Τραγοῦδι τῶν Προσφύγων», ἢ σάτιρα πάλι χτυπάει, τὸ μοιρολόι ξεσχίζει, ἀλλὰ κ' ἡ ἐλπίδα φωτáει. Ἀπ' τὴν ἐποχὴν ἐκείνη ἴσαμε τώρα ἡ χώρα μας γνώρισε προόδους ποικίλες καὶ σημαντικέες, οἱ κοινωνικέες ἰδέες ρέουν εὐεργετικά, τὰ γράμματα κ' ἡ ἐπιστήμη ἀναπτύσσονται γόνιμα. Ὡστόσο πρέπει νὰ παραδεχτοῦμε πὼς ἡ ἐξέλιξη αὐτὴ δὲν ἦταν καὶ τόσο «ἐσωτερικὴ καλλιέργεια». Παρόμοια ἐλαττώματα καὶ πάθη μᾶς τυρανῶνε ἀκόμα. Γι' αὐτὸ δὲ βλέπουμε ἀναχρονιστικὴ τὴν προβολὴ τῆς ἀξίας καὶ τῆς χρησιμότητος τῶν μύδρων ἐκείνων καὶ τῶν ὑποθηκῶν στὶς μέρες μας. Τὰ Σ. Γ. μποροῦν νὰ θεωρηθοῦν τὸ πολιτικὸ καὶ κοινωνικὸ εὐαγγέλιο τοῦ σύγχρονου Ἑλληνα, ἄσχετα βέβαια ἂν ἀπ' αὐτὰ δὲ θὰ μαζέψει στάλα τὴ στάλα τὸ μέλι τῆς διδασχῆς, ἀλλὰ μιᾶς χολῆς τὸ κεντρὸ θὰ καταπιεῖ.

Ἐνα στερνὸ συνολικὸ κοίταγμα τῶν Σ. Γ. μᾶς δίνει τούτῃ τὴν ἐντύπωση: Ἡ ποίησή τους μοιάζει μὲ μιὰ συμφωνία, πού ἡ ὀργὴ μὲ τὸν πόνο, τὸ ξέφρενο πάθος μὲ τὴν εἰρηνικὴ συλλογὴ, ἢ ἄρνηση μὲ τὸ κήρυγμα σμίγουνε σ' ἓνα ἀνάμιχτο κ' ἄταχτο ξετύλιμα. Μιὰ συμφωνία πού τὸ crescendo τοῦ finale τῆς, τοῦ τόσο ἀσυγκράτητου κ' ἐξαλλου (μ' ἐκεῖνο τὸ ἄγριο «Γκρεμίστε» πού κάθε τόσο ξεσπᾶ καὶ βροντᾶ) εἶναι χαραγμένο πάνω σὲ μερλοζικὸ πεντάγραμμο.

Ναί, λοιπόν, ἡ Συμφωνία τοῦ Μέλλοντος. Ἄν στὸ ἄλλο ἔργο του ὁ Παλαμᾶς ὕμνεῖ τὴν Ἑλλάδα τοῦ παρελθόντος, στὰ Σατιρικὰ Γυμνάσματα τὴν γκρεμίζει γιὰ νὰ χτιστεῖ ἡ Ἑλλάδα τοῦ Μέλλοντος...

ΑΝΤΡΕΑΣ ΠΕΠΟΝΗΣ

Ο ΠΟΙΗΤΗΣ

Θεοὺς κ' ἀντίθεους λάτρες, ἱερέας κ' ἐπαναστάτης,
κ' ἀγάπης κ' ἐμέθυσες τῶν ἀρχαίων ὁ ἀδερφός,
κύκνον ἢ Λήδα σ' ἔσφιξε στὰ μέλη τὰ μεστὰ τῆς,
Σάτυρε δίχως φόβο γυμνὲ μεσ' στ' ἀνίλεο φῶς.

Τῶν δυνατῶν καὶ τῶν κακῶν ἢ μοῖρα, αἰώνιε Ἄκριτα,
κ' ἀμαρτωλὲ στὴν Παναγιά μπροστὰ ὄλο συντριβή,
ἀμαρτίας γιὰ σὲ ξέσκισε τοῦ πάθους ἢ ἄγρια σαῖτα,
τραγοῦδι ἐσὺ πού δέρνεται καὶ σέρνεται καὶ σβεῖ.

Κι' ἄλλο τραγοῦδι ἦπιες—κρασί—ἀπ' τοῦ γύφτου τὸ βιολί,
τὴν καρδιά σου ραγίσανε σπαραγμοῦ μερογύχτια·
Γιόρτασες τὴ μυριότροπὴ τῆς ζωῆς φωτοβολή
καὶ μ' ἀχτίνες ζωῆς ἔπλεξες τοῦ στίχου σου τὰ δίχτυα,

Ποιητὴ, πού μέσα τους πιασμέν' ἢ ζωὴ σου σπαρταρᾶ·
μὰ καὶ δεμένη ὡς ἦτανε τὴν πῆρες στὰ δυὸ χέρια
μέχρι τὰ βάθη τῆς καρδιάς κ' ἄνοιξες τὰ φτερά
καὶ τὴν ἐπήγες στὰ ψηλὰ τοῦ νοῦ, πι' ὄξω ἀπ' τ' ἀστέρια.

ΝΙΚΟΣ Γ. ΤΡΙΑΝΤΗΣ

ΣΤΟ ΔΟΞΑΣΜΕΝΟ

Στὸ ἀχνόφεγγο τὸ φῶς τοῦ ἀποσπερίτη
τρεμοσαλεύει ἢ Δόξα τὰ φτερά τῆς
στὰ μάρμαρα ἑνὸς τάφου πού σκεπάζει
τὸ πιὸ τρανὸ παιδί ἀπὸ τὰ παιδιὰ τῆς.

Τῆς Δόξας θάσαι πάν' ἀγαπημένος,
πού σὲ ὠραίους οἴστρους ἔχεις ζήσει
καὶ τῶκανες τὸ δάκρυ σου τραγοῦδι
πού φτερουγίζει ἀνατολὴ καὶ δύση.

ΚΩΣΤΑΣ Ε. ΠΑΠΑΜΑΚΑΡΙΟΣ

ΤΟ ΣΠΙΤΙ ΠΟΥ ΓΕΝΝΗΘΗΚΕ

«Έχετε γειά, σπιτάκι με τή πρόσοψη τήν κολονάτη τήν καμαρωτή, από τών γονέων μου τούς Ίσκιους πιά στοιχειωμένο για πάντα σπίτι ! Έχετε γειά περιβολάκι, πού πρὸς ἐσένα ἀπὸ τήν πίσω σου τήν ὄψη κοίταζε τὸ σπίτι μας, κι' ἐσύ, φεγγάρι, κάθε φορὰ πού σὲ καλέση ἢ μνήμη μου μπροστά μου, φέγγεις, ἴδιο πάντα μάγεμα ! Έχετε γειά, τῆς πρώτης μου λατρείας, τῆς παιδούλας Φωτεινῆς μυστικά θεοφάνεια ! Έχε γειά κι' ἐσὺ τῆς δούλας μας τῆς Κωνσταντίας τὸ ἀδρότατο κορμί ! Μισέω για τὰ ξένα· ἔξω ἀπὸ τὸ σπιτάκι πού ἔζησα τὰ πρῶτα χρόνια μου, ὅλα μοῦ εἶναι ξένα καὶ τὰ πιὸ κοντά».

Μ' αὐτὰ τὰ λόγια ἀποχαιρετᾶει ὁ Κωστῆς Παλαμᾶς στὰ «Χρόνια μου καὶ τὰ χαρτιά μου» τὸ σπίτι πού γεννήθηκεν, ὅταν ἑπτὰ χρονῶν παιδάκι τὸ ἔπερναν για τὸ Μεσολόγγι οἱ συγγενεῖς του. Τὸ σπίτι πού εἶδε τὸ φῶς ὁ ποιητῆς—μιὰ διώροφη ταπεινὴ κατοικία—βρίσκεται, ὅπως εἶναι γνωστό, στὴν κάτω πόλη τῶν Πατρῶν, στὸ κέντρο τῆς περιῖπου, καὶ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Κορίνθου μεταξὺ τῶν ὁδῶν Ἁγίου Νικολάου καὶ Κολοκοτρῶνῆ.

Ὅσο κι' ἂν ἔχει—ἀπὸ τὸ 1880 πού τὸ ἐπούλησεν ὁ μεγαλείτερος ἀδερφός του ποιητῆ στους γονιούς τῶν σημερινῶν ἐνοίκων—ἐπισκευαστῆ καὶ διαρρυθμιστῆ, πάντα μένει σχεδὸν ἀνέπαφη ἢ ἀρχικὴ του ἐμφάνιση, ἔξωτερικὰ τουλάχιστον. Γιατὶ ἐσωτερικὰ—ἂν ἐξαιρέσει κανεὶς ἓνα ἢ δύο δωμάτια πού τὰ διατήρησαν ἀπὸ σεβασμὸ, ὅσο εἶτανε δυνατόν, στὴν παλιά του κατάσταση οἱ νέοι ἰδιοκτῆτες—ἐκτὸς ἀπὸ τὶς ἀλλαγῆς κουφωμάτων κ.λ.π., δὲν ὑπάρχει πιά τὸ μεγαλῆτερο μέρος τοῦ περιήφημου περιβολιοῦ τοῦ σπιτιοῦ. Τοῦ περιβολιοῦ ὅπου ὁ μικρὸς Παλαμᾶς αἰσθάνθηκε τὶς πρῶτες συγκλονιστικῆς ἐντυπώσεις μιᾶς μητέρας πού, θέλοντας ν' ἀποκοιμήσει τὸ μικρότερό του ἀδερφό, σκυμμένη στὴν κούνια, τοῦ κάνει νόημα νὰ σωπάσει μετὸ δείκτη ὀρθὸ στὰ χεῖλη τῆς· καὶ μιᾶς αἰθέριας Φωτεινῆς πού στάθηκε «τὸ φανέρωμα τῆς πρώτης ἀγάπης». Στὸ μέρος αὐτὸ τῆς αὐλῆς, ὅπου ὑπῆρχε καὶ τὸ πηγάδι μετὸ δροσερὸ νερό, ἐπεκτάθηκεν ἢ ἀρχικὴ οἰκοδομῆ. Ἔτσι τὸ περιβόλι τοῦ σπιτιοῦ περιορίστηκε καὶ δὲν βλέπει κανεὶς σήμερα παρὰ μιὰ μικρὴ ἔκταση ἀκάλυπτης γῆς ὅση εἶναι ἀρκετὴ νὰ δίνουν τὸν ἴσκιο τους μιὰ λεμονιά, μιὰ ροδιά καὶ μιὰ κορομηλιά. Πάει ἢ ἀκαρπῆ συκιά πού χάριζε τὸ βαρὺ ἴσκιο τῶν παιδικῶν κολυκαριῶν τοῦ ποιητῆ καὶ τῶν ἀδερφῶν του.

Μετὴ βοήθεια τῶν ἀναμνήσεων τοῦ ποιητῆ κι' ἐκείνων πού ἔγραψε στὸ «Πατραϊκὸ Λεύκωμα», ὁ μεγαλείτερος ἀδερφός του Χρῆστος, ἄς προσέλθουμε κι' ἐμεῖς εὐλαβικοὶ προσκυνητῆς νὰ ζήσουμε για λίγο νοερά στὸ σπίτι, πού ἔκλεισε στὰ ἑπτὰ πρῶτα χρόνια τὰ φτερουγίσματα μιᾶς ζωῆς πού ἐξελίχτηκε σ' ὅ,τι σήμερα ἀτενίζουμε για Ἄνωτερο, για Μεγάλο.

Μιὰ καμαροῦλα τοῦ ἀπάνω πατώματος, πού συγκοινωνεῖ μετὸ μεγάλο δωμάτιο τῆς προσόψεως τοῦ σπιτιοῦ, τὴ σάλα πού ἦταν καὶ τότε, πρέπει νὰ

στάθηκε τὸ μέρος ὅπου ἀνοίξε τὰ μάτια στὴ ζωὴ ὁ Κωστῆς Παλαμᾶς. Πιστεύεται ἀπὸ πολλοὺς ὅτι γεννήθηκε σὲ μιὰ ἄλλη κάμαρη πού βρίσκεται χωρισμένη ἀπὸ τὴν παραπάνω μετὸ φωταγωγὸ τοῦ σπιτιοῦ.

Τὰ βράδια τοῦ χειμῶνα νωρὶς-νωρὶς μαζεύονταν τὰ παιδιά στὴν τραπεζαρία—ἀπάνω ἀκριβῶς ἀπὸ τὸ γραφεῖο τοῦ πατέρα—ὅπου γύρω ἀπὸ τὸ τζάκι ἢ γιαγιὰ, ἢ «μεγαλόκορμη καὶ μεγαλόπρηπη γιαγιὰ» Ἀλτάνη, μετὰ ὁμορφα παραμύθια καὶ τὶς ὑποβλητικῆς διηγήσεις τῆς ἔρριχνε τὴ φαντασία τοῦ μικροῦ σὲ ρόδινες ἀκρογιαλιές ἀπ' ὅπου λογάριζε ν' ἀρχίσει ἀργότερα τὰ ὄνειρα τὰξιδι τοῦ αἰσθηματικοῦ του κόσμου καὶ τὶς ἐξερευνήσεις τοῦ στοχασμοῦ. Τὸ δωμάτιο αὐτὸ διατηρεῖται ἀκόμη καὶ σήμερα μετὸ σχεδὸν ἀνέπαφη τὴν τότε ἐμφάνιση, ἂν κρίνει κανεὶς ἀπὸ τὴν κατασκευὴ τοῦ τζακιοῦ καὶ τοῦ πρὸς τὴν αὐλὴν παραθυριοῦ. Ἀτμόσφαιρα παλιοῦ ἀστικοῦ σπιτιοῦ. Στὸν πλατὺ διάδρομο τοῦ ἀπάνου πατώματος τοῦ σπιτιοῦ ἢ τὴν ἀπέναντι τῆς τραπεζαρίας κρεβατοκάμαρα εἶναι στρωμένο κατάχαμα μέρος για νὰ κοιμηθοῦν τὰ παιδιά. Τὸ δλόγιομο φεγγάρι, ξεπροβάλλοντας ἀπὸ τὸ μέρος τοῦ Φρουρίου τῶν Πατρῶν, πέφτει ἀνάλαφρο καὶ τυλίγει τὰ σώματα τῶν μικρῶν. Ἡ μορφή τοῦ ἐπωαζόμενου ποιητῆ γίνεται ἐκστατικὴ. Νὰ τὸν ἀντιγράψω τί λέει ὁ ἴδιος στ' ἀπομνημονεύματά του θὰ μάκρανα πολὺ· οὔτε καὶ εἶναι σκοπὸς μου αὐτὸς. Μόνον θάθελα νὰ τονίσω πόσο ἢ ἐπίσκεψη αὐτῆ τοῦ φεγγαριοῦ, στὸ μέρος καὶ στὴ στάση πού βρῆκε τὸ μικρὸ Παλαμᾶ, στάθηκεν ἀνυπολόγιστα εὐεργετικὴ για τὴ μετέπειτα ποιητικὴ του ἐξέλιξη. «Ἄ ! ἔπρεπε νὰ περάσουν ἔτσι χρόνια καὶ καιροὶ για νὰ φυτρώση τώρα μέσα στὰ κακόβαλτα λόγια μου αὐτὰ, τὸ ἀπὸ συγκίνηση τραγοῦδι πού ἔσπειρε στὴν παιδικὴ μου τὴν καρδιά τὸ φεγγάρι τὸ λαμπρὸ, τὸ τραγοῦδι πού ἔκλεισα ἀπὸ τότε μέσα μου σὰν ἀσυνείδητα καὶ σὰν ἀνίκανος τότε νὰ καταλάβω τὴ θησαύριζα...»

Παρασύρομαι καὶ ἀντιγράψω, ἐνῶ σκοπὸς μου εἶναι νὰ γράψω κάτι για τὸ σπίτι πού γεννήθηκεν ὁ ποιητῆς. Πῶς νὰ ξεχωρίσει ὅμως κανεὶς τὴ βαθειὰ ἐντύπωση πού ἀφήνουν οἱ ἀναμνήσεις του, πού ὅλες στρέφονται γύρω καὶ μέσα σ' αὐτὸ τὸ σπίτι, ἀπὸ τὴν ἄλλη ἐντύπωση πού προκαλεῖ ἢ σὰν προσκύνημα τωρινὴ ἐπίσκεψη κι' ἐξέταση τοῦ ἴδιου αὐτοῦ σπιτιοῦ ; Μιὰ κάμαρα τοῦ σπιτιοῦ αὐτοῦ δὲ στάθηκεν ὁ πρῶτος ὀρίζοντας, σὰν πρωτόνοϊξεν ἐκεῖ τὰ μάτια ; Σὲ μιὰ ἄλλη δὲν ἀντίκρουσε δυστυχισμένη τὴ μητέρα του· νὰ κλαίει, κουλουριασμένη· στὸν καναπέ, για τὴν ἀναίτια ἀπόλυσι τοῦ ὑπάλληλου πατέρα του ; Ἐκεῖ κάτω στὸ δλάνθιστο περιβόλι τοῦ σπιτιοῦ δὲν ξεπροβάλλε, πάντα ἐλκυστικὴ, ἢ εἰκόνα τῆς «ἀντικρουνῆς γειτόνισσας» τῆς Φωτεινῆς, τῆς «πρώτης ἀγάπης» ; Καὶ τοῦ φεγγαριοῦ τὸ θαῦμα ; Ἀπ' αὐτὸ τὸ σπίτι δὲν εἶδε νὰ ξεβγάλουν χωρὶς γυρισμὸ τούς γονιούς του ; Καὶ τὸ βλέμμα τὸ ὑστερνὸ—τὸ πόσο παραπονεμένο—πού θάρριξε φεύγοντας, ὅταν ὀρφάνεψε, δὲν ἔπεσε σ' αὐτὸ

τὸ σπίτι ; Κι' ἔπειτα, σ' ὄλο τὸ μάκρος τῆς τόσο πλέριας ζωῆς του, πόσες φορὲς δὲ θάφερε νοσταλγικά τὴ σκέψη στοὺς ἄψυχους τοίχους αὐτοῦ τοῦ σπιτιοῦ, πὺν ἔκλεισαν μέσα τους τόσοις παλμοῦς, τόσα παιδικὰ γέλοια, τόσα φτερουγίσματα, ἀλλὰ καὶ τόσες λύπες !

Ἡ τιμὴ στὴν Πάτρα εἶναι μεγάλη, πὺν ἐχάρισε τὸν ὁρίζοντά της στὴν ποιητικὴ αὐτὴ δόξα πὺν εἶδε τὸ φῶς στὰ σπλάγχνα της. Ὁ ἴδιος ὁ ποιητὴς τὴν ἀποκάλεσε «πρώτη του πατρίδα».

Γι' αὐτὸ μὲ τὸ νὰ μετονομαστῆ ὁ δρόμος, πὺν περνάει ἀπὸ τὸ σπίτι του μὲ τ' ὄνομά του, δὲν νομίζουμε ὅτι ἐξοφλεῖ ἡ Πάτρα τὸ τρανὸ χρέος της πρὸς τὴ μεγάλη μορφὴ τοῦ Κωστῆ Παλαμᾶ.

Τὸ σπίτι πὺν γεννήθηκεν ὁ ποιητὴς πρέπει ν' ἀπαλλοτριωθῆ γιὰ νὰ γίνεῖ ἕνας τόπος πνευματικοῦ προσκνήματος στὶς ἐρχόμενες γενιές.

Καὶ κάποτε, ἴσως πολὺ σύντομα, κάποιοι ἐμπνευσμένοι ζωγράφοι, ἴσως Πατρινοί, θ' ἀναρτήσουν ἐκεῖ κάποιους πίνακες, πὺν θὰ ἔχουν περικλείσει στὴ σύλληψή τους τὰ πρῶτα ξεπετάγματα καὶ τὶς κατοπινὲς ὑπερκόσμιες πτήσεις ἑνὸς τέλειου Ἀνθρώπου πὺν ξεκίνησεν ἀπὸ κεῖ.

Κ. ΑΚΤΑΙΟΣ

ΣΤΟ ΣΠΙΤΙ ΠΟΥ ΓΕΝΝΗΘΗΚΕΣ

Στὸ σπίτι πὺν γεννήθηκες κι' ἄς τὸ πατοῦν οἱ ξένοι
Πῆγα καὶ σ' εἶδα μιὰ βραδυὰ νειογέννητο, πὺν ἀξαίνει,
Βυζαίνοντας τὸ γάλα του σὰν ἀπ' τὸ Γαλαξία
Κι' οὐράνια ἀποσταλάζοντα στὴν ὑπαρξή του ἀξία.

Στὸ σπίτι πὺν γεννήθηκες καὶ μπρὸς τὸ ἱερό του τζάκι
Πῆγα καὶ σ' εἶδα μιὰ βραδυὰ ἐφτάχρονο παιδάκι,
Τὰ παραμύθια μιᾶς Γιαγιάς ν' ἀκοῦς γλυκομιλούσας
Πρωτομεταλαβαίνοντας τὴν κοινωνιὰ τῆς Μούσας !

Στὸ σπίτι πὺν γεννήθηκες χρυσόθωρη κορώννα
Τὸ δοξασμένο σου ὄνομα θὰ μείνη στὸν αἰῶνα !
Στοιχεῖο καὶ σὰν ἀπάτητο πυργώνεται στὴν Πάτρα
Στοιχεῖο κι' ἀθάνατα σὲ ζῆ μὲ τῆς Φυλῆς τὴ λάτρα !

Ναύπακτος 1943

Γ. ΑΘΑΝΑΣ

ΕΙΔΥΛΛΙΟ ΤΟΥ ΠΟΙΗΤΗ ΣΤΗΝ ΠΑΤΡΑ

Τὸ Δεκέμβριο 1926 στὴν Ἀθηναϊκὴν ἔφημερίδα «Πρῶτα» ὁ Θ. Βελλιανίτης δημοσίευσε μιὰ σειρὰ «Δημοσιογραφικῶν ἀναμνήσεων». Ἐκεῖ γίνεται λόγος γιὰ κάποιο εἰδύλλιο τοῦ Κωστῆ Παλαμᾶ στὴν Πάτρα μὲ Πατρινὴν κόρη. Εἶναι ἐξαιρετικοῦ ἐνδιαφέροντος, ὄχι μονάχα τοπικοῦ γιὰ τὴν Πάτρα. Τὶς σχετικὲς ἐνδείξεις τὶς χρωστᾶμε στὸν ἀείμνηστο συνεργάτη μας Ἰωάννη Φαρμακίδη πὺν ἀπὸ καιρὸ μᾶς εἶχε σημειώσει τὴν περίπτωσιν αὐτή. Ὁ ἀγαπητὸς φίλος καὶ ἐνθουσιώδης συνεργάτης καὶ συναγωνιστὴς στ' «Ἀχαικά» κ. Ἀντρέας Πεπονησ ἀνάλαβε στὴν Ἀθήνα τώρα τελευταία νὰ συμπληρώσει τὶς ἐνδείξεις αὐτές. Μὲ βάση τὶς ἐργασίες τους παρουσιάζουμε τὸ σημείωμα τοῦτο :

Ὁ Παλαμᾶς καὶ ὁ Βελλιανίτης συνεργαζόνταν στὴν «Ἀκρόπολη» τοῦ Γαβριηλίδου. «Μίαν νύκτα, ἀρχίζει τὴ διήγησή του ὁ Βελλιανίτης, εἰς τὸν ἔρημον κῆπον τοῦ Πανεπιστημίου, μοῦ ἀπήγγειλε τὸ «Ἀγιοκλήμα» του, ἔπειτα δὲ ἠκολούθησεν ἡ ἱστορία τοῦ ποιήματος». Εἶνε 48 χρόνια πὺν τὸ ἔγραψε καὶ 40 πὺν τὸ δημοσίευσε. Ὁ Βελλιανίτης σημειώνει πὺν μερικοὶ στίχοι διασώζονται στὴ μνήμη του (τὸ α' καὶ β' τετράστιχο). Ἐδῶ παραθέτουμε ὁλόκληρο τὸ ποίημα. Γράφτηκε πράγματι στὰ 1878 καὶ δημοσιεύτηκε στὴν πρώτη ποιητικὴ συλλογὴ του «Τὰ τραγούδια τῆς Πατρίδος μου». Ἐπιγράφεται μὲ τὶς πρῶτες λέξεις τοῦ α' στίχου : «Νᾶμουν τ' ἀγιοκλήμα».

Νᾶμουν τ' ἀγιοκλήμα πὺν ἀπ' τὴν αὐλή σου
Ψηλὰ 'ς τὸν τοῖχο σου σκαλώνει, ἀνθεῖ,
Πὺν μὲ τὴ δρόσο σου, μὲ τὴν πνοή σου
Πάντα δροσιζεταὶ καὶ πάντα ζῆ.

Ἐσὶ τὸ παραθύρι σου νὰ ῥθῶ νὰ στήσω
Κλωνάρια πράσινα γιὰ ν' ἀκουμπᾶς,
Στρῶμα, προσκέφαλο νὰ σοῦ χαρίσω,
Νὰ γέρνης ἤσυχα, νὰ μ' ἀγαπᾶς.

Ν' ἀνακατώνονται, νὰ γίνοντ' ἕνα,
Νὰ κουβεντιάζουνε ἀδελφικά
Τὰ λουλουδάκια μου τὰ μυρωμένα
Μὲ τὰ μαλ' ἀκάρια σου τὰ καστανά.

Νὰ λούζω ἀδιάκοπα τὰ ὄνειρά σου
Μὲ τῶν ἀνθῶν μου τὴ μυρουδιά,
Κ' ἐσὺ τοὺς κλώνους μου μὲ τὴ δροσιά σου·
Ἐγὼ δουλεύτρα σου κ' ἐσὺ κυρά.

Καὶ 'ς τὸ καλότυχον παράθυρό σου
Ὅποιος τὸ ταῖρι μας τύχη νὰ ἰδῆ

Νά λέγη έμένανε δεντρί 'δικό σου
'Δικό μου λούλουδο έσέ νά είπη.

Χωρίς έσένανε νά μὴν άνθίζω,
Χωρίς έμένανε νά μὴ γελᾶς,
Τὴν εὐτυχία μου νά σοῦ χαρίζω,
Τὴν έμμορφάδα σου νά μοῦ σκορπᾶς.

«'Αλλὰ περισσότερον ἀπὸ τοὺς στίχους αὐτοὺς δραματικώτερα, συνεχίζει ὁ Βελλιανίτης, εἶναι ἡ ἱστορία του. Τὴν ἔχω ἀφηγηθῆ καὶ ἄλλοτε διὰ βραχέων, ἀλλὰ εἶναι τόσον δραματικὴ πού νομίζω ὅτι ἀξίζει νά τὴν ἀφηγηθῶ ἐκτενέστερον. Τὸ «'Αγιόκλημα» τὸ ἐνέπνευσεν εἰς τὸν Παλαμᾶν μία ὠραία κόρη ἀπὸ τὰς Πάτρας. Τὸ αἶσθημα αὐτὸ δὲν ἦτο, φαίνεται, παροδικόν. Εἶχε χαράξει βαθύτερα ἴχνη εἰς τὴν ψυχὴν του, ἢ δὲ ἀνάμνησίς της τοῦ προεκάλεϊ κάποιαν ἐλαφρὰν μελαγχολίαν. 'Αλλ' ὁ ποιητὴς ἔφυγεν ἀπὸ τὰς Πάτρας καὶ τὸ εἰδύλλιον αὐτὸ διελύθη. 'Η κόρη, φαίνεται, παρηγορήθη καὶ ἔσπευσε μάλιστα νά πλέξῃ ἄλλο εἰδύλλιον, ὡς ἐξάγεται ἐκ τῆς ἀκολουθοῦσας ἱστορίας».

Προτοῦ παρακολουθήσουμε τὴ δραματικὴν αὐτὴ ἱστορία, μποροῦμε, νομίζουμε, νά σημειώσουμε πῶς ἀπ' τὴν ἔνδειξιν αὐτὴ βγαίνει ἀδίστακτα ὅτι ὁ Κωστής Παλαμᾶς πού ὀχτῶ χρόνων παιδάκι ἐγκατέλειπε τὴν Πάτρα πηγαίνοντας ὀρφανισμένο στὸ Μεσολόγγι, ἐπέστρεψε στὴν Πάτρα νέος ἀκόμα. Τὸ ποίημα τὸ γράφει δέκα ἐννέα χρόνων (1878), συνεπῶς αὐτὴ τὴν ἐποχὴ ἔπρεπε νά βρισκεται στὴν γενέτειρά του. Μὴ λησμονᾶμε δὲ πῶς τὸ πατρικὸ σπιτί τους ὁ Χρηστάκης Παλαμᾶς, μεγαλύτερος ἀδερφός τοῦ ποιητῆ, τὸ πούλησε γιὰ λογαριασμὸ τῶν τριῶν ὀρφανῶν Παλαμᾶ στὰ 1880, ἐπομένως πολὺ πιθανὸν νᾶμεινε στὸ ἴδιο τὸ πατρικὸ σπιτί, ἀλλὰ κι' ἂν αὐτὸ δὲ συνέβαινε, ἢ παρουσία τοῦ ἰδιόχτητου πατρικοῦ σπιτιοῦ στὴν Πάτρα ἔκανε τὸν ποιητὴ νάρχεται στὴν πόλιν μας καὶ νά μένει σ' αὐτὴ. 'Οπως καὶ νᾶχει τὸ πρᾶγμα, ἄς παρακολουθήσουμε τὸν τραγικὸν ἐπίλογο τοῦ εἰδυλλίου.

«Μίαν νύκτα ἕνας λοχίας, ἀρκετὰ μορφωμένος, εὐμορφος νέος, ἐφόνευσε εἰς τὴν ὁδὸν Κολοκοτρῶνη ἕνα διδάκτορα τῆς νομικῆς, ὅστις πρὸ ὀλίγου χρόνου εἶχε περατώσει τὰς σπουδὰς του. Τὸ γεγονός αὐτὸ εἰς τὴν πρωτεύουσαν, ἢ ὅποια δὲν ἦτο συνειθισμένη, ὅπως σήμερα, εἰς τοὺς δραματικούς φόνους, ἐπροξένησε καταπληκτικὴν ἐντύπωσιν, ἀπεδίδοτο δὲ εἰς ἐρωτικὴν ἀντιζηλίαν, κατ' ἄλλους ὅμως εἰς ἐκδίκησιν προσβληθείσης οἰκογενείας. 'Οπωςδῆποτε ἢ ὑποθέσις ἐλαμβανε πλοκὴν ρωμαντικοῦ μυθιστορηματος.

Εἰς τὴν ὑπόθεσιν αὐτὴν περιεπλάκη καὶ μία νεᾶνις ἐκ Πατρῶν,

ἢ ὅποια ἐθεωρήθη ὡς ἠθικὸς αὐτουργός τοῦ ἐγκλήματος. Μετὰ τινὰς μῆνας ἢ ὑπόθεσις ἦλθεν ἐνώπιον τοῦ κακουργοδικείου 'Αθηνῶν, ἀνέλαβον δὲ νά τὴν παρακολουθῶ ἐγώ, συνεχίζει ὁ Θ. Βελλιανίτης. Τὴν συνηγορίαν τῶν κατηγορουμένην εἶχεν ἀναλάβει ὁ φημιζόμενος τότε ὡς δεινός δικανικός ρήτωρ τῶν Πατρῶν 'Αχιλλεὺς Γεροκωστόπουλος, ὁ κατόπιν τόσον διακριθεὶς κοινοβουλευτικός ρήτωρ. 'Η κόρη ἦτο σεμνὴ εἰς τὴν περίστασιν. 'Εφαίνετο ὡς εἰκασαέτις. Φυσιογνωμία λεπτὴ, βλεφαρίδες μακραί, μάτια μελαγχολικά, ἄβρο καὶ εὐθυτενὲς σῶμα. Ρυθμικαὶ αἰ κινήσεις, ὅταν ἐκαλεῖτο νά ἐγερθῆ. Σεμνὴ περιβολὴ καὶ συμπεριφορὰ ἐν γένει. 'Υφίστατο καρτερικῶς τὸ μαρτύριον τῆς κατηγορουμένης.

'Η διεξαγωγὴ τῆς ὑποθέσεως ὑπῆρξεν ὅποια προσεδοκάτο, πλήρης ἐπεισοδίων καὶ συγκινήσεων. "Άλλοι μὲν μάρτυρες κατέθετον ὅτι ὁ φονευθεὶς, εἰσελθὼν εἰς τὸ σπιτί μιᾶς ἐντίμου οἰκογενείας ὡς μνηστήρ, ἐγκατέλιπε τὴν μνηστὴν ἄνευ τινος λόγου, βασισθεὶς εἰς τὸ γεγονός ὅτι ἢ κόρη δὲν εἶχε πατέρα ἢ ἀδελφὸν ὅπως προστατεύσῃ αὐτήν. Εἶχεν ὅμως ἐξάδελφον, ὅστις χωρὶς νά εἶπη εἰς κανένα τὰς προθέσεις του, ἠκολούθησε τὸν ἀναχωρήσαντα ἀπὸ τὰς Πάτρας μνηστήρα καὶ τὸν συνήνητησεν εἰς τὴν ὁδὸν Κολοκοτρῶνη τῶν 'Αθηνῶν, ὅπου ἔγινε ἢ φονικὴ σκηνή, ἱκανοποιήσας οὕτω τὴν τιμὴν τῆς οἰκογενείας κατὰ τὰ κρατοῦντα ἔθιμα εἰς τὸν τόπον του. "Άλλοι μάρτυρες κατέθετον ὅτι ὁ φονευθεὶς ἠθέτησε τὴν δοθεῖσαν ὑπόσχεσιν γάμου, διότι ὑπωπτεύθη σχέσεις ἐρωτικὰς μεταξὺ φονέως καὶ τῆς μνηστῆς του καὶ ὅτι αὐτὴ τὸν ἐξώθησεν εἰς τὸν φόνον. Τὸ περιεργὸν δὲ εἶναι ὅτι ὁ κατηγορούμενος οὔτε ἀπελογήθη, οὔτε κατὰ τὰς γενομένας αὐτῷ ἐρωτήσεις εἶπε τι περὶ τῆς αἰτίας τοῦ φόνου· ἠδιαφόρει περὶ τῆς τύχης του. Τὴν κόρην εἶχαν κατασυντρίψει ἢ ἀνάγνωσις τῶν τρυφερῶν ἐπιστολῶν αὐτῆς καὶ τοῦ θύματος, ἢ ἐμπάθεια καὶ ἐλευθεροστομία τῶν μαρτύρων, ἢ τριήμερος διεξαγωγὴ τῆς δίκης. 'Απολογουμένη μόλις συνεκρατεῖτο εἰς τοὺς πόδας της τρέμουσα καὶ μόλις κατάρθωσε νά ψελλίσῃ ὀλίγα ἀσυνάρτητα λόγια.

'Ο Γεροκωστόπουλος, ἄξιός της φήμης του, συνεκίνησεν ἐνόρκους καὶ ἀκροατήριον μὲ τὴν πλήρη λυρισμοῦ, πάθους καὶ ψυχολογικῆς ἀναλύσεως ἀγόρευσίν του. "Εσωσε τὴν κόρην, ἀλλ' ὁ συγκατηγορούμενός της κατεδικάσθη εἰς θάνατον. Τὴν ἀπόφασιν ταύτην ἤκουσε σιωπηλός καὶ ἀσυγκίνητος. 'Απέθανεν ὅμως μετὰ τινὰς μῆνας εἰς τὰς φυλακὰς ἐκ μὴ ἐξακριβωθείσης νόσου, φέρων εἰς τὸν τάφον τὸν λόγον...

Καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῆς δίκης παρετήρουν εἰς μίαν γωνίαν

τὸν Παλαμᾶν, τὸν ἀπὸ συστήματος ἀποφεύγοντα τὰς πολυανθρώ-
πους συναθροίσεις, σκυθρωπὸν, μὲ κύπτουσαν τὴν κεφαλὴν καὶ οὐτως
εἰπεῖν βυθισμένον εἰς διαλογισμοὺς. Ἐνόμισα ὅτι τὸν εἶχε φέρει μέχρι
τῆς αἰθούσης τοῦ κακουργοδικείου τὸ μέγα ἐνδιαφέρον τῆς ἐκδικαζο-
μένης ὑποθέσεως. Ὅτε ὅμως ἐξήλθομεν μαζί τῆς αἰθούσης τοῦ κα-
κουργοδικείου καὶ ἐβαδίζαμεν μέσα εἰς τὰ σκοτεινὰ σοκάκια τῆς
Πλάκας, μὲ ἐπῆρε ἀπὸ τὸν βραχίονα καὶ μοῦ εἶπε σιγαλὰ σιγαλὰ :

—Ξεύρεις ποιά εἶναι αὐτὴ πού ἐδικάζετο ; Εἶναι αὐτὴ γιὰ τὴν
ὁποῖαν ἔγραψα τὸ «Ἀγιόκλημα».

Ἔτσι ὁ ποιητὴς εἶδε τὴν γυναῖκα, ἡ ὁποία τοῦ ἐνέπνευσεν ἕνα
τόσον αἰσθηματικὸν ποίημα, συρθεῖσαν ἐνώπιον τῶν ἐνόρκων καὶ
κινδυνεύουσαν νὰ κλεισθῇ εἰς τὰς φυλακάς.

Ἐπειτα ἀπὸ κάμποσον καιρὸν τὰς ψυχικὰς αὐτὰς συγκινήσεις
τοῦ τὰς ἐδιάβασα εἰς ἕνα διήγημά του εἰς τὴν φιλολογικὴν «Ἐ-
στίαν», φέρον τὸτ τίτλον «Αἱ συγκινήσεις τοῦ Εἰσαγγελέως».

ΣΤΟ ΜΙΣΕΜΟ ΣΟΥ

Στὸ νεϊσκαμμένο τάφο Σου
σκύβει ἡ γενιὰ Σου σιωπηλά...
Λίγα λουλούδια τοῦ ἀγροῦ
καὶ δάκρυα πολλὰ
ραίνουν τὸ χῶμα πού σέ σκέπασε γιὰ πάντα
καὶ μὲς στὴ σιγαλιά, τοῦ Γύφτου τὸ βιολί
ἀρχίνησε ἀπαλὰ τὸ δωδεκάλογό Σου
κι' ἡ μουσικὴ ἀνέβηκε στ' Ὀλύμπου τὴν κορφή
καὶ κατεβῆκαν οἱ Θεοὶ στὸ μισεμό Σου.

Ταξιδευτὴ. Τ' ἀλαργινὸ ταξεῖδι τ' οὐρανοῦ
εἶναι μικρὸ μπρὸς τὰ ταξεῖδια τ' ἄλλα
πού πῆγες μὲ τὸ Νοῦ
κι' αὐτὴ ἡ γωνιά πού σέ κρατεῖ
σφιχτὰ στὴν ἀγκαλιά της,
ἀκριβογυιέ, προσκύνημα τῶν χρόνων θὰ γενῆ.

Πάτρα

ΓΙΑΝΝΗΣ Κ. ΜΗΤΣΟΠΟΥΛΟΣ

Ο ΠΑΛΑΜΑΣ ΚΑΙ Η ΖΩΗ

Ὁ Βεράρεν, μιλώντας γιὰ τὸν Ροῦμπενς, ἔγραφε : «Ἡ διάθεσή
του, ὁ χαρακτήρας του, ἡ ζωὴ του, ὅλα συνεργάζονται γιὰ νὰ μᾶς
δείξουν τὴν τέχνη του. Ὅλα ἡ ἴδια βαθεῖα σφραγίδα τὰ σφραγίζει·
ὅλα εἶναι ἕνα. Καὶ δὲν ἔπρεπε πρὸς τὴν ἀνακάλυψη τοῦ ἕν ὁ ς
τούτου πού συνταιριάζει σφιχτοδεμένα τὰ κινήματα, τοὺς λογισμοὺς
καὶ τὰ ἔργα τοῦ μεγάλου νοῦ ἀπάνω στὴ γῆ, νὰ κοιτάζῃ ἀποκλει-
στικά, λυτρωμένη τέλος πάντων ἀπὸ ἕνα σωρὸ πλάνες, ἡ κριτικὴ ;»
Καὶ ὁ Παλαμᾶς, ἀπαντώντας σὲ κριτικούς πού ἐξέταζαν τὸ ἔργο του
μονόπλευρα καὶ μὲ παραπλανητικὴ παράθεση ποιημάτων, ἀποσπα-
σμένων ἀπὸ τὸ ὄργανικό τους σύνολο, ἔγραφε ἀπὸ τὰ 1912 πῶς
«κάθε νοῦ πού καθρεφτίζεται σὲ κάποιο ἔργο ἀλήθειας καὶ ὁμορ-
φιάς, μὲ τέτοιο μάτι ἔπρεπε νὰ τὸν κοιτάζῃ ὁ κριτικός», δηλαδὴ μὲ
τὸ μάτι, πού ὄχι μονάχα δὲν καρφώνεται στὶς ἐπιφανειακὰς ἀνομοιό-
τητες, γιὰ νὰ ὑποστηρίξῃ ὁποιαδήποτε θεωρία μὰ τίς προσπερνάει
καὶ ἀναζητᾷ μεσ' ἀπὸ τίς ἀνομοιότητες τὴ μυστικὴ γραμμὴ πού
τὰ δένει ὅλα σὲ ἕνα : ἄνθρωπο καὶ ἔργο.

Ἡ ἰδεώδης αὐτὴ κριτικὴ ἀποτελεῖ δευτέρη δημιουργία. Γιὰ τὸ
ἔργο τοῦ Παλαμᾶ, εἶναι ἴσως ἀγέννητος ὁ κριτικὸς πού, ἀκολουθών-
τας τὰ βήματά του πρὸς τίς κορφές καὶ τοὺς βυθοὺς, πρὸς τὴν ἀγορὰ
καὶ τὴ σκῆτη, θὰ ἔφτανε ὡς ἐκεῖ πού ἔφτασε αὐτὸς γιὰ νὰ συνθέσῃ
ἀπὸ τοὺς σὰ ν' ἀντιμάχωνται Παλαμάδες τοῦ ἔργου τοῦ τὸν ποιητὴ,
σ' ἕνα πρόσωπο ἀρμονικό. Ὁ ἴδιος ὁ Παλαμᾶς ἔγραφε στὰ ποιητικά
του ἀπομνημονεύματα ὅτι εἶχε τὴ συνείδηση πῶς δὲν εἶναι ἕνας,
πῶς δὲν εἶχε ἕνα ἐ γ ῶ, ἀλλὰ πολλὰ. Ἡ ἐπιλογή ποιημάτων του
μὲ προκαθωρισμένο σχέδιο μπορεῖ πολὺ εὐκόλα νὰ ἐμφανίσῃ ἕνα
Παλαμᾶ ἔθνικιστὴ, ἄλλον κοσμοπολίτη, χριστιανό, εἰδωλολάτρη, κο-
σμικό, μεταφυσικό, πρόμαχο, συντηρητικό. Μιὰ τέτοια ἐξέταση θὰ
κατέστρεφε τὴν πολυσύνθετη ἐνότητα πού εἶναι ὁ Παλαμᾶς. Τὸ
κλειδί ὅμως γιὰ τὴν σύλληψη τῆς μυστικῆς ἐνότητας, πού διέπει τὸ
ἔργο του, φαινομενικὰ τόσο ἀνόμοιο, μᾶς τὸ ἔδωσε ὁ ἴδιος ἴσθην
«Ποιητικὴ» του : εἶναι τὸ πάθος του γιὰ τὸ Τραγοῦδι, ἡ λύτρωση
διὰ τοῦ Ρυθμοῦ. Ἔτσι, οἱ στίχοι τοῦ Παλαμᾶ παίρνουν κάποια οὐ-
σιαστικώτερη ζωὴ. Δὲν εἶναι γεννήματα φαντασίας, ἀπλᾶ παιγνιδί-
σματα. Εἶναι ἡ ἴδια ἡ ζωὴ του μετουσιωμένη σὲ ποίηση. Ἐπειδὴ
ὅμως ὁ ποιητὴς, μὲ τὴν εὐαισθησία του, ἀγκαλιάζει τοὺς πλατύτε-
ρους ὀρίζοντες καὶ γίνεται ἕνα μὲ τὸν τόπο του καὶ μὲ τὴν ἐποχὴ
του, ἀναπολεῖ ἀκόμα τὰ περασμένα καὶ δραματίζεται τὰ μελλού-

μενα, ζη δηλαδή μιὰ πληθωρική ζωὴ ὑπεράνω τόπου καὶ χρόνου, τὸ ἀνθρώπινο δράμα ἑνὸς τέτοιου μεγάλου ποιητοῦ γίνεται πλέον αὐτὸ τὸ ἴδιο τὸ δράμα τοῦ αἰωνίου Ἀνθρώπου.

Ἄν ξεχωρίση κανεὶς τὰ Ἑλληνικὰ ποιήματα τοῦ Παλαμᾶ (τοπικὰ καὶ ἱστορικὰ) καὶ τὰ καθαρὰ λυρικά του, ἢ τρίτη πηγὴ τοῦ τραγουδιοῦ του—πολὺ σημαντικὴ μέσα στὸ ὅλον ἔργο του—ἀναβλύζει ἀπὸ τὰ βάθη τῶν αἰώνων. Εἶναι ἡ πηγὴ ὅπου ζήτησαν τὸ ξεδίψασμα, τὴ λύτρωση, ὅλοι οἱ ἄνθρωποι σὰν ἔννοιωσαν τὸ ἐρωτηματικὸ ποῦ προβάλλει στὴ ζωὴ ἀπὸ τὸ οὐράνιο στερέωμα κι' ἀπὸ τὰ ταπεινότερα λουλουδάκια, νὰ παίρνη κατηγορηματικὴ ἔκφραση. Ἀπὸ δέκα χιλιάδες χρόνια—γράφει ὁ Ἐδουάρδος Συρέ στὴ «θεία Ἐξέλιξη»—δηλαδή ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῶν πρώτων πολιτισμῶν τῆς Ἀφρικῆς καὶ τῆς Ἀσίας, ποῦ εἶναι προγενέστεροι τῶν εὐρωπαϊκῶν πολιτισμῶν μας, ἢ κολοσσιαία Σφίγγα τῆς Γκίζης, καθὼς εἶναι σκαλισμένη μέσα στὸ βράχο καὶ ξαπλωμένη στὴν φαιάν ἄμμο τῆς ἐρήμου, προτείνει σὲ κάθε διαβάτη τὸ τρομερὸ πρόβλημα. «Κύτταξέ με, λέγει, εἶμαι ἡ Σφίγγα-Φύση. Ἄγγελος, ἀετός, λεοντάρι καὶ ταῦρος, ἔχω τὴν σεβάσμια ὄψη ἑνὸς θεοῦ καὶ τὸ σῶμα ἑνὸς φτερωτοῦ καὶ βρυχωμένου ζώου. Δὲν ἔχεις οὔτε τὴ ράχη μου, οὔτε τὰ γαμφόνυχά μου, οὔτε τὰ φτερά μου, τὸ στήθος σου ὅμως εἶναι ὅμοιο μὲ τὸ δικό μου. Ποιὸς εἶσαι; Ἀπὸ ποῦ ἔρχεσαι; Ποῦ πηγαίνεις; Ἐχεις βγῆ ἀπὸ τὴ λάσπη τῆς γῆς, ἢ κατεβαίνεις ἀπὸ τὸν ἀκτινοβόλο δίσκο τοῦ ἡλίου ποῦ προβάλλει ἐκεῖ κάτω ἀπὸ τὴν ἀλυσσίδα τῶν ἀραβικῶν βουνῶν;... Ἐγὼ εἶμαι, βλέπω, γνωρίζω ἀπὸ παντοτεινά. Γιατί εἶμαι ἕνα ἀπὸ τὰ αἰώνια Ἀρχέτυπα, ποῦ ζοῦν μέσα στὸ ἀδημιούργητο φῶς... ἀλλὰ... μοῦ εἶναι ἀπαγορευμένο νὰ μιλάω διαφορετικά, παρὰ μόνον μὲ τὴν παρουσία μου. Σὺ, ἄνθρωπε ἐφήμερε, σκοτεινὴ ταξειδιώτη, σκιά ποῦ περνᾶς, ζήτησε καὶ μάντευσε...»

Ἡ ζήτησις αὐτὴ τοῦ αἰωνίου, τῆς Ἀλήθειας, διακρίνεται σὰν κόκκινη κλωστή σ' ὅλο τὸ ξετύλιγμα τοῦ ποιητικοῦ ἔργου τοῦ Παλαμᾶ. Ἡ φιλοσοφικὴ του διάθεσις, ὁμολογημένη. Τὰ σύννορα φιλοσοφίας καὶ ποιήσεως εἶναι, λέγει, «λεπτοχάραχτα καὶ δυσκολοξεχώριστα, ἐπομένως εὐκολοπάτητα καὶ εὐκολοσύγχιστα». Σὲ ἄλλο σημεῖο τῆς «Ποιητικῆς» του προχωρεῖ περισσότερο: ὁ ποιητὴς καὶ ὁ φιλόσοφος εἶναι ἕνα, στὴν ἀνώτατη σφαῖρα τῆς ὑψηλῆς τέχνης. Καὶ μόνον μιὰ λέξις θὰ μπορούσε, προσθέτει, νὰ μᾶς δώσῃ ἀκέριο τὸ νόημα τῆς ἀποστολῆς του: Προφήτης.

Μεταφυσικός, λοιπόν, ὁ Παλαμᾶς; Ὁ ὀρισμὸς θὰ μπορούσε νὰ στηριχθῆ σὲ πολλὰ ποιήματα, ποῦ ὑποστηρίζουν ρητὰ τὴν ὑπερβατι-

κὴ φιλοσοφία. Ἡ σειρά τῶν «Μεγάλων Ὁραμάτων» εἶναι καθαρὸς ἀποκρυφισμὸς, ὅμως, κάθε ἰδιαίτερος χαρακτηρισμὸς εἶναι ἐπικίνδυνος καὶ θὰ μπορούσε, ν' ἀνατραπῆ ὅχι, ἀλλὰ νὰ μειωθῆ ἀπὸ ἕναν ἄλλο χαρακτηρισμὸ, ὅπως διόλου ἀντίθετο καὶ ἐξ ἴσου στηριγμένον στὰ ποιήματά του, ἀκόμη καὶ στ' ἀπομνημονεύματά του, ὅπου ἐκφράζεται μὲ βαθεῖα προσήλωση στὸν ἐδῶ κόσμον. Καὶ λέει στὸν «Δωδεκάλογον τοῦ Γύφτου»:

Γύφτο οἱ ἀλλόφυλοι μὲ κρίζουν
κι' οἱ γύφτοι ἀλλόφυλο μὲ λένε...

Ἀπὸ τὸ προσεχτικὸ κοίταγμα τοῦ ποιητικοῦ ἔργου, φαίνεται ὅτι ἔχουν καὶ οἱ δύο δίκην: καὶ οἱ γύφτοι καὶ οἱ ἀλλόφυλοι. Ὁ Παλαμᾶς συνταράζεται ἀπὸ δύο ἀντίθετα ρεύματα, δύο «ιδέες ἀφιλίωτες», τὸν θετικισμὸ καὶ τὸν ἰδεαλισμὸ. «Ξέρω πῶς ἡ θετικὴ ἐπιστήμη μπορεῖ κἀπὼς νὰ μὲ μύση σ' αὐτὸ ποῦ λένε ἀλήθεια... κι' ἔρχεται τ' ὄνειρο τὸ μεταφυσικὸ μὲ τὴν ἀξίωση νὰ μοῦ βαθύνη ἀπειροστὰ τούς ὀρίζοντες. Ἡ φαντασία μου καὶ ταυτόχρονα καὶ ἀράδ' ἀράδα θερμαίνεται καὶ ἀπὸ τὰ ὑλιστικὰ καὶ ἀπὸ τὰ ὑπερβατικὰ φιλοσοφήματα». Τί θὰ μπορούσε νὰ μᾶς δώσῃ καλύτερα καὶ ἀκέριο τὸ δράμα τοῦ ἀνθρώπου; Εἶναι μιὰ ταπεινὴ γνώμη ὅτι ὁ καλύτερος χαρακτηρισμὸς τοῦ Παλαμικοῦ ἔργου, ποῦ περιλαμβάνει τὴ διαμάχη τῶν ἀντιθέσεων καὶ τὴ συμφιλίωσι, θὰ ἦταν: τὸ ποιητικὸ χρονικὸ τοῦ αἰωνίου Ἀνθρώπου. Ὁ διαβάτης ποῦ περνᾶει μπρὸς ἀπὸ τὴν Σφίγγα, γιὰ νὰ τὴν θυμηθῆ κάθε φορὰ ποῦ αἰσθάνεται τὴν ἀνάγκη τοῦ λυτρωμοῦ ἀπὸ τὰ κοσμικὰ δεσμά, συναντᾶται συχνὰ στὸν Παλαμᾶ. Εἶναι ὁ ἴδιος.

Ἡ μυθολογία, ἡ θρησκεία ἢ φιλοσοφία προσπάθησαν ν' ἀπαντήσουν στὸ βασανιστικὸ ἐρώτημα τῆς Σφίγγας. Κατηύνασαν τὴ δίψα, λέγει πάλι ὁ Συρέ, ἀλλὰ δὲν τὴν ἔσβυσαν. Ἡ Ἀλήθεια εἶναι ἀπρόσιτη, λέγει ὁ Παλαμᾶς.

Ὅσα βουνὰ κι' ἂν ἀνεβῆτε,
ἀπ' τίς κορφές τους θ' ἀγναντεῦτε ἄλλες κορφές
ψηλότερες, μιὰν ἄλλη πλάση ξελογιάστρα
καὶ στὴν κορφὴ σὰ φτάστε τὴν κατάληλη,
πάλι θὰ καταλάβετε πῶς βρίσκεστε
σὰν πρῶτα κάτω ἀπ' ὅλα τ' ἄστρα.

(Δωδεκάλογος τοῦ Γύφτου)

Στὸ «στερνὸ παράπονον» τοῦ «Τάφου» ἀπευθύνεται πρὸς τὴν κρυφὴ δύναμη, ποῦ φωλιάζει μέσα μας καὶ μᾶς ὠθεῖ στὴν ἐξήγησι τοῦ θεοῦ, τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ κόσμου, ποῦ ὁ Σωκράτης βάπτισε

δαιμόνιον και ὁ Δάντης Βεατρίκη. Τῆς ζητάει νά τοῦ φανερωθῆ και νά τοῦ δείξη ἕνα λιμάνι γιά ν' ἀναπαυθῆ ἀπό τήν ἀνεμοζάλη πού τοῦ ἐκίνησε ὁ θάνατος τοῦ παιδιοῦ του, ἕνα ξερολίθαρρο ἔστω γιά προσκεφάλι. Ἄλλά ἐνῶ τήν ὑμνεῖ, ὅτι ἀγωνίζεται παντοτείνᾳ γιά νά σκίση «τῆς σκέπης τ' ἄσκιστα σκοτάδια», παραδέχεται ὅτι ψάχνει νά συλλάβῃ τὸ ἀπρόσιτον.

Ἔω μεγαλοφάνταστη τῶν ἰδεῶν γεννήτρα
πάντα πολεμόχαρη, ποτέ ποτέ νικήτρα!

Ὁ «καημός τοῦ τρισκότιδου» και «τοῦ ἀγνώστου τὸ μεθύσι» κυβέρνησε στοὺς αἰῶνες ὅλους τοὺς ἐρευνητές σ' ὅλες τῆς χώρες, ἀπό τίς πανάρχαιες Ἰνδίες ὡς τήν Αἴγυπτο και τήν Εὐρώπη.

Δασκαλεύουν : Νά ὁ Θεός ! φωνάζουν : Νά ἡ ἀλήθεια !
κι' ὁ Θεός εἶν' ἀπιαστος καθὼς ἡ χρυσοῦ σκόνη
πού ποτάμι ἀέρινον ὁ ἥλιος φανερώνει.
Κ' ἡ ἀλήθεια εἶναι μικρὴ μισόσβυστη καντήλα
πού μᾶς δείχνει πιδό πηχτὴ τρυγύρω τῆ μαυρίλα.

Ἡ ἀναζήτηση τῆς ἀλήθειας μὲ τὸ πρῖσμα τοῦ ἀτομικοῦ πόνου ἔκαμε τὸν πατέρα Παλαμᾶ, θρηνώντας τὸ παιδί του, νά καταλήξῃ στοὺς ἀπαισιόδοξο συμπεράσματα.

Εἶν' ὁ Χάρος ὁ θεός
κι' ὁ τάφος εἶν' ἡ ἀλήθεια.

Λίγα χρόνια πρωτίτερα, ἡ λύρα του εἶχε ἀφήσει ἕναν ὀλότελα διαφορετικό, χαρωπὸ τόνο :

Ἀλήθεια, δίψα τῶν σοφῶν, ὄνειρευτὴ παρθένα,
πού και ποτέ οἱ στενόμυαλοι δὲ λαχταροῦν γιά σένα,
κι' ὄνειρο ἂν ἔχουν, δὲ θωροῦν ἐσένα στὰ ὄνειρά τους,
γιά μένα εἶσαι ἡ Ὀμορφιά ! και μόνη αὐτὴ πού νοιώθω
και μόνη αὐτὴ πού κυνηγῶ μ' ἕναν αἰῶνιο πόθο
σὲ στίχους ἀθερόπλαστους, νοῦ και καρδιά γεμάτους.
(Μάτια τῆς ψυχῆς μου)

Σ' αὐτὸ τὸ ποίημα «Ἀλήθεια», ὁ Ποιητὴς προτιμᾶ τὸ λυτρωτικό δρόμο τοῦ Τραγουδιοῦ. Ἄλλά παρουσιάζει πολὺ πλατεία τὴν ἔννοια τοῦ Ὁραίου, ὥστε νά χωρέσῃ και τὸν ἐπιστήμονα πού ἀφιερώνει τὴ ζωὴ του στὴν ἔρευνα και τὸν φιλόσοφο πού ἀκούει τὴν τὴν ἐσωτερικὴ φωνὴ και τὸν πολεμιστὴ πού θυσιάζεται γιά τὴν ἰδέα τῆς πατρίδας και τὸν νέο πού δίνεται ὀλόκληρος στὴν ἀγάπη και τὸν ἀνθρωπο πού κάνει τὴν ἀρετὴ σκοπὸ τῆς ζωῆς του. Σὲ κάθε μιά, ἀπό τίς περιπτώσεις αὐτές, ὅταν ὑπάρχῃ ἡ ὀλοκληρωτικὴ ἀφοσίωση, ὑπάρχει και ἡ λύτρωση. Ὑπάρχει και ἡ Ἀλήθεια, κατὰ τὸν Παλαμᾶ τὸ Ὁραῖον.

Γενικά μὲν νά διατυπωθῆ ὅτι ὁ Παλαμᾶς δὲν κηρύττει τὴ λύτρωση δι' ἀφαιρέσεως ἀπὸ τὴ ζωὴ. Τραγουδάει τὴν προσήλωσιν αὐτὸν ἐδῶ τὸν κόσμον. Καὶ ὅταν ὄνειροπολεῖ και ὅταν δραματίζεται, ἔχει τὰ πόδια του γερὰ καρφωμένα στὴ γῆ, γιὰ τὴν παραδέχεται ὅτι ἡ ζωὴ τῆς γῆς ὑπηρετεῖ ἕνα ὑπερκόσμιον σχέδιον. Δὲν ἀκολουθεῖ τοὺς ἀσιάτες ἀσκητὲς πού νεκρώνουν τὴν ὕλην και ἀποκλείουν κάθε ἀνθρώπινον δραστηριότητα, οὔτε κυριεύεται ἀπὸ τὰ φανατικά κηρύγματα δυτικῶν θεολόγων περὶ «ἀθλίου σαρκίου». Γνωρίζει ὅτι ὁ δρόμος τῆς ἀνθρώπινος ἐξέλιξης εἶναι ἀνηφορικός και διαισθάνεται ὅτι στὴν κορυφὴ ὀδηγοῦν ὄχι μόνον ἡ ἀναρρίχηση ἀπὸ τὰ βράχια και ἡ ὀδυνηρὴ ἀτραπός, ἀλλὰ και τόσοι ἄλλοι δρόμοι περισσώτερης διάρκειας ὅσο και εὐκολίας. Γνωρίζει ἀκόμη ὅτι κάποια τῆς Ἀλήθειας ἀχτίδα φωτίζει ὅλους τοὺς δρόμους και τὰ μονοπάτια. Βασανίζεται ὅμως ἀπὸ τὴν ἀπορία μήπως ὁ δρόμος τῆς Καρδιάς δὲν εἶναι τάχα σιμώτερα πρὸς τὴν Ἀλήθεια ἀπὸ τὸ δρόμον τοῦ Νοῦ. Ἡ Σκέψη και ἡ Πράξι παρουσιάζονται σ' ἕνα ποίημα τῆς «Ἀσάλευτης ζωῆς» σὰν κόρη ὄνειροστέφανη και αἱματοστάλαχτη ἀντρογύναικα πού πάντα μάλωνουν. Εἶναι τὸ πρόβλημα πού μπαίνει στὸν ἀνθρωπο σὰν φτάσῃ στοὺς σταυροδρόμους και πρέπει νά διαλέξῃ ποῖόν δρόμον θ' ἀκολουθήσῃ. Ὁ Παλαμᾶς διάλεξε. «Ἐγὼ δὲν ξέρω παρά νά τραγουδῶ» εἶπε. Ἄλλὰ ἡ ἀγωνία του δὲν ἐκόπασε. Καὶ ρωτιέται :

Ἀπ' ὅλα τὰ θεόμορφα τῶν ἀγάλλμάτων φέγγη
Κι' ἀπ' ὅλους τοὺς χρυσοὺς ρυθμοὺς πού πλέκει ὁ ποιητὴς,
Ποιὸς ξέρει ἂν πιδό ξεχωριστὰ και ἂν ποιὸ μακριὰ δὲν φέγγει
Μιά καλὴ πράξι ἀγνώριστη, μπάλασμο μιάς πληγῆς !
.....
Ὑψώνεται ὁ βαθύσοφος, ὅλες τῆς θύρες κρούει
Τοῦ Ἀπείρου, και ὅλες στέκεται τίς Σφίγγες και ρωτᾶ.
Ὁ στρατιώτης ὁ ἀγνώμος πού ἀρώτητα ὑπακούει
Σὲ μίαν ἀλήθεια ὑπέρτατη δὲν εἶναι πιδό σιμὰ ;

Τὸ ἐλεύθερο πουλι «πῶχει πατρίδα ὅπου τ' ἀδρὸ φτεροὺ τὸ γοργοφέρῃ» εἶναι ἀξιοεὐλογίας ἢ «τὸ φυτὸ πού ἀνθόβολο μιάς φύχτας δένει γῆ» ; Μὲ ἄλλα λόγια, ἡ ἀνήσυχη ἔρευνα ἢ ἡ γαλακτικὴ πίστις ; Ὁ ποιητὴς δὲν περιμένει ἀπάντησιν. Δὲν μὲν νά ὑπάρχῃ ἀπάντησιν, γιὰ τὴν :

Ἄγγελε, μ' ἕνα γίγαντα, παλαίβεις πάντα, ὦ Σκέψη,
Κι' ἀπλώνει γιά νά σφίξῃ σε τὰ χέρια τὰ ἑκατό.
Κρίνο ἢ ρομφαία θὰ κρατᾶς ; Καὶ ὁ κόσμος θ' ἀχειρέψει
Και τὸ δικό σας πάλαιμα δὲ θᾶχῃ τελειωμό !

Στὴς «Ἐκατὸ φωνές», παρουσιάζοντας τὰ Σεραφεῖμ πού εἶναι ὅλα φτερά και ὄλο πετᾶνε και τὰ Χερουβείμ πού εἶναι ὄλο μάτια και

ὄλο ἀγαπάνε, ἐπικαλεῖται τὸν Ἄγγελο νὰ ταιριάσῃ ὄλα τὰ μάτια
μὲ ὄλα τὰ φτερά. Περνοῦν τὰ χρόνια. Στοὺς «Βωμοὺς» δείχνει πῶς
αὐτὰ τὰ δύο δὲν εἶναι ξένα. Νὰ ἡ ἀρχὴ ἀπὸ τὸ φιλοσοφικώτατο
«Ἀεροπλάνο».

Ο ΑΝΔΡΑΣ

Ὅσο γνωρίζεις πιὸ καλὰ, τόσο ἀγαπᾷς πιὸ πλέρια.

Η ΓΥΝΑΙΚΑ

Ὅσο καὶ πιὸ πολὺ ἀγαπᾷς καὶ πιὸ πολὺ γνωρίζεις.

Γύρω ἀπὸ δύο πόλους, ἀντίθετους φαινομενικά, ποὺ ἀποτελοῦν
ὁμῶς τὰ δύο ἀκρινὰ σημεῖα τοῦ ἄξονα τῆς ζωῆς, ὁ Ποιητὴς πλέκει
διπλόφωνα τραγούδια.

Ἡ γεύση τῆς ζωῆς ἐδῶ ἀντιπροσωπεύεται καθολικώτερα ἀπὸ
τὸν «Ὑμνο τῆς Γῆς». Ὁ Ποιητὴς εἶδε πῶς πέθανε καὶ πῶς βρέθηκε
σὲ μιὰν ἄλλη ὠραιότερη σφαῖρα ποὺ θύμιζε τὴ γῆ «ὅπως μιὰ θυγα-
τέρα—δεκάξη χρονῶν, μυριανθοισμένη τριανταφυλλιά,—θαμπὰ θυμί-
ζει μαραμμένη τῆς τῆ μητέρα—μὲ τ' ἀσπροπλούμιστα τὰ μαλλιά». Καὶ
ὁμῶς, σ' αὐτὴν τὴν καινούργια πατρίδα, ποὺ ἦταν ὄλο ὁμορφιά, νόμο
καὶ ἀρετὴ, κάθε ποὺ βράδυαζε, ἀναζητοῦσε κάποιον τρεμουλιαστὸ
ἄστρο. Τὸ ξεχώριζε μέσα στ' ἄλλα καὶ τὸ θωροῦσε καρδιοχτύπι καὶ
λαχτάρα. Τὰ μάτια του τῶβλεπαν σάμπως νὰ ἦταν ἡ καρδιά του ἢ
ἴδια «ἀστερωμένη», καὶ ἦταν ἡ Γῆ. Στοὺς μυστηριακοὺς «Χαιρετι-
σμοὺς τῆς Ἡλιογέννητης» μᾶς δίνεται τὸ ποίημα τῆς μεταβολῆς τοῦ
νεφελώματος σὲ «πύρινο πουλί» καὶ ὕστερα σ' ἀστὲρι οὐράνιο, καὶ με-
ταφέρεται ἓνα χαιρέ ἀπὸ παντοῦ τοῦ στερεώματος πρὸς τὴ Γῆ τὴν
ἡλιογέννητη, τὴν «καταφρονεμένη μας φωληά». Στὴν «Ποιητικὴ» τῶν
«Παράκαιρων» κληροδοτεῖ στὸν ποιητὴ μιὰ καὶ μόνη μεγάλη ἀγάπη :

Νὰ εἶναι ὁ ἄνθρωπος ποὺ ζῆ.
Καὶ μ' ὄλα του τὰ κρίματα
καὶ μ' ὄλα του τὰ πάθη,
τῆς γῆς κορώνα ὑψώθηκε,
κόσμος τοῦ κόσμου ἐστάθη.

Ὁ «Ὑμνος τῆς Ζωῆς» ἀποτελεῖ τὸ ἀποκορύφωμα τῆς γεω-
λατρείας τοῦ Παλαμᾶ. Ἡ Ζωὴ εἶναι πολὺμορφη, ἀλλὰ μία. Καὶ σὰν
βγαίνει ὁ «χρυσοστέφανος θεός, ὁ μέγας Ἥλιος» :

Ἄνθρωποι, δέντρ', ἀγρίμια, ἀνθοί, νερά, βουνά, λιθάρια,
πάντοτε νοιώθουν μέσα τους, ἄλλος πολὺ, ἄλλος λίγο,
ἓνα βαθὺ ἀνατριχίσμα, μία φλόγα, ἓνα μεθύσι,
καὶ τὸ μεθύσι, ἢ φλόγ' αὐτὴ καὶ ἡ ἀνατριχίλα, ἐσ' εἶσαι
ἀγάπη τῆς Ζωῆς, ἐσύ, σὰν πέλαγος μεγάλη!

Ὁ ὕμνος συνεχίζεται σὲ διάπλατ' ἀνοιγμένη τὴν καρδιά τοῦ
Ποιητῆ :

Ζωὴ ! δὲν εἶναι τίποτε γλυκύτερο στὸν κόσμον
ἀπ' τὴν πεντάμορφη ζωὴ, τὴν ἡλιοφωτισμένη !
Ζωὴ, κι' ἂν ἔρχεσαι γοργὰ κι' ἀπὸ χαρὲς γεμάτη,
κι' ἂν ἔρχεσαι μὲ βάσανα καὶ μ' ἔγνοιες καὶ μ' ἀρρώστιες,
ζωὴ τοῦ γέρου καὶ τοῦ νιοῦ, τῆς φτώχειας καὶ τοῦ πλοῦτου,
μὲ τῆς δουλειᾶς τὸν ἴδρωτα, μὲ τῆς ἀργίας τὴ γλύκα,
μὲ τὴν εἰρήνην ἡμερῆ, μὲ τοὺς ἀγρίους πολέμους,
καὶ μ' ὄλες τίς καλοκαιριὲς καὶ μ' ὄλους τοὺς χειμῶνες,
Ζωὴ, κι' ὅπως κι' ἂ δείχνεσαι, Ζωὴ, κι' ὅτι κι' ἂν εἶσαι,
ἂν εἶσαι πράγμα ἢ ὄνειρο, καλὴ κακὴ κι' ἂν εἶσαι,
χαρὰ σ' ἐσέ, δόξα σ' ἐσέ κι' ἀγάπες καὶ τραγούδια!

Ἐξω ἀπὸ τὴ ζωὴ δὲν ὑπάρχει τίποτε, δὲν ἔχει νόημα τίποτε.
Δὲ βρίσκεται παρὰ μόνον ὅπου φτάνουνε οἱ ἀχτίνες τοῦ θεοῦ μας,
τοῦ ἡλίου.

Γιὰ μᾶς δὲν εἶναι ἄλλη ζωὴ, δὲν εἶναι κόσμος ἄλλος
παρὰ ἡ ζωὴ ποὺ βλέπουμε κι' ὁ κόσμος ποὺ πατοῦμε.
Κι' ἂν λάμπη κι' ἄλλος οὐρανὸς ψηλότερ' ἀπ' τὰστέρια,
μυστήρια κι' ἂν μᾶς τριγυρνοῦν, θεοὶ κι' ἂν μᾶς προσέχουν
κι' ἂν παραστέκουν γύρω μας ἄορατ' ἀγγελούδια,
δὲν ξέρουμε, δὲν θέλουμε νὰ μάθουμε...

Ἄλλὰ ἡ δίψα τῆς ἀγνώριστης ζωῆς ἔχει μέσα στὴν πολὺφωνη
ποίησι τοῦ Παλαμᾶ, τραγούδια ποὺ βαρύνουν στὸν χαρακτηρι-
σμὸ του.

Τάπαττα ὄνειρεύομαι καὶ τᾶψαχτα τοῦ κόσμου,
τ' ἄστρα, στὸ χάος ἀνέβρετα, χαμένα, κάποιους τόπους
Στὰ κρύα τοῦ πόλου τοῦ λευκοῦ, στὰ τροπικὰ λιοβόρια,
Καὶ τοὺς ἀνθρώπους τοὺς ἀγνοὺς καὶ ἀπείραχτους τῆς πλάσης
Ποὺ σὰν τὰ δέντρα ἀνθίζουνε καὶ σὰν τὰγρίμια ζοῦνε,
Κάποιες κορφές, κάποιους γκρεμοὺς, κάθε ὠκεάνεια νύχτα.
Κ' ἐσένα ἀπ' ὄλα πιὸ πολὺ, Δέσποινα, Σκλάβα, Ἐσένα,
Ψυχὴ, ποὺ τόσο εἶσαι κοντὰ καὶ τόσο ὀλόμακτρα εἶσαι!

(Ἐκατὸ Φωνές)

Ἡ ζήτησι τοῦ ἀγνωστοῦ, τοῦ ἀνώτερου, σφραγίζει κάθε
βιβλίον του. Στὰ «Περάσματα καὶ Χαιρετισμοὺς» παραβάλλει τὸν
ἑαυτὸ του μ' ἓνα φυλακισμένο στὸ κλουβὶ τοῦ ἀηδόνη, ποὺ περνᾷ,
ἀσάλευτα τὴ ζωὴ του μὲ τὸ τραγούδι, ἐνῶ :

Ὅρίζοντες, ὀρίζοντες. Τετράπλατοι οὐρανοὶ μπροστὰ μας
καὶ μέσ' ἀπὸ τὴ φυλακὴ μας καὶ λαχταριστὰ
σὰς βλέπουμε καὶ μὲ τὰ μάτια ὀλάνοιχτα καὶ μὲ κλειστὰ
τὰ μάτια, στὰ ὄνειρά μας.

Στὸ αἰῶνιο θέλει νὰ ὑψώσῃ πύργον, ποτίζοντας ἔστω μὲ τὸ αἷμα

του τὰ θέμελα γιὰ νὰ ριζώσουν. Ἡ χαρὰ τῆς δικῆς του ζωῆς—μᾶς τὸ λέγει στὸν «Πρῶτο Λόγο τῶν Παράδεισων»—εἶναι ἡ Μοῦσα ποὺ σφραγίζει τὸ μέτωπό του βαθιὰ μὲ τὴ σφραγίδα τοῦ Πά ν τ α καὶ ὄχι, ποτέ, μὲ τὴ σφραγίδα τοῦ Τ ὠ ρ α.

Κι' ἐνῶ ὕμνολογῆ τὸ ἀνθρώπινο κορμί, «ὑπέρτατο χαμόγελο τῆς ὕλης», ἀντιλαλεῖ τὸν ὕμνο πρὸς τὸ Πνεῦμα.

Στοῦ Παντός τ' Ἄλφα καὶ τὸ Ὠμέγα δόξα!
ᾧ φῶς ποὺ τὰ σκοτάδια τῶν ἀβύσσων
τὰ νικᾷς, φοβερώτερο ἀπὸ κεῖνα!
Καὶ ἀθώρητο, καὶ ἀγνώριστο, καὶ θεῖο
καὶ ἄγγιχτον "Ἐνα!...

Στοὺς «Καῦμοὺς τῆς Λιμνοθάλασσας» ξυπνάει μέσα του ἕνας πρωτόλογος πόθος: νὰ ἦταν ψαρᾶς στὸ Μεσολόγγι! Ἀφήνει τὴν Φαντασία καὶ ἐμπιστεύεται στὴν Καρδιά. Ἀπὸ τὰ «τάρταρα καὶ τ' ἄστρα», ὅπου μιὰ τὸν ὑψώνει καὶ μιὰ τὸν βυθάει ἢ ἀχόρταστη πείνα τῆς ἔρευνας, ξαποσταίνει στὰ Καλύβια τῶν βράχων μὲ τὸ χλωρὸ τυρὶ καὶ τὴ σκληρὴ μπουμπότα καὶ τὸ τσοπάνικο γάλα, τρεμουλιάζει στὸ ἀντίκρουσμα τῆς ψαροπούλας καὶ πλάθει ὄνειρα στ' ἀλατόσπαρτ' ἀκρογιάλια. Μὰ κλείνει τὴ συλλογὴ μ' ἕνα τραγοῦδι ποὺ φέρνει τὸν χαρακτηριστικὸ τίτλο «Μισεμός».

Καὶ πίσω ἀπ' τὶς Βαράσσοβες καὶ πίσω ἀπ' τοὺς Ζυγοῦς
τὰ μάτια μου τετράψηλες κορφές τὰ μαγνητίζουν,
καὶ πέρα ἀπ' τὰ βαλτόνερα ποὺ μὲ λαγοκοιμίζουν,
τὶ πολιτείες, τὶ θάλασσες ποὺ δὲν τὶς βάζει ὁ νοῦς!

Ἔτσι, οἱ «Καῦμοὶ» φαίνονται στὸ σύνολό τους σὰν ἕνα διάλειμμα, ἕνα ξαπόσταμα, μιὰ «ῶριαία στάσις» στὴν πορεία πρὸς τὸ ἀγνώριστο, ποὺ συνεχίζεται μὲ πόνο. Εἶναι πορεία μαρτυρική, γιατί ἢ ἔλξη τῆς ζωῆς καὶ ἢ τάση πρὸς τὴν ὑπερ-ατομικὴ τῆς οὐσίας παλαίβουν μέσα του ἄγρια καὶ τὸν σπαράζουν. Στοὺς «Βωμοῦς» παρουσιάζει τὸ ποιητικὸ του ἐργαστήρι «σὰν ἀσκηταριὸ καὶ σὰν ἐρημοκλήσι» θαμένο σὲ μιὰ πλαγιὰ λόφου, ὅπου σὰν ἀδερφάκια ζοῦν καὶ σὰν ταιράκια σμίγουν «ἅγιοι σεμνοί, γυμνὲς ξωθιές, κονίσματα καὶ σκιάχτρα», καὶ χαρακτηρίζει τὸν ἄνθρωπο διπλόψυχο καὶ διπλόζωο πλάσμα. Ἡ καλογερικὴ του σκῆτη εἶναι μιὰ πολιτεία «καὶ μὲ λαοὺς καὶ μὲ ναοὺς». Στὴν κατασκευτικὴ «Φοινικιά» ὁ δυαδισμός, ὁ «ἀγιάτρευτος» δυαδισμὸς τοῦ Παλαμᾶ, καθὼς ὁ ἴδιος λέγει, εἶναι χαραγμένος στὴν ἀνθρώπινη μοῖρα.

Ἦρθε καὶ κλείστη μέσα μας,—ποῖός νὰ πιστέψῃ!—
Μιὰ κολασμένη καὶ μιὰ θεία, ἢ Σκέψη, ἢ Σκέψη!

Στὴν «Ποιητικὴ» του ἐξομολογεῖται γιὰ τὴν ἐσωτερικὴ πάλῃ ἀνάμεσα στὶς ἐκδηλώσεις τῆς διπλῆς του ὑπόστασης. Συγκυριαρχοῦν μέσα στὴ φαντασία του δυὸ γυναῖκες: μιὰ βακχίδα καὶ μιὰ μεγαλόχαρη. Ἡ πρώτη τὸν καλεῖ ὀργιαστικά καὶ τὸν γονατίζει, δίνει ὅμως τὴν εὐκαιρία νὰ τρέξῃ τοῦ Τραγουδιοῦ ἢ βρύση καὶ γι' αὐτὸ τοῦ εἶναι ἱερὴ καὶ ἀπαραβίαστη. Ἐνῶ ἡ ἄλλη, ποὺ πάντα κρατεῖ τὸ χέρι τῆς ἀπὸ πάνω του, τὸν βυθίζει στὴν ἐκστατικὴ προσδοκία ἐνὸς ἄλλου κόσμου καὶ τοῦ φέρνει δάκρυα στὰ μάτια. Παραδέρνοντας ἀνάμεσα σ' αὐτὸν τὸ διχασμὸ, τείνει νὰ κατανοήσῃ τὸ σκοπὸ τῆς ζωῆς καὶ νὰ συλλάβῃ τὴν ἁρμονία τοῦ σχεδίου τῆς. Αἰσθάνεται πὼς μονάχα ἢ κατανόηση μπορεῖ νὰ λυτρώσῃ τὸν ἄνθρωπο ἀπὸ τὸν δυνάστη πόνο καί,—καθὼς πιστεύει ὅτι ὁ ποιητὴς εἶναι τὸ πιὸ μεστό πλάσμα καὶ μονάχ' αὐτός, συγκεντρώνοντας ἐπιστῆμη καὶ φιλοσοφία καὶ θρησκεία, καὶ προχωρώντας μὲ τὴ διαισθητικὴ του δύναμη, μὲ τὴν ἐσωτερικὴ του ὄραση, περ' ἀπὸ τοὺς χαραγμένους δρόμους, μπορεῖ νὰ ἰδῇ κατὰματα τὸ Θεὸ καί, μόνος αὐτός, νὰ φτάσῃ ὡς τὴν καρδιά σου—στὸν ποιητὴ ἐμπιστεύεται τὸ μεγάλο ἔργο νὰ ἐναρμονίσῃ τὶς ἀντιθέσεις τῆς διπλῆς ἀνθρώπινης φύσης. Θὰ εἶναι μακαριστὸς ὁ ποιητὴς—λέγει—ποὺ θὰ στεφανώσῃ «τὸν καημὸ τῆς γῆς μὲ τ' οὐρανοῦ τὴ γνῶση».

Ἡ συνταυτιστικὴ φιλοσοφία ἀνάμεσα στὸν ἡδονιστικὸ ρεαλισμὸ καὶ τὸν μυστικολάτρη ἰδανισμὸ τοῦ Παλαμᾶ κηρύσσεται στὸν «Ἄσκραϊο». Ἐκεῖ ὁ Ποιητὴς ἐκφράζει τὴν εὐγνωμοσύνη του πρὸς τὴν Περσεφόνη, γιατί τοῦ ἐνέπνευσε τὸν «καινούριο ἔρωτα», ποὺ νοεῖ ὅλη τὴν πλάση σὰν ἕνα πλάσμα. «Κάμπιες, καρδιές, κορφές, γκρεμοί, λιοβόρια, χλωρὰ δάση—ἐνὸς χεριοῦ μιὰ ζωγραφιά στὸ ἴδιο τὸ πανί». Ἡ γῆ, τὰ βέραθρα καὶ οἱ οὐρανοὶ δὲν εἶναι παρὰ μιᾶς κόρης πρόσωπο. Ξεκινώντας ἀπὸ τὴν κατανόηση τούτῃ, παραβάλλει καὶ τὰ τραγοῦδια του μὲ τὰ νεράκια, πού, πρὶν γίνουν «ἠλιόλαμπα» καὶ ποτιστικά, πῆραν ἀπὸ ἄλλες πηγές, ρεματιές, κεφαλάρια, πλάτυναν, θόλωσαν, χάθηκαν σὲ καταβόθρες καὶ ἀνήλιαγα καταγώγια, γιὰ νὰ ξεχυθοῦν ὕστερα ὀλοφούσκωτα ποτάμια. Ἔτσι καὶ τὰ τραγοῦδια του «Φωτιά στὰ Τάρταρα ἠύρανε καὶ στὰ Ἠλύσια φῶς».

Στὶς γυναῖκες, σ' ὅλες τὶς γυναῖκες, «παιδοῦλες, δέσποινες, ξωθιές, δημόσιες, ἠρωίδες» στήνει ἕναν ἀπὸ τοὺς βωμοῦς, γιατί ἔχει πιά πεισθῆ ὅτι

Καὶ τ' ἀξετίμητα τοῦ κόσμου καὶ τ' ἀπορριμμένα,
ἀπὸ τὸ νόμο ὅλα βαλτά, γραμμένα ἀπὸ τὴ μοῖρα.

Δὲν καταφρονεῖ τίποτε. Δὲν σωπαίνει γιὰ τίποτε. Ὅλα ἔχουν

ένα νόημα. Καθώς λέγει στο «Δωδεκάλογο», ή αλήθεια συνίσταται στο άχώριστο σάρκας και ψυχής.

‘Ο «Ύμνος της διπλής ψυχής» αποτελεί μιὰ δραματική συνομιλία του ποιητή με τον διπλό έαυτό του. ‘Η Σάρκα παρουσιάζεται σαν ένας ληστής, που κυριαρχεί στα πρόσκαιρα, που «όλο σε δένει κι’ όλο λύτρα του δίνεις κι’ όλο βρίσκεσαι δετή» (Ψυχή). Το Πνεύμα ταξιδεύει σε γαλανούς κόσμους, πετάει παντού μ’ ελεύθερα φτερά, ώσπου νάρθη ή ημέρα να γυρίση στην όλόλαμπρη πηγή του.

Οί δυό ψυχές φαίνονται στον ποιητή άθάνατες νυφάδες, ή μία της πλάσης και ή άλλη του άπλαστου, αδερφάδες, ένός πατέρα καρποί. Κατά την ποιητικώτατη άλληγορία, πατέρας είναι ό ‘Ηλιος, ή μία έγινε από τη λαύρα του κι’ άλλη από τό φώς.

‘Ο ποιητής θέλει να νοιώση παλλόμενο στις φλέβες του τό ίδιο αίμα, που κυκλοφορεί παντού. ‘Ο πόθος δυσπρόσιτος και ή προσπάθεια αίματηρή. Περνάει μέσ’ από τις φοβερές συμπληγάδες που όνοματίζονται ζωή και άνάταση, σοφία και αγάπη, γνώση και αίσθημα, σκέψη και πράξη, έρευνα και πίστη, άρετή και άμαρτία, δύναμη και ασθένεια. Στην αρχή, συνταιριάζει όλες τις αντίθεσεις, τραγουδώντας τη διπρόσωπη ζωή. Τις άγκαλιάζει όλες ύστερα με τη συμπάθειά του. Συλλαμβάνει τους νόμους, που είναι ή πηγή των αντίθεσεων και τό σχέδιο που ύπηρετούν. Το βαθμιαίο αυτό ανέβασμα, που γίνεται όχι μόνο με τό διάβασμα, κυριολεκτικά τό καταπάγωμα της τυπωμένης γνώσης, αλλά και με τον άποσυμβολισμό του μεγάλου βιβλίου της Φύσης, με τό άπόκρυφο κλειδί, για τό όποιο μάς μιλάει στον «‘Ωριγένη» και στα «Μάτια της ψυχής» και που είναι ή έσωτερική άφύπνιση, συγκροτεί όλόκληρον πολυπρόσωπο κόσμο στο ποιητικό του έργο.

Με λαμπερά πολύχρωμα πετραδάκια διαλεγμένα μέσα στο έργο του θα μπορούσε να συναρμονισθί ένα ψηφιδωτό που να δικαιολογή τον ένα ή τον άλλο χαρακτηρισμό. Στο ανέβασμά του και στα λοξοδρομήματά του τραγούδησε με τό ίδιο πάθος του ρυθμού όλα τα στάσιμα, τόσο διαφορετικά μεταξύ τους, ώστόσο κομμάτια του ένός δρόμου προς την κατάκτηση της ‘Αλήθειας. Γι’ αυτό κανένας άλλος χαρακτηρισμός του Παλαμά φιλοσόφου δεν στέκει περισσότερο από εκείνον, που ό ίδιος προβάλλει. Είναι ό ‘Ανθρωπος, ό αιώσιος άνθρωπος, που έχει ξυπνήσει μέσα του, σαν κατηγορηματική προσταγή, τό ‘Ερωτηματικό. Είναι ό άνθρωπος που τραγουδά στα χρυσά μέτρα ό,τι έρευνούν οι άλλοι και που έρευνά ό ίδιος, με την ποιητική του αίσθηση. Πέρ’ από τις κατακτήσεις του ανθρώπινου πνεύματος, δοξολογεί αυτό τό ίδιο τό πνεύμα και την κινητήρια δύναμή του, την έρευνα.

ΧΡΙΣΤΟΣ ΡΙΖΟΠΟΥΛΟΣ

ΑΠΟ ΤΟ ΝΙΕΤΖΣΧΕ ΣΤΟΝ ΠΑΛΑΜΑ

Βασανισμένη, ταπεινή και λυτρωμένη κι’ ίση,
σε ξέρω, είν’ τό στόμα σου της άρμονίας κρουσιά.
Θνητέ κι’ αν δεν έγινες Θεός, άνθρωπος πια δεν είσαι.

(‘Ασκραίος)

Ειπώθηκε συχνά και κατά κόρον στον τόπο μας, ότι ό Παλαμάς είναι ό μεγαλύτερος ποιητής της Νεωτέρας ‘Ελλάδος, ποιητής που τό πέταγμα της έμπνεύσεως και της φαντασίας του έσπασε τα όρια της Πατρίδος του κι’ ανέβηκεν κι’ εξάρθηκε σε ύψος αιώσιο και σε παγκόσμια περιοπή.

Κι’ όσο κι’ αν τιμάει μιὰ τέτοια υπόθεσι τη μικρή ‘Ελληνική πνευματική παραγωγή στ’ πρώτο ήμισυ του είκοστού αιώνας, κι’ όσο κι’ αν όλοι μας την επιδοκιμάζουμε με βαθειά έθνική ύπερηφάνεια—σαν άπόδειξι του που μπορεί να ξαναφτιάση ή άγέραστη φυλή μας—τόσο και πιο πολύ πρέπει να έλέγξουμε την αλήθεια της, τόσο και πιο πολύ να την άκριβοζυγίζουμε και τότε μόνο να την δεχόμαστε και να την προσκυνάμε, όταν περνώντας τη απ’ τη κρισάρα της πιο άντικειμενικής εξέτασεως τη βλέπουμε να λαμπυρίζη και να φέγγη, σαν τό άληθινό διαμάντι, που όσο και πιότερο δουλεύεις το, τόσο και πιο πολύ άστράφτει και φεγγυβολεί.

Μ’ ένα τέτοιο πνεύμα και πάνω σε τέτοια βάσι θα προσπαθήσω, στο πλαίσιο του λίγου χώρου που έχω στη διάθεσί μου, να ρίξω λίγο φώς και να ξεδιπλώσω καθάρια στον άέρα μιάν απ’ τις πολλές πτυχές που κρύβει τό καταπληκτικό σε όγκο και επιβλητικό σε πολυμέρεια και ποικιλία ποιητικής στιγμής έργο του· μιὰ, που νομίζω την την πιο ψηλή και την πιο σπουδαία. Την πτυχή εκείνη που τίγει τό ζήτημα της αναλογίας ανάμεσα στη φιλοσοφημένη ποίηση του Παλαμά και στην ποιητική φιλοσοφία του Nietzsche. Την πτυχή που ζωτάει: πια ή πνευματική συγγένεια του μεγάλου αυτού λυρικού και προφήτη με τον Κωστή Παλαμά; Κι’ αν τέτοια ύπάρχει, ποιός ό βαθμός της σχέσεως αυτής και μέχρι ποιού σημείου ό Παλαμάς πρέπει να θεωρηθί σαν μαθητής του; Κι’ ακόμα πιο πέρα, πρέπει να θεωρηθί σα μιμητής του ή σαν κι’ αυτόν ισάξιος και γίγαντας του ανθρώπινου πνεύματος; ‘Ερωτήματα που γεννιώνται και θα γεννιώνται πάντα σ’ όποιον ένοιωσε την καρδιά του να πάλλεται με τους παλμούς του ‘Αδάχρυτου στο «Δωδεκάλογο του Γύφτου» και σ’ όποιον έχει γευτή τό θεϊκό νέκταρ του υπεράνθρωπου μέσα απ’ τους λόγους του Νιτσεικού Ζαρατούστρα.

‘Ελέχτηκε πάρα πάνω ότι ό Παλαμάς ξεάιρεται σαν παγκόσμιος ποιητής—κι’ είναι, αν δε λαθεύω, ό Romain Rolland που τον άπεκάλεσε τον μεγαλύτερο ποιητή του καιρού του. Κι’ άληθινά είναι τέτοιος. Είναι παγκόσμιος ποιητής όχι μόνο για τό βαθύ και πηγαίο λυρισμό του—σαν ένας

Σέλλεϋ—ή για την επική του πνοή—σάν ένας Βιργίλιος—, όχι για την λαμπρότητα και το θαυμάσιο κάλλος του στίχου του—σάν Παρνασιακός—ή για τον συμβολισμό του—όπως ένας Baudelaire—μὰ για ὅλ' αὐτὰ μαζύ· κι' ἀκόμα πιὸ πάνω γιατί ὑψώθηκε πάνω ἀπὸ κάθε σχολή, ἀνώτερα ἀπὸ κάθε νοοτροπία, καὶ κεῖ ψηλά στὸν αἰθέρα ἔρριξε τὴν ποίησι στὴν πλατειὰ ἀγκαλιὰ τῆς Φιλοσοφίας. Ἡ για νὰ μεταχειριστώ μιὰ καθαρώτερη ἔκφρασι ἔντυσε τὴ φιλοσοφημένη σκέψι στὸ λαμπερὸ φόρεμα τοῦ στίχου. Κι' αὐτὸ εἶναι τὸ κυριώτερο στὸ ἔργο του. Αὐτὸ εἶναι τὸ στοιχεῖο ποὺ τὸν κάνει στὸν κόσμον ὀλόκληρο μοναδικὸ καὶ ποὺ τὸν βάζει στὸ πλάι ἐνὸς Γκαίτε ἢ ἐνὸς Σοφοκλή: ἡ φιλοσοφημένη ποίησί του. Ὁ Παλαμᾶς εἶναι—για ὅσους ἀγαποῦν τὶς μεταφορῆς—ὁ κριτικὸς Κάντ μὲ τὴν μορφὴ τοῦ ἐκστατικοῦ Σέλλεϋ. Τὸ λέγει ὁ ἴδιος :

Ὅλα τὰ κλαίω καὶ τὰ ρωτῶ, κι' ὄχι στὴν ἄμμο πάνω
 Στὴ γῆ τοῦ λόγου τῷ χτιστῆ τὸ Κἄστρο τῆς Καρδιάς.

(Ἀσκραῖος)

Φιλόσοφος, λοιπόν, ὁ ποιητῆς κατῶρθωσε νὰ συμβιβᾶσθαι τὴ φιλοσοφικὴ του φλέβα μὲ τὴν ποιητικὴ του ἔμπνευσι, σὲ τρόπο, ποὺ ἐνῶ ὁ στίχος του κερδίζει ἀφάνταστα σὲ βάθος καὶ σὲ μεστή ἔννοια, δὲν χάνει τίποτε σὲ πλαστικότητα καὶ κάλλος τῆς μορφῆς. Σ' αὐτὸν ἡ φιλοσοφία δὲν ὑποχωρεῖ μπρὸς τὴν ποίηση, μὰ οὔτε κι' ὁ ρυθμὸς χάνει τίποτα ἀπ' τὴ μουσικὴ του μπρὸς τὸ βάρος τοῦ λόγου, μὰ καὶ τὰ δυὸ ἐνωμένα σὲ τέλεια ἄρμονία, μένουν ἐκεῖ ἀξεχώριστα κι' ἀντάμα ὑψώνονται πρὸς τὰ ὕρια ποὺ ὁ ἀνθρώπινος νοῦς ἐγγίζει τὸ ἄπειρο. Τὸ λέγει πάλι κάποιος ὁ ἴδιος :

Ἡ καρδιά τὸ θᾶμα ἂν εἶναι,
 τῆς καρδιάς τὸ μάτι ὁ νοῦς.

(Κόσμος «Δωδεκάλογος»)

Τέτοιος ὄντας ὁ Παλαμᾶς ἀπὸ ἀπόψεως ψυχο-φυσικῆς ἰδιοσυστάσις, εἶναι φυσικώτατο νὰ συναντιώταν ἰδεολογικά—ὅπως καὶ συναντήθηκε ἄλλωστε—μὲ τὸ ὑπέροχο πνεῦμα τῆς νεώτερης Γερμανίας Φ. Ρ. Νίτσε. Λέγω φυσικώτατο, γιατί κι' ὁ Νίτσε ἂν καὶ βαθειὰ φιλόσοφος καὶ κριτικὸς νοῦς, εἶναι συγχρόνως, παρόμοια μὲ τὸν Παλαμᾶ, πηγαῖα λυρικὸς ποιητῆς, μ' ὅλο ποὺ σπάνια βλέπει κανεὶς τὴ σκέψι του νὰ ντύνεται τὸ ντύμα τοῦ στίχου. Εἶναι ποιητῆς γιατί ἀνακατεῦει τὴν πορεία τῆς λογικῆς του τὴν ταξιδεύτρα φαντασία του καὶ τὸ πλούσιο συναίσθημά του, ἔτσι ποὺ ὁ πεζὸς λόγος στὰ χέρια του πέρνει τὴ χάρι καὶ τὸ μέτρο τοῦ τραγουδιοῦ κι' ἀκόμη πάρα πάνω γιατί σὲ μερικῆς στιγμῆς πέρνει τὴν ἐπιβλητικὴ ποῦξι μονάχα τὸ κήρυγμα ἐνὸς προφήτη σάν τὸν Βούδα ἢ τὸν Κομφούκιου.

Βαθειὰ λοιπόν ψυχικὴ συγγένεια καὶ ὁμοιότης ἀνάμεσα στὰ δυὸ ὑπέροχα αὐτὰ πνεύματα, ποὺ ἔχουν ἀληθινὰ προφητικὸ παράστημα καὶ ποὺ ἡ θέλησι τῆς μοίρας ἀρξάριξε στὸν κόσμον τὴν ἴδια στιγμὴ—τὴ στιγμὴ ποὺ τρέχου-

με καὶ μεῖς σήμερα ἀκόμα—καὶ ποὺ εἶναι σημαντικὴ καμπὴ στὴν ἐξέλιξι τοῦ νεώτερου Εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ. Καὶ ἡ συγγένεια αὐτὴ δὲν σταματᾷ ὡς ἐδῶ, δὲν ὑπάρχει μόνο στὸ γεγονὸς ὅτι οἱ δυὸ αὐτοὶ μεγάλοι νόες κατατάσσονται μαζύ-μαζύ στὸ πνευματικὸ Πάνθεον τοῦ κόσμου, ἀλλὰ προχωρεῖ καὶ πιὸ πέρα, ὑπάρχει καὶ μέσα σ' αὐτὴ τὴν ἴδια τους τὴ σκέψι, τὴν πνευματικὴ τους ἐξέλιξι καὶ πορεία, στὴν ἴδια τους τὴν πίστι· στὸν ἴδιο τρόπο μὲ τὸν ὁποῖον ἔσπασαν τῆς «ἀλυσίδες» ποὺ δένουν τὸν ἄνθρωπον, κι' εὐρίσκουν στὸ ἴδιο φωτεινὸ συμπέρασμα τὸν ποθητὸ λυτρωμό.

Μὰ ἄς δοῦμε καλύτερα τὰ πράγματα πὼς ἔχουν μόνον τους. Ἡ γνωριμία τοῦ Παλαμᾶ μὲ τὴ σκέψι τοῦ Νίτσε ἔγινε γύρω στὰ 1900 περίπου, χρονιά ποὺ τὰ βιβλία τοῦ Νίτσε ἀρχισαν νὰ γίνονται γνωστὰ στὴν Ἀθήνα—ὅπως γράφει ὁ ἴδιος ὁ Παλαμᾶς στὰ «Χρόνια μου καὶ τὰ χαρτιά μου»—καὶ χρονιά ποὺ ἡ ἰδεολογικὴ ἐξέλιξι καὶ τὸ περιβάλλον τοῦ ποιητῆ βρῆσκόταν σὲ κρίσιμο σημεῖο. Ὁ ποιητῆς, βαθὺς μελετητῆς καὶ στοχαστῆς, ἀφοῦ ἀγκάλιασε ὅλα τὰ συστήματα καὶ ἀφοῦ γνώρισε ὅλους τοὺς τρόπους, μὲ τοὺς ὁποῖους ὁ ἄνθρωπος θέλησε νὰ δώσῃ ἀπάντησι στὸ αἰώνιον πρόβλημα τῆς οὐσίας, τῶν αἰτίων καὶ τοῦ σκοποῦ τοῦ κόσμου, ἔφτασε μεστὸς πὰ στὰ σαράντα του χρόνια ν' ἀντιληφθῆ ὅτι πουθενὰ ἡ ἀλήθεια καὶ τὸ Τέλος καὶ ὅτι παντοῦ κίνησι, προσπάθεια, ἥρωϊσμός ἴσως, μὰ δίχως κατάληξι καὶ δίχως συμπερασμό. Μιὰ βαθειὰ ἀηδία καὶ πνευματικὴ κόπωση τὸν κυρίεψε τότε. Ὁ,τι ἐπίστεψε, τὸ βλέπει σάν πλάνη κι' ὅ,τι ἀγάπησε, ὄνειρο ἄπιαστο ἢ λείψανον συντριμμοῦ. Ἡ ἀμφιβολία πλανιέται μέσα του καὶ για νὰ μὴ συντριβῆ ἀπ' τὰ ἐρείπια τοῦ ἴδιου τοῦ ἑαυτοῦ του ἀναγκάζεται νὰ ζητήσῃ σωτηρία στὴ φυγὴ ἀπὸ τὸν κόσμον τοῦτο, καὶ νὰ πλανηθῆ στὸ βασιλεῖο τῶν ὀνείρων καὶ τοῦ Μυστικισμοῦ. Αὐτοβυθίζεται στὸν ἑαυτό του για νὰ βρῆσθαι στὰ βάθη τῆς φαντασίας του τὴν ἀνάπαυσι ἀπ' τὰ δεινὰ τοῦ κόσμου τούτου, ὅπως θέλει ὁ Ἀποκρυφισμός. Μᾶς δίνει ὁ ἴδιος τὴν περιγραφὴ τοῦ ἑαυτοῦ του στὰ «Μεγάλα ὄραματα» τῆς «Ἀσάλευτης ζωῆς» ποὺ γεννήθηκαν αὐτὴ τὴν περίοδο (1903). Ἐκεῖ μᾶς περιγράφει πὼς ἀπὸ μιὰ μυστικὴ αἰτία, ἀπὸ μιὰ ἔμπνευσι,—ἀπ' τὴν ἐπιθυμία καὶ τὴ δίψα τῆς γνώσεως—γένηκε ἀπὸ ἡσυχος κι' εἰρηνικὸς βοσκός, ταξιδευτῆς τοῦ Κόσμου. Πὼς γνώρισε τὰ πάντα, πὼς πέρασε ὅλα τὰ στάδια τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς, ἀπ' τὴν ἡρεμία κι' αἰσιοδοξία στὴν ἀμφιβολία καὶ τὴν ἄρνησι κάθε ἀξίας καὶ πὼς για νὰ σωθῆ, ἔφυγε στὸν ἄλλο Κόσμον, ὅπου ἡ Περσεφόνη τοῦμαθε δι' ἀποκαλύψεως κάθε μυστικὸ τῆς ζωῆς καὶ πὼς, γιομίζοντας τὴν ψυχὴ του ἀπ' ἀγάπη, τὸν ξανάστειλε κήρυκα στοὺς ἀνθρώπους τῆς γῆς... Ὁ Φιλόσοφος κατάφυγε για νὰ σωθῆ στὸν ποιητῆ!... Κι' ἂν σ' αὐτὰ προσθέσει κανεὶς τὴν ἐθνικὴ κατάπτωσι, ποῦφερε ἡ ἡττα τοῦ 97, τότε μπορεῖ νὰ καταλάβῃ σὲ ποῖο σημεῖο, σὲ ποιά στιγμὴ ἡ σκέψι τοῦ Νίτσε τοῦ φανερώθηκε ἀσπροπερίστερο μιᾶς νέας ἐλπίδος καὶ μιᾶς καινούριας πίστεως. Ἔτσι γεννήθηκε ὁ «Δωδεκάλογος τοῦ Γύφτου». Αὐτὴ τὴν ψυχολογικὴ κατά-

στασι κι' ανέλιξι μᾶς τῆ ζωγραφίζει ὁ ἴδιος πάλι μ' ἓνα θαυμάσιο συμβολισμό στὸ τέλος τοῦ ὄγδου λόγου του στὸ «Δωδεκάλογο», ὅταν λέει πρὸς τὴν ψυχὴ του :

Καὶ μὴ ἔχοντας πιδ κάτου ἄλλο σκαλί
νὰ κατακυλίσης πιδ βαθιά
στοῦ κακοῦ τῆ σκάλα,
γιὰ τ' ἀνέβασμα ξανά πού σε καλεῖ
θὰ αἰστανθῆς, νὰ σοῦ φυτρώνουν, ὦ χαρά !
τὰ φτερά, τὰ φτερά τὰ πρωτινά σου τὰ μεγάλα !

Στοὺς δώδεκα αὐτοὺς λόγους ὁ Παλαμᾶς μᾶς δίνει ζωντανὰ καὶ μέσα σὲ μύριες παραβολὲς καὶ συμβολισμοὺς τὸ δράμα τῆς ἴδιας υπάρξεώς του, πού ἀρνῆτρια κάθε ἀξίας, σ' ἓνα περιβάλλον γεμάτο κατάπτωσι καὶ παρακμῇ ξαναπέρνει καὶ πάλι χάρις στὴ Μουσικῇ—ποῦνε αὐτὴ αὐτὴ ἢ τάσι ἢ Διονυσιακὴ πρὸς δημιουργίαν—τὸ δρόμο πρὸς τὴν Ἐνάστασι καὶ πού ξαναδίνει στίς παλιὰς ἀξίες νέο νόημα καὶ καινούρια ὁμορφιά καὶ νικώντας ἔτσι τὴ δυσπιστία, μ' ἀφοβία βαδίζει πρὸς τὸ νέο ἰδανικό : τὸν «Ἀδάκρυτο», τὸν ὑπεράνθρωπο πού θὰ ξεπεράσῃ τὰ ὅρια καὶ τῆς ἀνθρώπινες ἀλυσίδες καὶ θὰ χτίσῃ ἓνα καινούργιο Κόσμο. Καθὼς ἀκριβῶς κι' ὁ Νίτσε, ὅταν χάνοντας τὴν παλιὰ πίστι του στὴ φιλοσοφία τοῦ Σοπεργάουερ, κιντύνεψε, ναῦτοεκμηδενιστῇ καὶ σώθη κι' αὐτοαναστήθη με τὴν ἀρνηση κάθε ἀξίας καὶ με τὸ ἰδανικό τῆς δημιουργίας ἐνὸς νέου κόσμου, πού θ' ἄνε ἔργο τοῦ «Ἐπεράνθρωπου».

* *

Μ' αὐτὰ ὡς προϋπόθεσι, εὐλογη γεννιέται μονάχη τῆς ἢ ἀπορία : ἀφοῦ ὁ Παλαμᾶς τὴ λύτρωσι δὲν τὴν ἔβγαλε ἀπ' τὰ βάρη τοῦ εἶναι του, ἀλλ' ἀπ' τῆς ἰδέας ἐνὸς ἄλλου καὶ μάλιστα γιγαντιαίου πνεύματος, τότε στερεῖται βαθειᾶς πρωτοτυπίας καὶ δὲν εἶναι παρὰ ἓνας καλὸς μιμητῆς ἓνας πού κυττάει νὰ καλύψῃ τὴν πείνα του με ἀγαθὰ πού παρήγαγε ἄλλου ἐργασία. Ἀπορία καὶ σκέψι τόσο φανερῇ, πού πολλοὶ στὴ χώρα μας τὴν δέχτηκαν γι' ἀλήθεια καὶ πού δὲν εἶναι παρὰ μιὰ πρώτη κι' ἀπλοϊκὴ διαπίστωσι, πού στερεῖται ἀντοχῆς σὲ βαθύτερη ἔρευνα καὶ σὲ ὀριμώτερη κρίσι. Καὶ πρῶτα-πρῶτα ὑπάρχει μιὰ βαθειά, θεμελιώδης, θάλαγα, διαφορὰ ἀνάμεσα στὰ δύο κυριώτερα βιβλία τους, στὰ ἔργα τους ἐκεῖνα ποῦνε ἢ μετωπὶς καὶ τὸ ἀνώτατο σημεῖο τῆς ψυχοκριτικῆς τους ἀνεξίξεως—στὸ «Ζαρατούστρα» ἀπ' τὴ μιὰ μεριὰ καὶ στὸ «Δωδεκάλογο τοῦ Γύφτου» ἀπὸ τὴν ἄλλη—διαφορὰ πού ὅσο περισσότερο τὴν προσέχεις, τόσο καὶ περισσότερο σοῦ παρουσιάζεται ὀλοφάνερη καὶ πού ὑπάρχει ὅχι μονάχα στὴ μορφή μὰ καὶ στὴν ὅλη τους σύνθεσι καὶ στὴν ἀρχιτεκτονικὴ τῶν ἰδεῶν τους. Ὁ «Ζαρατούστρας» εἶναι ἓνα προφητικὸ βιβλίο, εἶναι, ὅπως λέει ὁ ἴδιος ὁ Νίτσε : «ἡ μορφή τῆς Βίβλου με τὴ γλώσσα τοῦ Λουθήρου», μέσα στὸ ὅποιο παρουσιάζεται ἓνας προφήτης, πού πιστεύοντας βασικά

στὸ θάνατο τοῦ Θεοῦ, με σφυροκοπιὲς κυττάει ἀλύπητα τὴν παλιὰ πλάκα τῶν ἀξιῶν καὶ πού σὰν θύελλα σαρώνει τὸν μολυσμένο ἀέρα τῶν μνημάτων, γιὰ νὰ θεμελιώσῃ ὕστερα με σκληρότητα καὶ ἀποφθεγματικότητα μιὰ νέα πίστι κι' ἓνα καινούριο κόσμο, πού θὰ προκύψῃ μονάχα με τὴν καταστροφὴ κι' αὐτοεξάλειψι τοῦ παλιοῦ. Ὁ «Ζαρατούστρας» εἶναι ἡ φωνὴ ἐνὸς φανατικοῦ, ἐνὸς θρησκευτικοῦ πνεύματος, πού με βιαιότητα ἀπαρνῆται καὶ πού πιστεύει με πάθος. Πόση διαφορὰ ἀπ' τὸ «Γύφτο» τοῦ «Δωδεκάλογου» ! Ἐδῶ ἀντηγεῖ μιὰ φωνὴ πιδ μελαγχολικιά, μιὰ φωνὴ ἀρνῆτρια μὲν, ἀλλὰ με τὴν ἡρεμία τοῦ σκεπτικιστῆ, ποῦχασε κάθε του πίστι καὶ πού οἱ παλιὲς του ἀγάπες τοῦ ἄφησαν μιὰ ἀδιόρατη πίκρα καὶ θλίψη :

...γνώρισα μιὰ θλίψη μέσα μου
θλίψη ἀσώπαστη μεγάλη ! (Δεύτερος Λόγος)

μελαγχολία πού τὸν ὀδηγεῖ σὲ κρίσι, στὸ μηδενισμό, ἀπ' τὸν ὅποιο σώζεται μονάχα χάρις στὴ μουσικὴ πού τὸν ξανασπρώχνει καὶ πάλι πρὸς τὰ πάνω καὶ πού μονάχα στὸν ἐνδέκατο λόγο τοῦ «Ἀδάκρυτου» τοῦ δίνει πνοὴ προφητικὴ, βαθειὰ αὐτοπεποιθήση κι' ἀνάληγη σκληρότητα. Καὶ γιὰ νὰ μεταχειριστῶ μιὰ ἐπιγραμματικώτερη ἔκφραση, ἐνῶ ὁ «Ζαρατούστρας» στεφανώνει τὸ ὅλο ἔργο τοῦ Νίτσε ἔχοντας σὰν προϋπόθεσι τὴν προηγουμένη συγγραφικὴ του δημιουργία, ὁ Δωδεκάλογος εἶναι μιὰ ζωντανὴ περιγραφὴ ὅλης αὐτῆς τῆς ἐξεξίξεως τῆς Νιτσεικῆς σκέψεως εἶναι ἡ περιγραφὴ ὅλων τῶν ποικίλων κρίσεων καὶ φάσεων τοῦ ἐσωτερικοῦ κόσμου τοῦ Νίτσε, πού, ὅπως εἴπαμε, ἔχει μεγάλη ὁμοιότητα με κείνον τοῦ Παλαμᾶ. Ὁ «Δωδεκάλογος» εἶναι τὸ δράμα τοῦ ἐσωτερικοῦ ἀγῶνος τῆς Νιτσεικῆς καὶ Παλαμικῆς ψυχικῆς ζωῆς καὶ τέτοιο ὄντας πέρνει πλατύτερη ἔννοια καὶ ὑπόστασι ἀπὸ τὸ «Ζαρατούστρα».

Νὰ λοιπὸν μιὰ πρώτη διαφορὰ. Ἐκτὸς ὅμως ἀπ' αὐτὴν ὑπάρχουν κι' ἄλλες σπουδαιότερες κι' οὐσιαστικώτερες, μέσ' ἀπ' τίς ὁποῖες ἡ κυριώτερη εἶναι ἡ διαφορετικὴ γνωσεολογικὴ μέθοδος ἀπάνω στὴν ὁποία θεμελιώνεται ὅλη ἡ διδασκαλία τους. Ὁ Νίτσε εἶναι ὑποκειμενιστῆς καὶ πραγματιστῆς, ἐνῶ ὁ Παλαμᾶς ἀντικειμενιστῆς καὶ κριτικιστῆς. Γιὰ τὸν πρῶτο δὲν ὑπάρχουν ἀπόλυτοι καὶ ἀντικειμενικῶς κοινὲς σὲ ὅλους γνώσεις, ἀλλὰ μόνον γνώσεις καθαρὰ προσωπικῆς γιὰτὶ δὲν ὑπάρχει ἴδια βούλησι σὲ ὅλους. Ὁ Νίτσε σὰν μαθητῆς τοῦ Σοπεργάουερ πιστεύει στὴ Βουλησιαρχία καὶ σύμφωνα μ' αὐτὴν ἢ βούλησι, κατὰ τοὺς σκοποὺς πού ἐπιδιώκει, ξεχωρίζει ἀπ' τὸ πλούσιο παραστατικὸ ἕλικό, πού μᾶς δίνουν οἱ αἰσθήσεις, ὅτι τῆς εἶναι χρήσιμο καὶ ὀφέλιμο γιὰ τοὺς σκοποὺς τῆς. Ἔτσι συγκροτεῖ ἓνα δικό της σύνολο γνώσεων πούναι διαφορετικὸ ἀπὸ ἄνθρωπο σὲ ἄνθρωπο κατὰ λόγο τῆς διαφορᾶς τῶν ἀνθρωπίνων χαρακτήρων. «Τὸ σκέπτεσθαι, λέγει ὁ Νίτσε, δὲν ὑπάρχει ὅπως τὸ φαντάζονται οἱ Γνωσεολόγοι. Μεταξὺ δύο σκέψεων παίζουν ὀλόο ὅλα τὰ συναισθήματα τὰ ὅποια μπορεῖ κανεὶς νὰ φαντασθῇ» (Der Wille

zur Macht, s. 170). Ἐνάντια στὴν ἀποψη αὐτὴ στέκεται ὁ Παλαμᾶς, ὁ ὁποῖος βαδίζει στ' ἀχνάρια τῆς κριτικῆς τοῦ καθαροῦ λόγου τοῦ Κάντ. Γιὰ τὸν Παλαμᾶ γινῶσι εἶναι ὁ λόγος τῶν α priori στὴν συνείδησί μας ὑπαρχουσῶν δώδεκα κατηγοριῶν τῆς λογικῆς καὶ δύο αἰσθητικῶν τρόπων: τοῦ Χώρου καὶ τοῦ Χρόνου ἀπ' ἑνός, καὶ τοῦ συνόλου τῶν παραστάσεων τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου ἀπ' ἑτέρου, σὲ τρόπο πού ἡ ἀντικειμενικὴ Γινῶσι ὑπάρχει ἴδια σὲ ὅλους μὲ τὴν προϋπόθεσι τῆς ὑπάρξεως τῶν αὐτῶν παραστάσεων, ἤτοι τοῦ αὐτοῦ φυσικοῦ καὶ κοινωνικοῦ περιβάλλοντος:

Ποῦ εἶν' ἡ ἀλήθεια; μὴν πλανᾶσαι
βαθιονότητα λόγια τάχα
τὴν πηγὴ τῆς δέν τῆ βρήσκεις
μέσα σου ἄνθρωπε μονάχα.
Θά τὴν βρῆς παντοῦ στὸ ταῖρι
—ὃ ἀρῶαβῶνας λυτρωτής!—
τῆς καρδιάς σου καὶ τοῦ νοῦ σου
μὲ τὰ πάντα τῆς Ζωῆς.

(12ος λόγος)

Ἐντεῦθεν προκύπτουν σπουδαῖες παραλλαγές στὴ θεωρία τοῦ «Ἑπεράνθρωπου» καὶ τοῦ «Ἀδάχρυτου». Γιὰ τὸ Νίτσε ἡ μόνη πραγματικότης εἶναι οἱ ιδέες του, ἡ εἰκόνα πού αὐτὸς ἔχει γιὰ τὸν κόσμο καὶ πού σχηματίστηκε μὲ γνώμονα τὴν τελείωσι καὶ τὴν ἀνύψωσι τοῦ Ἀνθρώπου, σύμφωνα μὲ τὸ περιεχόμενο τῆς βουλήσεώς του. Ἔτσι ἐξηγεῖται ὁ ἀποφθεγματισμὸς καὶ τὸ πάθος του. Δὲν ἐξηγεῖ, δὲν πείθει· διδάσκει, κηρύττει, προφητεύει! Ἔτσι ἐξηγεῖται καὶ ἡ καταφρόνια καὶ ἡ ἀπάρνησι τοῦ «Ζαρατούστρα» γιὰ ὅλο τὸ παρελθὸν τῆς Ἀνθρωπότητος καὶ ἡ πίστι του στὴ δυνατότητα ἑνὸς ἄλλου κόσμου δι' αὐτοεξαλείψεως τοῦ παλιοῦ. Κι' ἔτσι γίνεται φανερόν πὼς ὁ Νίτσε ἐπεκτείνει τὸν ἑαυτό του στὸ Σύμπαν: «Ἄν ὑπῆρχαν Θεοὶ πὼς θὰ μπορούσα ν' ἀνεχθῶ νὰ μὴν εἶμαι Θεός!»... Ἔφα ὁ Ζαρατούστρας. Τουναντίον ὁ Παλαμᾶς ἰσχυρικώτερος καὶ σ' ἄμεσο δεσμὸ μὲ τὴν Ἱστορία, τὴν ἰδέα τοῦ «Ἀδάχρυτου» τὴ βλέπει σὰν ὄνειρο κι' ἰδανικὸ σ' ἀντίθεσι μὲ τὴν πραγματικότητα....

Ἐνα παραμῦθι τὴ γιομίζει
τῆς ψυχῆς μου τὴ σπηλιά
καὶ σκληρὸ εἶναι σὰ λιθάρι
καὶ τὰ λόγια του βαρεὰ
σὰ μολύβι
ἕνα παραμῦθι μὲ συντρίβει. (11ος λόγος)

Ἔτσι λοιπὸν γι' αὐτὸν τὸν κριτικιστὴ ὁ «Ἀδάχρυτος» εἶναι μὲν ἀρνητῆς τῶν εἰδώλων τοῦ παρελθόντος καὶ τῆς πλάκας τῶν Ἀξιῶν, ὅχι ὅμως καὶ τῆς λογικῆς καὶ τοῦ Πνεύματος—διὰ τοῦ ὁποῖου ἄλλωστε ἦλθε στὸν κόσμο ὡς ἔννοια—ἀλλ' ἀντίθετα θεωρεῖ τὸν ἑαυτό του σὰν συνεχιστὴ τῆς Ἐπιστήμης, μὲ ὑπερτεταμένες ὅμως τὶς ἀνθρώπινες ἰκανότητες. Μ' αὐτὴ τὴ βάσι ἐξηγεῖται ὁ γάμος τοῦ «Ἀδάχρυτου» μὲ τὴν «Ἀγέλαστη», ποῦνε ἡ ἴδια ἡ

σκληρὴ κι' ἀτεγκτὴ καλλονὴ τῆς Ἐπιστήμης. Ἔτσι ἐξηγεῖται κι' ἡ πεποίθησί του ὅτι ἀπ' αὐτὴ τὴν ἔνωσι—τοῦ θεληματικοῦ Ἑπεράνθρωπου μὲ τὴν αἰώνια Ἐπιστήμη—θὰ προκύψῃ νέα Γενιὰ καὶ νέα Πλάσι.

Τέλος ὑπάρχει καὶ μιὰ ἄλλη τελευταία διαφορὰ ἀνάμεσά τους, εἶναι ἡ διαφορετικὴ σύλληψι τῆς ἰδέας τῆς «αἰωνίας ἐπαναστροφῆς». Εἶναι γνωστὸ σὲ κάθε πνευματικὸ ἄνθρωπο, πόσο ἡ ἰδέα τῆς ἀνακυκλήσεως τῶν πάντων τὸν κόσμο, ἰδέα πού ἀπεκάλυψε πρῶτος ὁ Giordani Vico, ἡ τόσο βασικὴ στὴ φιλοσοφία τοῦ Νίτσε, ὑπῆρξε ὀδυνηρῶς σταθμὸς στὰ τελευταῖα πνευματικὰ του χρόνια. Καὶ τοῦτο γιὰ τὴν ἦρθε νὰ κλονίσῃ τὴν πίστι στὸν «Ἑπεράνθρωπο», μὲ τὴ σύλληψι τοῦ ὁποῖου ὁ φιλόσοφος εἶχε λυτρωθῆ: ἂν ὅλα ἔπαναλαμβάνονται στὸν κόσμο, τότε πρὸς τί ὁ «Ἑπεράνθρωπος», ἀφοῦ καὶ πάλι ἡ ἀνθρωπότης θὰ ξανακυκλήσῃ στὴν πρωτινὴ τῆς κατάρπτωσι, γιὰ νὰ ξαναρχίσῃ ἐκ νέου τὸ ἴδιο παιχνίδι; ρωτιέται μ' ἀγωνία ὁ «Ζαρατούστρας». Καὶ μόνον μετὰ βαθειὰ κρίσι καὶ τραγὴ ἐσωτερικὸν ἀγῶνα ἡ ἰδέα αὐτὴ ἀγκαλιάζει τὸν «Ἑπεράνθρωπο» σὲ τρόπο ἀρμονικὸ, ὅταν ὁ Ζαρατούστρας δέχεται νὰ ξαναζήσῃ ἀπειρες φορὲς στὴ Γῆ, γιὰ τὴν ἔτσι νικαίει τὸ θάνατο καὶ γίνεται αἰώνιος. Ἄλλως ἔχει τὸ πράγμα στὸν Παλαμᾶ. Γι' αὐτὸν ἡ ἰδέα τῆς «αἰωνίας ἐπαναστροφῆς» ἔχει κάπως ἐπιστημονικώτερον χαρακτῆρα, γιὰ τὴν βαδίζει στὰ ἴχνη τῆς φιλοσοφίας τοῦ Σπράγγερ, δεχομένη τὸ θάνατο τῶν παλιῶν ἀξιῶν καὶ τὴν ἐκ νέου ἀνάστασι τους σὲ νέα μορφή καὶ σὲ νέα σύνθεσι· καὶ γιὰ τὴν συμβιβάζει τὴν ἔννοια τῆς καμπύλης πορείας τοῦ πολιτισμοῦ μὲ τὴν ἰδέα τῆς ἐξελίξεως, ποῦναι βασικὴ στὸ ἔργο του. Σύμφωνα μαὶντὰ λοιπὸν, γιὰ τὸν Ποιητὴ μας ἡ πορεία τοῦ κόσμου εἶναι καμπύλη γραμμὴ, ὄχι ὄμως καὶ κύκλος· ἀλλὰ σπειροειδῆς πορεία πού τραβάει διαρκῶς πρὸς τ' ἀπάνω, πρὸς τὴ διαρκῆ ἄνοδο, πρὸς τὴν τελείωσι τοῦ ἀνθρώπου. Σὲ τρόπο, ὥστε ὁ ἄνθρωπος νὰ ξεπεράσῃ τὰ ὅρια τοῦ ἑαυτοῦ του καὶ νὰ πάρῃ μόνιμη ὑπόστασι στὸ Σύμπαν:

Καὶ μιὰ μέρα θὰ φτῶσι
ἁγιασμοῦ καὶ σεισμοῦ γιὰ τὰ πάντα
καὶ, ὦ παιδιὰ μου, σεῖς μόνον θὰ μείνετε
ὄρθοι σὺλοὶ κρατῶντας τὴν πλάσι!

Μὲ τὰ παραπάνω λοιπὸν, σὰν δεδομένα μπορούμε νὰ ποῦμε χωρὶς περιστροφές, ὅτι ὁ Παλαμᾶς καὶ σ' αὐτὴ τὴ σύλληψι τοῦ «Ἑπεράνθρωπου» ἔχει βαθειὰ πρωτοτυπία. Γιὰ τὴν ἐπιτέλους πρωτοτυπία στὸν Κ! αἰῶνα δὲν εἶναι νὰ πῆς πρωτάκουστα πράγματα, ἀλλὰ νὰ φτάσῃς ἐκεῖ ἀπὸ μονοπάτια πού ἐστὶν πρῶτος τὰ ξάνοιξες καὶ πού θὰ χιλιοπατηθοῦν ὕστερα ἀπὸ τοὺς πολλούς. Ὅπως κι' ἂν ἔχει ὅμως τὸ πρᾶγμα, ὁ Παλαμᾶς εἶτε σὰν μαθητῆς, εἶτε σὰν ἰσάξιος τοῦ Νίτσε—κι' ἂς μὴ λησμονιέται, ὅτι κι' ὁ Πλάτων μαθήτευσε στὸ Σωκράτη—στέκεται στὸ πλάι του μπροστὰ στὰ μάτια τῆς Ἱστορίας. Κι' οἱ δυὸ μαζὺ, τέλειο ζευγάρι, θὰ λατρευτοῦν σὰν δυαδικὴ Θεότης ἀπ' τοὺς ἀνθρώπους μὲ τὸ τέλος τοῦ Κ! αἰῶνος.

N. A. ΛΟΒΕΡΔΟΣ

ΧΡΟΝΙΚΟΝ

ΤΟ ΑΓΓΕΛΜΑ ΤΟΥ ΘΑΝΑΤΟΥ ΤΟΥ ΠΑΛΑΜΑ ΣΤΗΝ ΠΑΤΡΑ

Τὴν ἐπομένη τοῦ θανάτου τοῦ Παλαμᾶ (28 Φβρίου 1943) τὸ Πανελλήνιο μάθαινε μὲ συντριβὴ τὸ θλιβερὸ γεγονός. Τὸ πρωτὴ τῆς ἴδιας ἡμέρας συνήθη μὲ τὴν προεδρεία τοῦ Δημάρχου κ. Ἀνδρέα Ζωϊπούλου τὸ δημοτικὸ συμβούλιον Πατρῶν σὲ ἑκτακτὴ συνεδρίαση. Ἐξέδωκε τιμητικὸ ψήφισμα συμμετοχῆς σὲ μὲγάλο πένθος τῆς γενέθλιας πόλεως τοῦ ἐθνικοῦ ποιητῆ, ὥρισε μίαν γενναίαν εἰσφορά στὴ μνήμη του, ἀποφάσισε νὰ ὀνομάσῃ μίαν ὁδὸ τῆς πόλεως μὲ τὸ ὄνομά του καὶ ἀνάθεσε σὲ μίαν τριμελῆ ἐπιτροπὴ ἀπ' τὸ δημοτικὸ σύμβουλο κ. Ἀθανάσιο Λατρῶνη, τὸν κ. Κώστα Κυριακόπουλο, γενικὸ γραμματέα τοῦ Δήμου καὶ τὸ φιλότεχνο συμπολίτη κ. Γ. Ἀναστασόπουλο, τὴν ὀργάνωση φιλολογικοῦ μνημοσύνου. Στὴν οἰκογένεια τοῦ ποιητῆ στάλησαν βαθύτατα συλλυπητήρια καὶ ἀντίγραφο τοῦ ψηφίσματος, σ' αὐτὰ δὲ ἀπάντησεν αὐτὴ μὲ τὴ μεγαλειότερη συγκίνηση. «Ἡ ἀπόφασίς σας, ἔγραψεν σὸν Δήμαρχο ὁ κ. Λεάνδρος Κ. Παλαμᾶς, νὰ ὀνομασθῇ μίαν τῶν ὁδῶν τῆς πόλεώς σας εἰς ὁδὸν Κωστῆ Παλαμᾶ, ξέρω πὼς θὰ συγκινοῦσε ἰδιαίτερα τὸν ποιητῆ, ἂν ζοῦσε, πὺ χάρισε τρία ἀπὸ τὰ ὠραιότερα ποιήματά του στὴ γενέτειρά του πόλη».

Κι' ἄλλες ἐκδηλώσεις πένθους ἐγίναν στὴν Πάτρα πὺ ὁ τύπος τῆς ἐρμηνεύσε τὴ γενικὴ λύπη. Ἡ Ἐνωση Συντακτῶν ἡμερησίου τύπου ἐπήρε τὴν πρωτοβουλία γιὰ νὰ στηθῇ στὴν πόλη μας ἡ μαρμαρίνη προτομὴ τοῦ Παλαμᾶ. Ἄρχισεν ἔρανος γιὰ τὸ σκοπὸ αὐτὸ ἀπὸ ἐπιτροπὴ πὺ ἀποτελοῦν οἱ κ. κ. Ἄνδρ. Μάρκου, Πρόεδρος, κυρία Ἡλέκτρα Μικρούτσικου, Μάκης Ἀθανασίου, Γ. Παπαϊκονόμου, Χρ. Λαμπρόπουλος, Χρ. Ριζόπουλος, Δ. Δογάνης, Γ. Ἀναστασόπουλος, Π. Χρονόπουλος, Τ. Βοίλας, Ἰω. Τσαγγάρης, Ἀ. Σαμούρης, Δ. Μπογδανόπουλος, Ἀχ. Κάτρης καὶ ὁ διευθυντῆς μας.

ΤΟ ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΟ ΜΝΗΜΟΣΥΝΟ ΤΟΥ ΔΗΜΟΥ ΠΑΤΡΕΩΝ

Ἡ ἐπιβλητικώτερη ἐκδήλωση στὴ μνήμη τοῦ Παλαμᾶ ἐκ μέρους τῆς γενέτειράς του ἦταν τὸ φιλολογικὸ μνημόσυνο τοῦ Δήμου πὺ ἐγίνε στὶς 21 Μαρτίου σὸν Δημοτικὸ θέατρο. Ἦταν τὸ πρῶτο μνημόσυνο πὺ πραγματοποιήθηκε στὴν Ἑλλάδα γιὰ τὸν Παλαμᾶ. Ἡ ἐπιτυχία του ἦταν ἔργο τῆς ὀργανωτικῆς ἐπιτροπῆς πὺ ἀναφέραμε. Λίγες μέρες πρὶν ἀπ' τὴν τέλεσή του ὁ Δήμαρχος Πατρῶν τὸ ἀνάγγειλε μὲ τὴν ἐξῆς προκήρυξή του πὺ δημοσιεύτηκε σὸν Πατρινοῦ τύπο :

«Ὁ Δῆμος Πατρῶν, ἀποτίων ὀφειλόμενον φόρον τιμῆς καὶ εὐλαβείας πρὸς τὴν μνήμη καὶ τὸ ἔργον τοῦ μεγαλειότερου τῶν Ἑλλήνων ποιητῶν, τοῦ ἐσχάτως ἐκλιπόντος Ἑθνικοῦ ποιητοῦ ΚΩΣΤΗ ΠΑΛΑΜΑ, τοῦ ὁποίου ἡ πόλις μας εἶναι ἡ γενέτειρά του, τελεῖ τὴν προσεχῆ Κυριακὴν 21ην τρέχοντος καὶ ὥραν 11 π. μ. ἀκριβῶς φιλολογικὸν μνημόσυνον δι' αὐτὸν εἰς τὸ Δημοτικὸν Θέατρον. Ἡ πόλις, εἰς τὴν ὁποίαν εἶδε τὸ φῶς, διῆλθε τὰ παιδικὰ του ἔτη καὶ ἀπὸ τὴν ὁποίαν ἐξεκίνησε διὰ νὰ φθάσῃ εἰς τὸν Ἑλληνικὸν καὶ διεθνή Παρνασσόν, ἡ πόλις τῶν Πατρῶν ἔχει πρωτίστην ὀποχρέωσιν νὰ τιμῆσῃ τὸ ἔνδοξον ἔργον του καὶ νὰ συγκεντρωθῇ γύρω ἀπὸ τὴν ἀνάμνησιν τῆς μορφῆς του, ἡ ὁποία τόσας ὕπηρεσίας προσέφερεν εἰς τὴν Ἑλληνικὴν διάνοισιν καὶ τὸ παγκόσμιον πνεῦμα. Ὄττω θέλομεν καταδείξει τὴν ὕπερφηάνειαν τῆς ἀρχαίας ταύτης

πόλεως διὰ τὸ τιμημένον καὶ ἔνδοξον αὐτῆς τέκνον, τοῦ ὁποίου τὸ ποιητικὸν καὶ λοιπὸν πνευματικὸν ἔργον καὶ ἡ ὅλη πνευματικὴ του κληρονομία ἀποτελεῖ κεφάλαιον τοῦ Ἑθνους καὶ τοῦ παγκοσμίου ἐν γενεῖ πνεύματος, πρὸ τοῦ ὁποίου ἔργου ἡ παρούσα καὶ αἱ μέλλουσαι γενεαὶ θὰ καταθέτουσιν ὁμοίως ἔσασιν τὸν φόρον τιμῆς καὶ εὐλαβείας.

Δήμαρχος Πατρῶν Α. ΖΩΪΟΠΟΥΛΟΣ

Τὸ Θέατρο πὺ παραχωρήθηκε μὲ κάθε προθυμία ἀπὸ τὸν κ. Ἀ. Λοβέρο, εἶχε διακοσμηθῆ ἀνάλογα μὲ τὸν χαρακτῆρα τῆς τελετῆς. Στὴ σκηνὴ πάνω σὲ ὀκρίβαντα εἶχε στηθῆ σκίτσον τοῦ ποιητῆ ἐξαιρετικὸ σὲ ἔκφραση καὶ ἀπόδοση τέχνης τοῦ Πατρινοῦ καλλιτέχνη κ. Κ. Καρανασοπούλου, καὶ ἔτσι ἡ σοβαρὴ καὶ σεβάσμιμα μορφὴ τοῦ τιμωμένου ποιητῆ ἐδέσποζε σ' ὅλο τὸ Θέατρο. Μπρὸς σὸν πίνακα αὐτὸ εἶχαν τοποθετηθῆ φοινίκες σὸν προσφορὰ τῆς πόλεως σὸν μνήμη του καὶ σὰ σύμβολο τῆς ἀθανασίας τοῦ ἔργου του. Λίγο κειθῆ, σ' ἀριστερὰ, ὑπῆρχε βῆμα γι' αὐτοὺς πὺ θὰ μιλοῦσαν. Τὸ βᾶθος τῆς σκηνῆς ἦταν μὲ βαρὺ πένθιμο διάκοσμο. Τὸ προσκηνίον κάλυπταν σειρῆς ἀπὸ γλάστρες, ἀπὸ φοινικοειδῆ κ.λ.π. Γενικὰ ὁ διάκοσμος τῆς σκηνῆς μαζί μὲ ἓνα ἀνάλογο φωτισμὸ παρουσίαζε μεγαλοπρεπῆ στὴ σεμνότητά καὶ ἀπλότητά του θέαμα. Τὴν καλλιτεχνικὴν ἐπίβλεψη τῆς διακοσμῆσεως εἶχε ὁ ἀρχιτέκτων κ. Νίκος Τριάντης.

Ἡ κοσμοσυρροὴ σὸν μνημόσυνο ἦταν ἀξιοσημείωτη γιὰ τὰ χρονικὰ τῆς Πάτρας. Παρευρέθησαν ὅλες οἱ ἀρχές. Ἀφοῦ πολλοὶ δέχτηκαν νὰ σταθοῦν ὄρθιοι στὴ γεμάτῃ πὰ πλατεία καὶ τὰ θεωρεῖα τοῦ θεάτρον, οἱ περισσότεροι ἀνέβηκαν καὶ γιόμισαν καὶ τὴ γαλαρία καὶ τὸ ὑπερῶ ἀκόμα. Ἡ ἀστυνομία ἐκλείσε τὶς πόρτες στὶς 11 ἡ ὥρα καὶ σ' αὐτοὺς ἀκόμα πὺ εἶχαν προσκλήσεις. Πολλοὶ τέλος γιόμισαν τὰ παρασκήνια καὶ παρακολούθησαν ἀπὸ ἐκεῖ. Συνεργεῖο δημοτικῶν ὑπαλλήλων μὲ ἐπικεφαλῆς τὸν κ. Χρ. Γαλανούλια ὑποδεχόταν τοὺς ἐρχομένους καὶ κανόνιζε τὴ θέση τους. Χάρις στὶς προσπάθειές τους τηρήθηκε ἀκρα τάξη καὶ κατὰ τὸ δυνατόν ἄνεση. Ἐπὶ τῆς ὑποδοχῆς ἦταν ἡ ὀργανωτικὴ ἐπιτροπὴ. Γενικὰ ἡ εὐλάβεια καὶ ἡ τάξη κρατήθησαν ὡς τὸ τέλος. Μὲ σιωπὴ καὶ ἱερότητα παρακολούθησαν ὅλοι τὴν τελετῆ.

Στὴν ἀρχὴ τοῦ μνημοσύνου ὁ δημοτικὸς σύμβουλος καὶ διακεκριμένος συμπολίτης μας κ. Λατρῶνης προλόγησε μὲ λίγα λόγια τὴν τελετῆ. Ζήτησε νὰ συγχωρηθῇ ὁ Δῆμος γιὰτὶ δὲν ἦταν δυνατό «λόγῳ ἀδιαχωρήτου» νὰ ἐρθοῦν καὶ ἄλλοι συμπολίτες πὺ ἤθελαν καὶ ἀσφαλῶς εἶχαν τὸ δικαίωμα νὰ βρίσκονται σὸν μνημόσυνο. Ἀνεκοίνωσεν ἔπειτα πὼς ὁ Δῆμος Πατρῶν κάλεσε τὴν οἰκογένεια τοῦ ποιητῆ νὰ ἐρθῇ στὴν τελετῆ αὐτῆ καὶ διάβασε τὴν ἀπάντησιν τῆς οἰκογενείας σὸν τηλεγράφημα τοῦ Δήμου. «Εὐχαριστοῦμεν ὀλόψυχα διὰ τὴν γενετείρας πόλεως Πατρῶν. Ἐκφράζομεν λύπην μὴ δυνάμενοι παρευρεθῶμεν λόγῳ περιστάσεων». Ἄς εὐχηθοῦμε, πρόσθεσε ὁ κ. Λατρῶνης, σὸν προσεχῆς μέλλον νὰ γίνῃ παρόμοια τελετῆ γιὰ τὴ μνήμη τοῦ ποιητῆ ἐδῶ στὴν πόλη μας καὶ νὰ δυνῆθῃ νάρθῃ καὶ ἡ οἰκογένεια τοῦ ποιητῆ νὰ παρακολουθῆσῃ καὶ νὰ δεχθῆ τὶς ἐκδηλώσεις τῆς συμμετοχῆς μας σὸν πένθος τῆς. Τέλος εὐχαρίστησε τοὺς προσελθόντας καὶ ἐκείνους πὺ βοήθησαν γιὰ τὴν ἐπιτυχία τῆς τελετῆς καὶ ἔλαβαν μέρος σ' αὐτῆ.

Πρῶτος μίλησε, σύμφωνα μὲ τὰ πρόγραμμα, ὁ γυμνασιάρχης καὶ ἀναπληρωτῆς τοῦ Γεν. Ἐπιθεωρητοῦ Μέσης Ἐκπαίδεσεως κ. Γεώργιος Παπαϊκονόμου. Θέμα του ἦταν «Εὐλαβικὴ θεωρησι ἐνὸς ἀθάνατου ποιητικοῦ ἔργου».

«Γιὰ τὸν πνευματικὸν ἐργάτη, πὺ «πλήρης ἡμερῶν» καὶ συντροφειμένος ὡς τὶς τελευταῖες του ἡμέρες μὲ τὸ τραγοῦδι ἐφυγε ἐδῶ καὶ λίγες βδομάδες γιὰ πάντα ἀπὸ ἀνάμειά μας καὶ πέρασε «στὴ γαλήνη τῶν μνημάτων», γιὰ τὸν ποιητῆ, πὺ «ρυθμῶν καὶ στοχασμῶν ἄυλα φτερὰ καὶ χέρια—τὴ λυτρωμένη τὴν ψυχὴ του ἀπ' τὸ κορμὶ—τὴν

πήραν και την πήγαν όλοια προς τ' αστέρια», για τον άνθρωπο που, σπάνιο φαινόμενο για την Ελλάδα, είδε το έργο του ν' αναγνωρίζεται πάγκοινα, κι' όχι μονάχ' αυτό, αλλά και να ξεπερνά τα σύνορα της μικρής πατρίδας του, δέν το θεωρώ καθόλου υποτιμητικό να όμολογήσω ότι είναι δυσκολώτατο να μιλήση κανένας έτσι, που τά λόγια του να είναι ανάλογα με την αξία και τή σημασία του έργου του». Μ' αυτά τά λόγια άρχισε την όμιλία του ό κ. Παπαϊκονόμου.

»Με δέος και μ' ευλάβειν, συνέχισεν ό όμιλητής, με σεβασμό και με κατάνυξη, στεκόμαστε μπροστά στο τεράστιο ποιητικό έργο του Παλαμά. Γιατί δέν υπάρχει, μπορεί να πη κανείς, πλευρά του υλικού, πνευματικού και ψυχικού κόσμου που ή ευαίσθητη ψυχή του δέν άγκάλιασε, δέν της έδωκε τήν πνοή του και δέν τήν έκαμε τραγούδι. Άπλώνεται ό ποιητής σ' όλη τή φιλολογική μας ζωή τής τελευταίας πενηντοεταείας και έχει βάλει σ' αυτήν άνεξάλειπτη τή σφραγίδα τής προσωπικότητός του. Δέν ξέρω άν το άπώτερο μέλλον θα δημιουργήση τήν παράδοση ότι το άγνό μέλι που «σιου λουλουδένιου Ύμητου τά δροσιμέ α πλάγια, οι μέλισσες ακούραστα δουλεύουν» τάπίθωσαν στα χείλη του, όπως το άπώτερο παρελθόν έπλασε τήν παράδοση για τόν Πλάτωνα. Ένα όμως είναι βέβαιο» ότι στάθηκε ό έκλεκτός τών Μουσών από μικρή ηλικία.

Στά είκοσιεφτά του χρόνια, το 1885 δηλαδή, είναι γνωστός πολύ στους φιλολόγους κύκλους τής Αθήνας και γίνεται ακόμα γνωστότερος με τή συλλογή «Τραγούδια τής πατρίδος μου». Ένα είδος φιλολογικής έπαναστάσεως ήταν ή συλλογή αυτή, που χαρακτηρίστηκε από το Βλάση Γαβριηλίδη ως το καλλίτερο πρωτοχρονιάτικο δώρο του ποιητού προς το έθνος του, για τους νέους ποιητικούς όρίζοντες που άνοιξε: «Από το ένα μέρος έμπνευση από τά πράγματα, τή ζωή, από το άλλο ή γλώσσα ή δημοτική, ή γλώσσα του λαού, που κατά τόν ποιητή είναι «γλώσσα λαχταριστή και θερμμένη με τών Έλληνικών βουνών τόν πάναγνον άέρα», είναι ή γλώσσα τής ζωής, ή γλώσσα τής αληθείας».

Συνεχίζοντας ό όμιλητής, δίνει μιάν εικόνα τής καταστάσεως τής πνευματικής μας ζωής στα χρόνια τής πρώτης έμφανίσεως του μεγάλου ποιητή. Μίλησε για τήν άνεδαφική ποιητική σχολή τών Αθηνών, τή ρωμαντική ποίηση τής έποχής εκείνης, τήν έλλειψη ζωντανίας και αληθινής διμιοιργίας. Περιέγραψε το ξεκίνημα του Παλαμά που το διακρίνει ή αυτοθυσία, ή εργατικότητα, ή μεγάλη πνοή τής ζωντανής, τής αληθινής ποιήσεως και πνευματικής ζωής.

Αναφέρεται έπειτα ό κ. Παπαϊκονόμου σε κάθε μιá ειδικά ποιητική συλλογή άπ' τήν πρώτη εις τήν ύστατη, δίδοντας με λίγες χαρακτηριστικές γραμμές το νόημα κάθε έργου του ποιητή και τέν αντίκτυπο που είχε στα έλληνικά γράμματα. Και από τήν άποψη αυτή ή όμιλία του κ. Παπαϊκονόμου ήταν πολύτιμη γιατί παρουσίασε με χρονολογική τάξη και ειδική ταξινόμηση όλο το ποιητικό έργο του Παλαμά. Η όμορφη αυτή όμιλία σφραγίστηκε από θερμότητα χειροκροτήματα.

Ακολούθησεν άπαγγελία ποιημάτων του Παλαμά από τήν δεσποινίδα Χαρίκλεια Άλ. Μενούνου. Η δις Μενούνου απέδωσεν όλη τή δραματικότητα του πόνου του ποιητή στον «Τάφο», από τόν όποιο άπήγγειλεν έκλεκτά κομμάτια, και στη «Νιόβη». Εκτός προγράμματος δέ και υπό τά χειροκροτήματα του κοινού άπήγγειλε τήν «Κασσιανή», διου άποκορύφωσε τήν έξαιρετική τής τέχνης.

Μίλησε κατόπιν ή κυρία Κατερίνα Ευαγγ. Μητσοπούλου, γενική γραμματεύς του Μορφωτικού Συλλόγου Κυριών. Η ευγενική συμπολίτισσα διαννοομένη απέσπασε τήν προσοχή τών άκροατών της που με έξαιρετική συγκίνηση παρακο-

λούθησαν τήν ώραία της όμιλία. Η κυρία Μητσοπούλου είχε θέμα τόν Παλαμά ως πατριδολάτρη ποιητή.

«Κανένας ποιητής δέν κατώρθωσε ν' άγκαλιάση όλόκληρη τήν Ελλάδα όπως ό Παλαμάς. Η πατρίδα μας τόν έμπνέει με όλη της τήν ιστορική πληρότητα. Τόν άπασχολούν το ίδιο οι αιώνες τής άρχαίας δόξας, οι αιώνες τής Βυζαντικής κοσμοκρατορίας, ή σκοτεινή έποχή τής σκλαβιάς μας και ό αιώνας τής νεοελληνικής ζωής, με τά θλιβερά φαινόμενα τής παρακμής και τις έλπίδες που πάντα διαφεύδονται, αλλά ποτέ δέ σβύνουν για μιá καλύτερη αύριο.

Θά διαβούμε και στεργιές και πέλαγα,
θα σταθούμε, όπου το πόδι δέ μπορεί
Τούρκου κανενός να μάς πατήση.
Άπ' τήν πατρίδα μας διωγμένοι
και σβυσμένοι άπ' τήν Άνατολή,
θ' άντατείλωμε στη Δύση».

Τελειώνοντας ή κυρία Μητσοπούλου τόνισε πόσο οι πίκρες και οι πόνοι του έθνους έχουν ζυμωθή με τήν μεγάλη ψυχή του έθνικού μας ποιητή. Έκλεισε δέ τήν όμιλία της με άπαγγελία έκλεκτών κομματιών από το «Δωδεκάλογο του Γύφτου». Η άτμόσφαιρα δονήθηκε από δίκαια για τήν βαθυστόχαστη και ευγλωττη όμιλία της χειροκροτήματα.

Η δεσποινίς Καίτη Ί. Σωτηρακοπούλου με χάρη και γλυκύτητα έκφράσεως τών λυρικών στίχων του ποιητή, απέδωσε έξαιρετικά τρία άπ' τά ώραίότερα ποιήματα του Παλαμά «Ο πιό τρανός καημός μου», «Σιγά. Μην τρέμης. Είμαστε τών τραγουδιών οι Μοίρες» και «Η χώρα που με γέννησε». Άνυπόκριτα χειροκροτήματα του κοινού σε κάθε άπαγγελία της ήταν ή άναγνώριση και ή δικαίωση τής έπιτυχίας της.

Τελευταίος μίλησεν ό διευθυντής μας. Το θέμα του ήταν «ό μεγάλος Παλαμάς και ή Πάτρα».

«Ο κόσμος του πνεύματος, κυρίες και κύριοι, άρχισε τήν όμιλία του, είναι αιώνιος. Άπό τήν αιωνιότητα, τήν ασύλληπτη και άδιαπέραστην αιωνιότητα, αιθέριες πραγματικά μορφές, οι μεγάλοι μύστες, οι αληθινοί πνευματικοί άνθρωποι, οι κορυφαίοι τής σκέψεως και του αισθήματος, οι φιλόσοφοι, οι διανοηταί, οι ποιηταί μάς έρχονται άνάμεσά μας για να μάς χαρίσουν το φώς του κόσμου που αυτοί ζούν και να γυρίσουν πίσω, στην άθανασία, που είναι και για μάς τους άλλους άθανασία και ύψος. Τίποτε άλλο δέν άπομένει άνεπαφο από τήν ακατάλυτη δύναμη του χρόνου και τής λήθης, όσο τά αληθινά έργα του πνεύματος, τά μνημεία τής τέχνης, οι δημιουργίες τών πνευματικών ηγετών, τών πνευματικών καθοδηγητών, τών ανθρώπων που ήρθαν και πέρασαν στην άθανασία τών μεγάλων αξιών ενός λαού, μιáς έποχής, του κόσμου όλου. Και πιό ψηλά άπ' τους τεχνίτες του λόγου και τής έπιστήμης τους οικοδόμους, κάθε λαός, κάθε έποχή, ή ανθρωπότητα όλη, και σήμερα και πάντα, βάζει πρώτους-πρώτους τους ποιητές της. Και δίκαια. Η ποίηση δέν είναι μονάχα ή ύπατη πνευματική λειτουργία. Δέν είναι μονάχα το ξεκούρασμα τής πεζής ζωής. Δέν είναι ή παρένθεση. Είναι δημιουργός ό ποιητής, είναι ποιητής. Αυτός μονάχα συλ' αμβάνει και ζή τόν άνώτερο κόσμο, τόν άνώτερο και άρμονικό. Αυτός μιλάει, αυτός μυείται, αυτός επικοινωνεί με τους ουρανούς, με το αιώνιο, το θείο, το αληθινό, το μεγάλο. Είναι ή ποίηση, ή μεγάλη, ή αληθινή ποίηση, ή σύλληψη του πνεύματος, τών πόθων, τών αξιών ενός λαού, είναι ή αντιπροσώπευσή του ή καθαρή και ιδανική, είναι το με-

γαλόψυχο ανέβασμα στην ίδια την αιωνιότητα μαζί με τους άθανάτους. Οί ποιηται προχωρούν μπρός και πάντα πρώτοι. Αυτοί οδηγούν την διανόηση, αυτοί δείχνουν τὸ δρόμο, αυτοί φτιάνουν τὴ γλώσσα, αυτοί σφουρηλατούν τὴ συνείδηση ἑνὸς λαοῦ, μιᾶς ἐποχῆς, ὅλης τῆς ἀνθρωπότητος. Οί ποιηται δὲν ψάλλουν μονάχα τὸ ὄραιο. Τὸ δημουργοῦν. 'Απ' τὰ τρισβαθὰ τῆς ψυχῆς τους ἀνεβαίνει πηγαίος, ἀτόφιος, ὀλοζῶντανος ὁ πόνος, ὁ τρανταγμὸς τῆς ψυχῆς τοῦ καθενὸς μας, τῆς ψυχῆς ποὺ δέεται, πονεὶ καὶ ζητεὶ τὴ λύτρωσή της. Μὲ τὰ φτερά τῆς φαντασίας τους μᾶς δίνεται ἡ αἴσθησις τοῦ κόσμου τῆς τελειότητος καὶ τοῦ ρυθμοῦ. Μὲ τὴν ὀρμὴ τοῦ ποιητῆ, τίς δονήσεις τῆς ψυχῆς του, τὸ ξεχείλισμα τῆς καρδιάς του φανερώνεται στὸ φῶς ὁ ἴδιος ὁ ἑαυτὸς μας γνήσιος, ὄραϊος, ἄγνός, ὅπως θὰ τὸν θέλαμε νὰ εἶναι, ἀχόρταγος γιὰ τὰ μεγάλα καὶ τὰ εὐγενικά. Οί παλμοὶ τοῦ ποιητῆ αὐτοῦ, τοῦ ἀληθινοῦ, τοῦ μεγάλου, τοῦ ἔθνικοῦ, ὅπως εἶσι δίκαια τὸν λέμε, οί παλμοὶ του εἶναι ἡ συνισταμένη τῶν παλμῶν ὅλου τοῦ ἔθνους· τὸ ράγισμα τῆς καρδιάς του καημὸς καὶ θρηῆνος ὅλων μας καὶ τὰ ὄνειρα, οί ὄραματισμοὶ καὶ τὰ ἐγερτήρια ἐκείνου, ὄραματισμοί, ἐγερτήρια καὶ καλέσματα δικὰ μας».

Ἐξήγησεν κατόπιν ὁ ὀμιλητῆς γιὰ ποιους εἰδικώτερα λόγους ὁ Παλαμᾶς θεωρήθηκε καὶ εἶναι πραγματικὰ μεγάλος, ἔθνικός καὶ κορυφαίος. Ἔθιξε τὴ μορφή τοῦ Παλαμᾶ ἀνανεωτῆ τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων μὲ τὴ ζωντανὴ γλώσσα τοῦ λαοῦ, τίς ἑλληνικὲς παραδόσεις καὶ τὸ ἀνοιγμα καινούριων κόσμων, τὴν ἐπικοινωνία μὲ τὴν παγκόσμια διανόηση. Σημείωσε τί νέο καὶ ἐξαιρετικὸ ἔχει ἡ βαθειὰ καὶ στοχαστικὴ ποίηση τοῦ Παλαμᾶ, ποιά ἡ ἀξία τῆς λυρικής του καὶ ἑθνικῆς ἐμπνεύσεως. Παρουσίασε τὴ μορφή τοῦ Παλαμᾶ μύστη καὶ προφήτη καὶ κατάληξε στὴν ἄλλη πλευρὰ τοῦ Παλαμᾶ ἀνθρωπιστῆ καὶ πολίτη ὀλόκληρης τῆς γῆς. Ἔπειτα ἀναφέρθηκε στοὺς δεσμοὺς τῆς πόλεως τῶν Πατρῶν μὲ τὴ ζωὴ του καὶ τὸ ἔργο του. Ἐκαμεν ἀνάλυση τῶν ποιημάτων ποὺ ὁ Παλαμᾶς ἀφιέρωσε στὴν πόλη μας ἀποδεικνύοντας ὅτι ἡ Πάτρα ὄχι μονάχα τὸν γέννησεν, ἀλλὰ καὶ τὸν ἐνέπνευσεν στὸ ποιητικὸ του ἔργο. Περιγραφή τοῦ λαμπροῦ αὐτοῦ μνημοσύνου δημοσιεύθηκε στὸ τεῦχος τῆς 1ης Ἀπριλίου τῆς «Νέας Ἑστίας».

Ἀντίκτυπο τῆς ἐκδηλώσεως αὐτῆς βρίσκει κανεὶς στὶς Ἀθηναϊκὲς ἐφημερίδες σ' ἄρθρα ποὺ δημοσιεύτηκαν γύρω ἀπ' τὸ ἄχαρι θέμα ἂν μπορεῖ ὁ Παλαμᾶς νὰ θεωρηθῆ τέκνο τῆς πόλεως αὐτῆς. Θεωροῦμε κι' ἐμεῖς τὸ ζήτημα τελειωμένο πιά καὶ βρίσκουμε πὼς σωστὰ ἀντιμετωπίστηκε σ' ὅσα γράφτηκαν στὸ τεῦχος αὐτό. Ὅταν ὁ ἴδιος ὁ Παλαμᾶς γράφει κατηγορηματικὰ πὼς «ἔξω ἀπ' τὸ σπιτάκι ποὺ ἔζησα τὰ πρώτὰ μου τὰ χρόνια, ὅλα μοῦ εἶναι ξένα καὶ τὰ πιὸ κοντά», τέτοιο ζήτημα δὲ μπορεῖ πιά νὰ τὸ κρίνουν ἄλλοι, οὔτε νὰ τὸ θέτουν καν.

Μνημόσυνα φιλολογικὰ γιὰ τὸν Παλαμᾶ ἔγιναν καὶ σὲ ὅλα τὰ σχολεῖα μέσης ἐκπαιδεύσεως Πατρῶν, Αἰγίου κλπ. σύμφωνα μὲ διαταγὴ τοῦ κ. Ὑπουργοῦ τῆς Παιδείας. Πρωτοπορικῶς ἦταν τὸ μνημόσυνο τῆς Μέσης Σχολῆς Πατρῶν ποὺ δόθηκε πολὺ πρὶν, μὲ τὴν πρωτοβουλία τοῦ διευθυντῆ τῆς κ. Γ. Μπαδογιαννάκη καὶ μὲ πολλὴν ἐπιτυχία.

Συνεχίζουμε τὸ μνημόσυνο ἐκείνων ποὺ ἔφυγαν. Οί συνεργάτες μας Γιάννης Φαρμακίδης καὶ Νίκος Προκοπίου πέθαναν στὰ 1942. Ὁ ἀρχιεργάτης τῶν «Ἀχαϊκῶν» Βασίλης Στανίδης, τυπογράφος, βρῆκε σκληρὸ θάνατο τὴν ἴδια μέρα τῆς γιορτῆς του (1 Ἰανουαρίου 1943). Τ' «Ἀχαϊκὰ» σκορπίζουν στοὺς τάφους τους—καὶ οί περισσότεροι εἶναι μακριὰ ἀπ' τὴν Πάτρα—τὰ χλωμά τους ἀνθη μὲ συντριβή.

ΕΚΔΟΣΗ ΤΩΝ ΑΠΑΝΤΩΝ ΤΟΥ ΕΘΝΙΚΟΥ ΠΟΙΗΤΗ Κ. ΠΑΛΑΜΑ

Συνεστήθη ἐπιτροπὴ γιὰ τὴν ἔκδοσι τοῦ λογοτεχνικοῦ ἔργου τοῦ Κωστῆ Παλαμᾶ. Ἡ ἔκδοσι ὅλων τῶν ἔργων τοῦ ἔθνικοῦ μας ποιητῆ, ἂν συμπεριληφθοῦν καὶ τὰ πεζογραφήματα του, καθὼς τὸ δράμα, τὰ διηγήματα, οί κριτικὲς μελέτες καὶ τ' ἄρθρα του, θὰ ἔπρεπε νὰ ἐκταθῆ σὲ μεγάλο ἀριθμὸ τόμων. Πρώτη ὅμως φροντίδα τῆς ἐπιτροπῆς θὰ εἶναι ἡ ἐκτύπωση, σὲ ὁμοιόμορφη ἔκδοσι, ὀλόκληρου τοῦ λυρικοῦ καὶ ποιητικοῦ τοῦ ἔργου, ποὺ σήμερα τὸ ζητᾶ ἡ δίψα τοῦ κοινοῦ καὶ ποὺ εἶναι σκορπισμένο σὲ εἴκοσι περίπου διαφορετικοὺς τόμους, τοὺς περισσότερους ἔξαντλημένους καὶ δυσκολόβρετους. Ἡ ἔκδοσι τῶν πεζογραφημάτων θ' ἀκολουθήσῃ ἀργότερα, μόνις τὸ ἐπιτρέψουν οί ἀναμενόμενοι καλοὶ καιροί, ὅποτε θὰ παρακληθοῦν νὰ βοηθήσουν εὐρύτεροι κύκλοι.

Τὰ ποιητικὰ ἔργα τοῦ Κωστῆ Παλαμᾶ, ποὺ τὰ περισσότερα ἀπ' αὐτὰ εἶναι ἔξαντλημένα ἢ βρίσκονται σὲ πρόχειρες ἐμπορικὲς ἐκδόσεις, θ' ἀποτελέσουν σειρά ἀπὸ τοὺς ἀκολουθοῦντες δώδεκα τόμους, ποὺ θὰ ἐκδοθοῦν ἀρχίζοντας ἀπὸ τοὺς ἔξαντλημένους, καθὼς τὴν Ἀσάλευτη Ζωή, τὸ Δωδεκάλογο τοῦ Γύφτου καὶ τὴ Φλογέρα τοῦ Βασιλιᾶ :

1. Τὰ Τραγούδια τῆς Πατρίδος μου.
2. Τὰ Μᾶτια τῆς ψυχῆς μου καὶ ὁ Ὑμνος εἰς τὴν Ἀθηναῖν.
3. Ὁ τάφος μὲ τοὺς Ἰάμβους καὶ Ἀναπαίστους.
4. Ἡ Ἀσάλευτη Ζωή.
5. Ὁ Δωδεκάλογος τοῦ Γύφτου.
6. Ἡ Φλογέρα τοῦ Βασιλιᾶ.
7. Ἡ Πολιτεία καὶ ἡ Μοναξιά.
8. Οί Καημοὶ τῆς Λιμνοθάλασσης καὶ τὸ Παθητικὰ Κρουφομήματα.
9. Οί Βωμοὶ καὶ τὰ Παράκατα.
10. Οί Δειλοὶ καὶ Σκληροὶ Στίχοι.
11. Τὰ Περάσματα καὶ Χαιρετισμοὶ καὶ ἡ Ξανατονισμένη Μουσική.
12. Ὁ Κύκλος τῶν Τετραστίχων, τὰ Δεκατετράστιχα καὶ οί Νύχτες τοῦ Φήμιου.

Ἰδιαιτέρος τόμος ποιημάτων θὰ περιλάβῃ τ' ἀνέκδοτα ὡς τώρα ποιήματα ὅσα δημοσιεύονται μετὰ τὸ θάνατο τοῦ ποιητῆ.

Ἡ Ἐπιτροπὴ :

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ Ι. ΒΑΛΑΩΡΙΤΗΣ

ΝΙΚΟΣ Α. ΒΕΗΣ

Καθηγητῆς τῆς μέσης καὶ νεωτέρας φιλολογίας στὸ Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν

ΦΙΛΙΠΠΟΣ ΣΤ. ΔΡΑΓΟΥΜΗΣ

ΣΩΚΡΑΤΗΣ ΚΟΥΓΕΑΣ

Καθηγητῆς τῆς Ἱστορίας στὸ Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν

ΛΕΑΝΔΡΟΣ Κ. ΠΑΛΑΜΑΣ